

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEVARİH-İ ŞEYH ÜVEYS ADLI ESERDE İLHANLI DEVLETİ VE
SONRASI**

Nilüfer EKMEN

**Nisan-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEVARİH-İ ŞEYH ÜVEYS ADLI ESERDE İLHANLI DEVLETİ VE
SONRASI**

Nilüfer EKMEN

**Danışman
Doç. Dr. Ahmet ÖZTURHAN**

**Nisan-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Doç.Dr. Ahmet ÖZTURHAN danışmanlığında Nilüfer EKMEN tarafından hazırlanan “**Tevarih-i şeyh Üveys Adlı Eserde İlhanlı Devleti ve Sonrası**” isimli tez çalışması 29/04/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri İmza

Başkan

Prof. Dr. A. Mesut AĞIR .....

Danışman

Doç. Dr. Ahmet ÖZTURHAN .....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR .....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat Öter

Enstitü Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Institute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Nilüfer EKMEN

29/04/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEVARİH-İ ŞEYH ÜVEYS ADLI ESERDE İLHANLI DEVLETİ VE SONRASI

Nilüfer EKMEN

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

DANIŞMAN: Doç. Dr. Ahmet ÖZTURHAN

Jüri

Danışman: Doç. Dr. Ahmet ÖZTURHAN
Prof. Dr. A. Mesut AĞIR
Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR

Geçmişte yaşanan olayların günümüze ışık tutması ve olayları değerlendirebilmek için tarihi anlatan eserlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bizlerden önce yaşamış olan toplumların yaşam biçimi, kültürü, devletlerin idari ve askeri durumları o dönemde kaleme alınmış eserlerden öğrenilmektedir. İlhanlılardan önce İran coğrafyasında tarih yazıcılığı alanında çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu konuda asıl gelişme onların döneminde olmuştur. Özellikle 13-14 yy arasında Yakın Doğu tarihi açısından Farsça kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Eheri’de bu dönemde kaleme aldığı ve bizim bir bölümünü[Moğollar-İlhanlılar] çevirisini yaptığımız “*Târîh-i Şeyh Üveys*” adlı eseri ile bu gelişmeye katkı sunmuştur. Eserini İlhanlıdan sonra bölgede kurulan Celâyir Devleti’nin sultanı Şeyh Üveys’e ithaf etmiştir. Eheri yazdığı bu eserle dikkatleri Sultan Şeyh Üveysile Deşt-i Kıpçâk ve çevresinde gelişen olaylara çekmiştir. Çevirisini yaptığımız bölümde İlhanlılarda yaşanan saltanat mücadelesi ve zayıflamaya başladıkları dönemde topraklarında bulunan hanedanlar ve emirler arasındaki hâkimiyet mücadelesi işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Celayir Devleti, Deşt-i Kıpçâk, Eheri, İlhanlılar, Şeyh Üveys.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE ILKHANID STATE AND ITS AFTERMATH IN TAVARİH-I SHEIKH
UVEYS****Nilüfer EKMEN****Graduate Education Institute of Batman University the Degree of Master of Social
Science / Master of History in Turkish Literature and Language****Advisor: Associate Dr. Ahmet ÖZTURHAN****Jury****Advisor: Associate. Dr. Ahmet ÖZTURHAN****Prof. Dr. A. Mesut AĞIR****Asst. Prof. Dr Türker Uygur**

Works describing history are needed in order to shed light on the events of the past and to evaluate the events. The way of life, culture, administrative and military status of the communities that lived before us are learnt from the Works written in that period. Although there were studies in the field of historiography in the Iranian geography before the Ilkhanids, the main development in this field was in their period. Especially between 13-14 centuries, valuable works were written in Persian in terms of Near East history. Ahri also contributed to this development with his work "Târîh-ı Sheikh Uwais" which he wrote in this period and of which we have translated a part [Mongols-Ilkhanids]. He dedicated his work to Sheikh Uveys, the sultan of the Jalayir State established in the region after the Ilkhanids. With this work, Ahri drew attention to Sultan Sheikh Uwais and the events in and around Dasht-i Kipchak. In the translated part, the struggle for sovereignty in the Ilkhanids and the struggle for sovereignty among the dynasties and emirs in their lands during the period when they began to weaken are covered.

Keywords: Ahri, Dasht-i Kipchak, Ilkhanids, Jalayir State, Târîh-ı Sheikh Uwais.

ÖNSÖZ

Moğolların 1253 yılında İrân coğrafyasına gelmeleri ve orada İlhanlılar Devleti’ni kurmaları neticesinde bölgenin siyasi, idari ve kültürel gelişiminde etkileri görülmüştür. Özellikle o zamana kadar kültürel alanda çok fazla önem verilmemiş olan Farsça kullanımında gözle görülür gelişmeler olmuştur. Fars dili şiir ve musikide olduğu gibi tarih yazıcılığında da ilerleme kaydetmiştir. O dönemin [Orta Çağ] Yakın Doğu tarihine ışık tutacak önemli Farsça tarihi eserler kaleme alınmıştır. Çalışmamıza konu olan Ebu Bekr Kutbi el Eheri’nin “*Târih-i Şeyh Üveys*” adlı eserinde bu alanda yazılmış mühim yapıtlar arasında yerini almıştır.

Eheri, eserini İlhanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra onun topraklarında [İlhanlı] kurulan Celâyir Devleti’nin Sultanı Şeyh Üveys’e ithaf etmiştir. Birçok tarihçinin fazla önem göstermediği Azerbaycân ve çevresinde vuku bulan olayları ele almış olması eseri önemli kılmıştır. Eserin önemine rağmen Türkçeye çevrilmemiş olması bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

Bu çalışmada eserin İrec Afşar tarafından 1387 hş. tarihinde Tahran’da yapılan neşrini esas alarak Moğollar ile ilgili bölümün tercümesi yapıp dönem kaynaklarıyla mukayesesi yapılarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çalışma ile ileride Azerbaycân ve Deşt-i Kıpçâk alanında yapılacak araştırmalara katkı sunması umut edilmiştir.

Her çeviri çalışmasında olduğu gibi bizde bu tezi yaparken bazı sıkıntılarla karşılaştık bunları kısa bir şekilde şöyle ifade edebiliriz. Eserde verilen bazı şahıs isimleri, yer isimleri ve birtakım bilgilerin dönemin diğer kaynaklarından farklı geçtiği görülmüştür. Örneğin Hülâgû’nun oğullarının sayısı bu eserde on üç olarak verilirken Camiu’t-Tevarih’te on dört diye geçmektedir. Çeviriye esas aldığımız neşr de Tuğtay-Tuktay, Geyhatu/Keykatu örneğinde olduğu gibi aynı şahıs isimlerinin birçok yerde farklı geçmesi karşılaştığımız bir diğer sorun olmuştur.

Metinde geçen ve Türkçe tercümeleri verilen Arapça deyimlere dipnot verilmiştir. Eserde bulunan hicri tarihlerin çevirisini TTK’nın internet sitesinde yer alan “Tarih Çevirme Kılavuzu” uygulaması kullanılarak miladi tarihine çevirilerek ilgili yerde parantez içinde verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada açıklanması uygun görülen yerler için sözlük, makale, dergi, kitap vb. kaynaklardan faydalanılmıştır. Çeviride anlamı tamamlaması amacıyla yapılan eklemeler köşeli parantez [] içerisinde verilip gerekli yerlere dipnotlar düşürerek açıklamalarda bulunulmuştur. Metinde çok sık geçen ve günümüzde de kullanılan bazı kelimelere dipnot verilmemiştir. Örneğin, Orta Çağ metinlerinde Anadolu için kullanılan Rûm kelimesi bu metinde de çok sık geçmesine rağmen “Anadolu” diye dipnot düşülmemiştir. Bağdad, Diyarbekr gibi bazı yer adlarının telaffuzu metne sadık kalarak yazıldığı şekilde verilmiştir. Yer ve şahıs isimlerindeki uzatmalar sesli harfler Âbâkâ, Dilşâd ve Akbukâ örneğinde olduğu gibi üzerindeki “düzeltme imi” (şapka) ile gösterilmiştir. Metindeki eksik yerleri [...] şeklinde verilmiştir.

Çalışma konumun belirlenmesinden, tezimin son aşamasına kadar sabrı ve ilmi ile bana destek olan değerli hocam Doç. Dr. Ahmet ÖZTURHAN’a minnet ve şükranlarımı arz ediyorum.

Ayrıca her sıkıştığımda duasına başvurduğum değerli anneme ve çalışma boyunca beni maddi-manevi her daim destekleyen kıymetli kız kardeşim Gülfer EKMEN’e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Nilüfer EKMEN
Batman-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. CELÂYİRLİLER	4
2.1. Devletin Kuruluşu	4
2.2. Celâyir Şeyh Hasan Dönemi	7
2. 3. Sultan Üveys Bahâdır Han Dönemi	8
2. 4. Sultan ÜveysBahâdır Han'dan Sonra Celâyir Devleti	11
2. 5. Kültür ve Medeniyet	12
2. 5. 1. İdari Teşkilat.....	12
2. 5. 2. Eğitim, Bilim ve Sanat	12
2. 5. 3. Ekonomik Faaliyetler	17
3. YAZARIN HAYATI.....	19
4. ESER HAKKINDA.....	20
5. TÂRİH-İ ŞEYH ÜVEYS ADLI ESERİN MOĞOLLAR BÖLÜMÜNÜN TÜRKÇE ÇEVİRİSİ	22
5. 1. Moğollar	22
5. 1. 1. Âbâkâ Han'ın Saltanatı	24
5. 1. 2. Mûnke Timur'un Padişahlığı.....	25
5. 1. 3. Ahmed Han'ın Saltanatı	27
5. 1. 4. Tûd Mûnkâ'nın Padişahlığı.....	27
5. 1. 5.ArgûnHân'ın Saltanatı	28
5. 1. 6. Tûktây'ın Padişahlığı	30
5. 1. 7. Geyhâtû Hân'ın Saltanatı	31
5. 1. 8.Bâydu Hân'ın Saltanatı	32
5. 1. 9. Mahmûd Gâzân Han'ın Saltanatı	34
5. 1. 10. Özbek Han'ın Padişahlığı	37
5. 1. 11. Muhammed Hûdabende'nin Saltanatı.....	37
5. 1. 12. Ebû Saîd Bahâdır Han'ın Padişahlığı.....	39
5. 1. 13. Arpâ Han'n Padişahlığı	47
5. 1. 14. Musa Han'ın Padişahlığı	50
5. 1. 15. Muhammed Han'ın Padişahlığı.....	52
5. 1. 16. Satı Bek'in Padişahlığı	55
5. 1. 17. Süleyman Han'ın Padişahlığı.....	56
5. 1. 18. Melik Eşref'in Emirliği	59
5. 1. 19. Bîrdî Bek'in Padişahlığı.....	66

5. 1. 20. Ahîcûk'un Padişahlığı.....	66
5. 1. 21. Şeyh Üveys'in Dönemi	68
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR	76
EKLER	80
ÖZGEÇMİŞ	83

SİMGELER VE KISALTMALAR**Kısaltmalar**

age.	Adı geçen eser
b.	bin(oğlu)
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	Hicri
hş.	Hicri-i Şemsi
m.	Miladi
nşr.	Neşr
s.	sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfa sayısı
TTK.	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
yy.	yüzyıl

1. GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren geçmişteki yaşantılara, kültürlere, siyasi mücadelelere karşı bir merak duymuştur. Yaşadıklarının başka insanlara ulaşmasını isteyerek kaleme almış, kendilerinden sonra bir hatırat bırakmışlardır. Bu alanda çalışma yapan ilim adamları da eserlerini o dönem de hâkim olan dil ile yazmışlardır.

İslamiyet sonrası İrân'da Farsça tarih yazıcılığının gelişme göstermesi Moğolların coğrafyaya hâkim olması ile başlamıştır. İrân'da Moğollar öncesi dönemde tarih yazıcılığı Arapça ağırlıklı olmuştur. Bu coğrafyada 10. yy. ortalarında Farsça tarihi kitaplar kaleme alınmıştır. Samanoğulları veziri Ebû Ali Belamî'nin Arapça'dan Farsça'ya tecümesini yaptığı "*Tercüme-i Târih-i Taberî*" Farsça tarih yazıcılığının ilk kitabı olarak kabul edilmiştir. Kitap "*Târih-i Belamî*" adıyla bilinmektedir. Ebû Ali Belamî İrânlı tarihçi Taberî'nin Arapça bir dünya tarihi olan kitabını Samanoğulları hükümdarı Mansur b. Nuh'a ithafen tercüme etmiştir (Us, 2019:1).

Samanoğulları'ndan sonra bölgede hâkim güç olan Gazneliler Dönemi'nde de Farsça tarih yazıcılığı önemini kaybetmemiştir. Gazneli sultanlarının divanlarında bulunan dönemin tarihçileri tarafından İslam Medeniyeti'nin ikinci dili olarak kabul görmüştür (Özturhan, 2021:1).

Gaznelilerin hâkimiyeti yıllarında Ebû Said Abdülmelik b. Dahhak-i Gerdizi'nin *Zeynü'l-Ahbâr*, Ebû'l-Fazl Muhammed b.el-Hasan el-Beyhakî'nin *Târih-i Beyhakî* gibi günümüze ışık tutan değerli eserleri kaleme alınmıştır (Merçil, 1996: 480-484).

Gazneliler Dönemi'nde Farsça tarih yazıcılığı alanında yaşanan gelişmeler Büyük Selçuklu Devleti ve Harezmşahlar'ın hâkimiyet yıllarında durağanlaşmıştır. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin tarihi ile ilgili bize ulaşan bilgilerin büyük çoğunluğunun Arapça yazılan kaynak eserlerden oluşması bu duruma önemli bir örnek oluşturmıştır (Özturhan, 2021: 1).

İrân bölgesinde İslam sonrası tarih yazıcılığı İlhanlılar öncesi ve sonrası farklılık göstermiştir. İlhanlılar'dan önce bölgede tarih yazıcılığı Hindistan ekolünün etkisinde kalmıştır. O dönemde daha çok Arapça kaleme alınmış eserler kopyalanmış veya eski kaynakların özetlerinden nakiller yapılmıştır. İlhanlı Devleti'nden sonra ise bölgede Hindistan etkisi kırılmış yerini İlhanlıların oluşturduğu yeni ekol almıştır (Demir, 2007: 255).

Kemal Ramazan Haykıran *Moğollar Zamanında Yakın Doğu* adlı eserinde İrân coğrafyasında tarih yazıcılığını ele alırken durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Bölgedeki tarihçilik çalışmaları İlhanlı öncesi ve sonrası ayırmak mümkündür. İlhanlılar tarih yazıcılığında kendi ekollerini geliştirmişlerdi. Bu ekol kendine has özellikleri ile kendilerinden önceki ve sonraki anlayışlardan ayrılmaktadır. İlhanlı hâkimiyetinin olduğu zamana kadar İran ve çevresindeki tarih yazıcılığı Hindistan tesiri altında iken İlhanlılar bu tesiri kırarak kendilerine ait yeni bir tarih okulu oluştur (Haykıran, 2016: 216-217).

İlhanlıların kendileri için oluşturdukları yeni tarih yazma metodunda kaleme alınan eserlerin odağında imparator olmasına rağmen halkı ilgilendiren vakalar ve olgular da detaylı bir şekilde buradaki yerlerini almışlardır. Bu yönüyle İlhanlı dönemi tarih yazıcılığında alışılmışın dışına çıkılarak hanedan tarihçiliğinden sosyal tarih anlayışına geçilmiştir (Haykıran, 2016: 216-217).

Orta Çağ Farsça tarih yazıcılığı İlhanlılar Dönemi tarihçilerinden Ata Melik Cüveyni tarafından kaleme alınan *Târîh-i Cihangüşâ*¹ ve Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî'nin eseri *Câmi'ü't-Tevârih*² birkaç noktada ilk olmaları sebebi ile onların ardından gelen tarihçiler açısından önemli görülmüşlerdir. Nâim-i Yezdî'nin *Târîh-i Vassâf*, Müstevfi'nin *Târîh-i Güzide*, Muhammed Benâketî'nin *Târîh-i Benâketî*, Şebânkâreî'nin *Mecma'u'l-Ensâb Fi't-Tevârih*, Kâşânî'nin *Târîh-i Olcaytu* adlı eserler de İlhanlılar döneminde yazılan ve her biri değindikleri konular nedeni ile günümüze ışık tutmuşlardır.

İlhanlılar ve Timurlular döneminde Orta Çağ bölge tarihi hakkında Farsça kıymetli eserler verilmiştir. Bölgede İlhanlılardan sonra Timurlu Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen sürede kurulan Celâyir Devleti busüreçte bölgede adeta bir tampon görevi görmüş ve Farsça tarih yazıcılığında herhangi bir aksama olmamasında önemli bir rol oynamıştır.

Çalışmamız altı başlıktan oluşmuştur. Bunlar; Celâyir Devleti, Yazarın Hayatı, Eser Hakkında Bilgilendirme, Metnin Türkçeye Çevrilmesi, Değerlendirme, Kaynakça ve Ekler şeklindedir. Yazarın eseri Celâyir Devleti'nin en önemli hükümdarlarından olan Şeyh Üveys Bahâdır Han'a ithaf etmesi ve Celâyir Hanedanlığı'na verdiği önemi göz önünde bulundurarak Celâyir Devleti'nin siyasi, kültür ve medeniyet tarihine genel

¹ Ata Melik Cüveyni, Orta Asya'ya giden [İranlı] tek tarihçidir. Yazar, Argun'un yanında o dönemde Moğolistan'a gitmiş ve bu seyahatlerinde Uygur, Türkistan ve Mâverâünnehir bölgesindeki şehirleri ni görmüştür. Moğol idarecileri ile olan yakın ilişkide olması onun[Cüveyni] herkesin ulaşamayacağı bilgilere ulaşmasını sağlamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Özgüdenli, 2011: 77-79).

² Reşîdüddin'in eserinde [Câmi'ü't-Tevârih] yalnızca İlhanlı tarihi ile ilgili değil, diğer birçok ülke tarihi ile ilgili bilgiler içerdiği için modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Akbaş, 2017).

hatları ile kısaca değinilmiştir. Yazarın hayatı kısmında, eser sahibinin hayatı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Eser hakkında bilgilendirme kısmında, genel hatları ile eserin içeriği hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Metnin Türkçeye çevrilmesi bölümünde metin günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Değerlendirme kısmında da eseri tarihi olarak önemli kılan özelliklere değinilerek aynı zamanda dönem kaynakları ile karşılaştırılması yapılmıştır. Kaynakça kısmında ise bu çalışmada yararlanılan kaynaklar belirtilmiştir.

2. CELÂYİRLİLER

2.1. Devletin Kuruluşu

Celâyirliler, hem Cengiz Han hem de daha sonra Îrân'da kurulmuş olan İlhanlılar Devleti'nin idaresi altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özellikle siyasi ve askeri alanda yetenekli ve önemli kişiler sayesinde Moğol idaresinde etkin olmuşlardır. Moğol Hanedanı ile kız alıp vererek akrabalık kurmuş ve böylece yönetimde daha güçlü pozisyonlara yerleşmişlerdir (Macit, 2019: 13).

Celâyirliler tarihi açısından önemli bir şahsiyet olan İlkân Noyan, Hülâgû ile beraber bölgeye gelmiş ve İlhanlı Devlet idaresinde önemli görevlerde bulunmuştur. Ayrıca Geyhatu döneminde beylerbeyi olarak görev yapan oğlu Ak Boğa, Gâzân Han ile Olcaytu'nun saltanatın da valilik yapan torunu Emir Hüseyin Küregen³ İlhanlı yönetiminde hatırı sayılır bir şekilde söz sahibi olmuşlardır (Ürekli, 1993: 264).

Celâyir Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Hasan Noyânda babası EmirHüseyin Küregen gibi İlhanlı Devleti'nin saygın emirleri arasında yer almıştır. Babasının ölümü üzerine Ebû Said Bahâdır Han, Emir Hüseyin'in yönetiminde olan bölgeleri vefatı nedeni ile oğlu Şeyh Hasan Noyân'a bırakmıştır. Şeyh Hasan idaresine verilen bölgeye gitmemiş yerine, naiblerini⁴ bırakmıştır. Kendisi de merkezde, sultanın ordusunda kalmayı tercih etmiştir.

Şeyh Hasan Noyân döneminde şairler ve daha sonra gelen bazı tarihçiler tarafından annesi Olcatay Hatun nedeni ile bir İlhanlı şehzadesi olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda bir bölüm tarih yazarları tarafından o [Şeyh Hasan Noyan] Cengiz Han'ın soyunun devamı olarak da gösterilmiştir (Yılmaz, 2002: 81-82).

Şeyh Hasan Noyân kaleme alınan çeşitli eserlerde farklı unvan ve isimlerle anılmıştır. Bunlar; Şeyh Hasan Noyân, Şeyh Hasan Celâyiri, Şeyh Hasan İlkani [büyük dedesi İlkânNoyân'a istinaden] görevi nedeni ile Emir Şeyh Hasan Noyân şeklindedir. Ayrıca adaşı olan ve ondan yaşça küçük olan Çobanlı Şeyh Hasan ile karıştırılmaması için Şeyh Hasan Bozorg⁵ diye anılmıştır (Yılmaz, 2002: 82).

³Küregen; Moğolca damat demek. Emir Hüseyin Argun Han'ın kızı ve Gazan Han'ın kız kardeşi Olcatay Hatunla evlendiği için bu ünvanı almıştır. bkz: (Usad, 2019: 15).

⁴Naib; Bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici süre ile yüklenen kimse. Bu uygulama çeşitli İslam ülkelerinde de kullanılmıştır. bkz: (Avcı, 2006: 311-312).

⁵Bozorg, Büzürg, Farsça büyük demek.

Şeyh Hasan, Ebû Said Bahâdır Han'a çok yakın olan emirler arasında yer almıştır. İlhanlı Devleti'nin etkili emirlerinden Emir Çoban'ın kızı Bağdad Hatun'la evlenen Şeyh Hasan Bozorg, Ebû Said Bahâdır Han'ın Bağdad Hatun'a âşık olması nedeni ile ondan boşanmak zorunda kalmıştır. Boşanma olayı gerçekleştikten sonra Ebû Said Bahâdır Han'ın yanındaki değeri artmıştır. Zira Ebû Said Bahâdır Han, Bağdad Hatun ile evlenmiştir. Bu dönemde Şirvan, Kuzey Azerbaycân, Arran ve Mugan bölge valiliğine getirilmiş ve “ulus beyi” olarak ilan edilmiştir.

Şeyh Hasan Bozorg'un İlhanlı devlet yönetiminde güçlenmesini kabullenemeyen bazı emirler ona [Şeyh Hasan] iftiralarda bulunarak Ebû Said Bahâdır Han'ın yanındaki değerini düşürmek istemişlerdir. Yapılan iftiralaradan etkilenen Ebû Said Bahâdır Han onu Kemah Kalesi'ne⁶ hapsetmiştir. Daha sonra Şeyh Hasan Bozorg'un suçsuzluğu ortaya çıkmış elinden alınan rütbe ve yetkileri iade edilmiştir. Ardından Anadolu eyaletinin genel valiliğine atanarak bölgeye gönderilmiştir (Korkmaz, 2017: 12-13).

Celâyirli Şeyh Hasan, Ebû Said Bahâdır Han'ın saltanatı boyunca özellikle Anadolu eyaletinin genel valisi olarak atandıktan sonra oldukça güçlü bir konumda olmuştur.

İlhanlı Devleti'nin son kudretli sultanı olan Ebû Said Bahâdır Han'ın varis bırakmadan 1335 yılında ölmesi nedeni ile İlhanlı Devleti parçalanma sürecine girmiştir. Devletin toprakları üzerinde yerel hanedanlar hâkimiyet mücadelesine girmişlerdir (Dodangeh, 2016: 166).

Bu dönemde Anadolu da oldukça güçlü bir konumda bulunan Şeyh Hasan Celâyiri İlhanlı şehzadeleri arasında vuku bulan taht mücadelelerinde etkin rol oynamıştır. Bu mücadelede en fazla Emir Çoban'ın çocukları ve torunlarında oluşan Çobanoğulları ile karşı karşıya gelmişlerdir (Yılmaz, 2002: 93).

Celâyirli Şeyh Hasan, saltanat mücadelesi çerçevesinde Uyratlarla⁷ yapmış olduğu savaşı kazanarak Şehzade Muhammed'i tahta çıkarmış onu İlhan olarak ilan etmiştir. Bu gelişme ile birlikte İlhanlı Devlet yönetiminde Şeyh Hasan Bozorg'un eline geçmiştir (Korkmaz, 2017: 13). Yönetimi ele geçiren Şeyh Hasan Bozorg ilk etapta bozulmuş olan İlhanlı devlet teşkilatını düzene sokmaya çalışmıştır. Akabinde

⁶ Kemah Kalesi; günümüz Erzincan ili sınırları içerisinde. Fırat vadisinin sol kıyısında denizden 1100 m. yükseklikte yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Şahin, 2022: 219-220).

⁷Uyratlar, kaynaklarda Oyratlar ve Batı Moğolları olarak da geçmektedir. Moğollar arasında bulunan bir ırk adı olmayıp birçok Moğol kabilesini içinde barındırmaktadır. Baykal Gölü ve Angora Nehri kıyısında yaşadıkları kabul edilen Uyratlar, Gazan Han dönemine kadar zikredilen bölgede yaşamışlardır. Gazan Han döneminde ise kendilerini güvende hissetmedikleri için Memlük Devleti'ne sığınmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kanat, 2000: 105-120).

yakınlarda ki devlet sultanlarına, devletin hâkim olduğu bütün topraklara “*yarlıklar*”⁸ göndererek Muhammed Han’ın İlhanlığını bildirmiştir. Muhammed Han’ın çıkardığı yarlıklarda yönetimde Celâyirli Şeyh Hasan’nın diğer emirlerden daha üst konumda olduğunu gösteren bir yarlık örneği aşağıda gösterilmiştir.

Bismillahirrahmanirrahim el-İzzetullahu Te’âlâ el-hüknullahu Te’âlâ
Sultan Muhammed yarlığından-Şeyh Hasan, Hacı Toğay b.Suntay-Zekerriye
Süseniel-Hamdulillah âlâ nimehu-umerâ-i tuman ve hezare ve sede ve
baskak-vukifet âlâ zalike-ve hükkân ve kuzat ve nevvâb ve mutasarıfân ve
bitikçi ve umumi ahali

Celâyirli Şeyh Hasan devlet teşkilatında bir nebze de olsa işleri düzene koyduğunda Ebû Said Bahâdır Han’ın eşi Dilşad Hatun ile evlenmiştir. Bu evlilik iki açıdan önemli görülmüştür. Birincisi böylelikle Şeyh Hasan’ın Ebû Said Bahâdır Han’dan intikam almıştır. İkincisi o dönem Ebû Said Bahâdır Han’dan hamile olan Dilşad Hatun’un erkek doğurma ihtimaline karşı kendini sağlama alma ihtiyacı olarak yorumlanmıştır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın bu evlilik stratejik bir evlilik olmuştur (Yılmaz, 2002: 93-95).

Bir müddet sağlanan istikrar dönemi uzun sürmemiş ve ülke genelinde saltanat mücadeleleri deva etmiştir. Şeyh Hasan’ın yanında bulunan Emir Çoban’ın büyük oğlu Emir Pir Hüseyin, Argun Şah, Ali Cafer ve bir grup emir onun [Celâyirli Şeyh Hasan] devlet içerisinde çok güçlenmesini sindiremeyip yanından ayrılarak Horâsân tarafına gitmişlerdir (Yılmaz, 2002: .95).

Şeyh Hasan Celâyir yaşanan mücadeleler sonucunda İlhanlı tahtına Toğatimur Han’ı ve son olarak da Cihantimur’un geçmesini sağlamıştır. Ancak bu arada bulunduğu bölgede oldukça güçlenen Emir Çoban’ın torunu ve adaşı [Celâyirli Şeyh Hasan] Çobanlı Şeyh Hasan Küçek’in baskıları artmıştır. Çobanlı Şeyh Hasan Uyratlı’larla işbirliği yapmış ve Celâyirli Şeyh Hasan’ın üzerine yürümüştür. Yapılan savaşı kaybeden Celâyirli Şeyh Hasan Bağdad’a çekilmiştir. Bir müddet Bağdad’ta köşesine çekilen Şeyh Hasan 1340 yılında bağımsız Celâyir Devleti’ni kurmuştur (Korkmaz, 2017: 13).

⁸Yarlık; Moğolca ferman demektir. Cengiz Han’dan sonra Moğol imparatorlarının kullandığı bir ferman.

2.2.Celâyir Şeyh Hasan Dönemi

Celâyirli Şeyh Hasan, İlhanlı Devleti'nin son kudretli sultanı Ebû Said Bahâdır Han'ın ölümünden sonra şehzadeler ve yerel hanedanlar arasında çıkan saltanat mücadelelerinde aktif rol oynamış, bu konuda özellikle Çobanlılarla savaşmıştır. Sırasıyla önce Muhammed Han'ı daha sonra Toğatimur Han'ı ve son olarak da Cihantimur'u destekleyerek İlhanlı tahtına oturmuştur. Öte tarafta olduğu bölgede gücünü arttıran Emir Çoban'ın torunu Çobanlı Şeyh Hasan (Hasan-ı Küçük) Celâyirli Şeyh Hasan'a karşı Uyratlı'larla ittifak kurmuştur. Merağa'da⁹ yapılan savaşta Celâyirli Şeyh Hasan'ın ordusu yenilmiştir. Alınan yenilgi sonrasında Bağdad'a çekilen Celâyirli Şeyh Hasan, Cihantimur'un bir etkisi olamayacağını anlayıp 1340 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir (Korkmaz, 2017: 13).

Şeyh Hasan Celayir uzun zamandır mücadele ettiği Çobanlılara karşı ihtiyatlı davranmaya başlamıştır. Çobanlıların egemenlik alanlarına saldırmak yerine daha çok batı ve güneye doğru ülkesinin hâkimiyet alanının genişletme çabasında olmuştur (Yılmaz, 2002: 117).

Celâyir ordularının başkomutanlığına oğlu İlkan¹⁰'ı atayan Celâyirli Şeyh Hasan zamanının çoğunluğunu Bağdad'ta geçirerek şehrin imarı ve devlet işlerini düzene sokmakla geçirmiştir. Orduların başkomutanı olan İlkan, oğlu Akbukâ ile ülkenin hem güvenliğini sağlamaya çalışmış hem de ara ara Huzistan¹¹ bölgesine akınlar düzenleyerek egemenlik alanlarını genişletmişlerdir. Bu arada Mekke emiri Ahmed b.Rumeyse Bağdat'a oldukça yakın bir konumda olan Hille şehrini yaşanan kargaşa sürecinden faydalanarak ele geçirmişti. Bağdad'ta bulunan Celâyirli Şeyh Hasan Hille şehrini Ahmed b.Rumeyse'nin elinden geri almış ve Ahmed b.Rumeyse'yi yakalatıp öldürmüştür. Bölgede ki bütün mal varlığına da el koymuştur (Yılmaz, 2002: 117).

Savaşlar, kargaşalar ve hâkimiyet mücadeleleri ile geçen hayatında şairlere, hattatlara ve edebiyatçılara değer vermiş fırsat buldukça onları sarayında toplamış, onlarla zaman geçirmiştir.

⁹Merâğa; İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye gölünün yakınında ve Sehend dağının güney eteklerinde geçen Sâfi akarsuyunun kenarında kurulmuştur. Yâkût el-Hamevî şehrin eski adının Efrâzerûd (askerlerin toplandığı yer) olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özgüdenli, 2004: 162-163).

¹⁰İlkan; Şeyh Hasan Celâyir'in adı kaynaklarda geçmeyen diğer eşinden olan oğludur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Yılmaz, 2002: 122).

¹¹Huzistan; İran'ın 31 eyaletinden biri. Çöl görünümüne yaylalarında dolaşan bedevi Araplardan dolayı İranlılar bölgeyi 1925 yılına kadar "Arabistan" diye isimlendirmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz: (Recep Uslu, 1998: 436-439).

Kaynaklarda kendisinin dönemin önde gelen hattatlarından Mevlana Bedreddin Heştrudi'den hat dersleri aldığı ifade edilmiştir. Onun döneminde Bağdad'ın imarına önem verilmiş ve eskiden olduğu gibi eğitim ve sanat alanında önemli bir merkez olmaya başlamıştır (Yılmaz, 2002: 121).

Ebû Said Bahâdır Han'ın saltanatında on dört yıl daha sonra yirmi bir yıllık (toplamda otuz beş yıl) askeri, siyasi mücadelenin neticesinde Huzistan, Irak-ı Arab, Diyarbakır ve Anadolu'nun doğusunda hatırı sayılır bir bölgeyi içine alan bağımsız bir Celâyir Devleti'ni kurmuştur. Devletin başkentini Bağdad olarak belirlemiş olan Celâyirli Şeyh Hasan m.1356 yılında Bağdad'ta vefat etmiştir. Cenazesi oldukça görkemli bir törenle Neceb-i Eşref'te defnedilmiştir (Yılmaz, 2002:119).

2. 3. Sultan Üveys Bahâdır Han Dönemi

Künyesi; MuizzeddinÜveys b. Şeyh Hasan Noyân b. Emir Hüseyin Küregen Noyân b. AkbukânNoyân b. İlkan Noyân olan Sultan Üveys, Emir Şeyh Hasan Celâyir'in Dilşad Hatun'dan doğan büyük oğludur (Tuysuz, 2020: 554-555).

Sultan Üveys m.1338 yılında doğmuş babası Celâyirli Şeyh Hasan 1356 yılında ölmesi üzerine muhalefet olmaksızın bütün devlet erkânının ittifakı ile Celâyir Devleti'nin başına geçmiştir. Babasının defin işlemleri ve yas döneminin sona ermesinden sonra emir, şehzade, devlet erkânı ve hatunun hazır bulunduğu bir törenle tahta oturmuştur. Kaynaklar da Sultan Üveys'in çocukluğu veya ilk gençlik yılları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığı ifade edilmiştir (Tuysuz, 2020: 554-556).

Sultan Üveys'in tahta çıktığı sene Bağdad'ta yaşanan sel felaketi nedeni ile şehir yüksek binalar dışında tahrip olmuştur. Celâyirli Şeyh Hasan ve eşi Dilşad Hatun döneminde imar edilen, cami, medreseler, hastaneler yapılan yüksek binalar Dicle Nehri'nin taşması ve bentlerin yıkılması sonucunda çok sayıda insan ve hayvan telef olmuştur. Saray şairi Sâveci yaşanan felaketi şu mısralarla ifade etmiştir:

*777 yılında o muazzam şehir su ile harap oldu. Toprak o suyun başına
olsun. Çok yazık! O cennet mekânı Bağdat bahçesini, felek harap etti.*

Sultan tahta çıktıktan kısa bir süre sonra meydana gelen bu felaketin izlerini silmek ve Bağdad'ı tekrar eski ihtişamlı günlerine döndürmek için uğraşmıştır (Yılmaz, 2002: 124-125).

Sultan Üveys Celâyir tahtına oturduğu dönemde Çobanoğulları'nın başında bulunan Melik Eşref'in hâkim olduğu bölgelerde halka baskı uygulaması, zorbaca davranması neticesinde özellikle Tebrîz'de bulunan bilim adamları, din âlimleri ve kadıları orayı terk edip komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmışlardır. Komşu ülke liderlerinden kendilerini ve halkı bu zulümden kurtarmaları için çağrılarda bulunmuşlardır. Bu çağrılar sonucunda Altınordu Devleti'nin başında bulunan Câni Bek Han hazırladığı büyük bir ordu ile Bakü üzerinden Tebrîz'e doğru yola çıkmıştır (Tuysuz, 2020: 556-557).

Câni Bek'in Tebrîz'e doğru geldiğini haber alan Melik Eşref savaşmak yerine hazinesini ve ailesini yanına alarak bölgeden uzaklaşmayı seçmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Câni Bek'in askerleri tarafından yakalanarak Tebrîz'e getirilmiş ve Câni Bek'in emri ile öldürülmüştür. Câni Bek ve emirleri görünüşte halkı Melik Eşref'in zulmünden kurtarmak maksadıyla yola çıkmış olsalar bile gerçekte bu durumdan istifade ederek Tebrîz'de hâkimiyet kurmak, Azerbaycân bölgesinde siyasi ve ekonomik üstünlük sağlamaya yönelik bir girişim olarak görülmüştür (Tuysuz, 2020: 556-557).

Tebrîz'i ele geçiren Câni Bek yönetimi oğlu Berdibeg'i [bazı yerlerde Birdi Bek şeklinde de geçmektedir] bırakarak geri dönmüştür. Bir müddet sonra babasının hastalandığını duyan Berdibeg yerine naibolarak Çobanlı hanedanından Ahîcûk'u bırakarak başkent Saray'a dönmüştür. Tebrîz'de yaşanan bu gelişmelerden haberdar olan Sultan Üveys muazzam bir ordu hazırlayarak Tebrîz'e doğru yola koyulmuştur. Sultan Üveys'in üzerine geldiğini haber alan Ahîcûk ordusu ile birlikte şehirden çıkıp Suntay Dağı yakınında Celâyir ordusunu karşılamıştır (Korkmaz, 2017: 14).

İlk gün yapılan savaşta iki tarafta birbirine üstünlük sağlayamamışlardır. İkinci gün sabahın erken saatlerinde Ahîcûk'un ordusunda dağılmalar başlamıştır. Yaşanan bu gelişme üzerine Ahîcûk ve yanında kalan az bir kuvvetle Tebrîz'e doğru kaçmış ve oraya sığınmışlardır. Ancak Sultan Üveys, Tebrîz'i alma noktasında kararlı davranmış ve onun arkasından Tebrîz'e gelip şehri kuşatmıştır. Kuşatmaya direnemeyen Ahîcûk Nahçıvan bölgesine kaçmıştır.

Sultan kendisinin ve babası Celâyirli Şeyh Hasan'ın arzusu olan İlhanlı Devleti'nin mirasçısı olmak ve onun [İlhanlı Devleti] topraklarında küllerinden güçlü, büyük ve kudretli bir devlet kurmak için Tebrîz'i ele geçirmek büyük önem arz etmiştir.

Görkemli bir törenle Rub-i Reşidi de tahta oturmuştur¹² h.759-m. 1358'de Saltanatın alametleri olarak adına hutbe okutturup, sikke kestirmiştir (Tuysuz, 2020: 558-559).

Yıkılan İlhanlı Devleti'nin başkenti olan Tebrîz'in fethedilmesi Celâyirliler arasında büyük sevinçle karşılanmıştır. Celâyir saray şairi Selmân-i Sâveci'nin fetihle ilgili yazdığı şiirin bir bölümünde bu durum açıkça görülmüştür. Şöyle demiştir Sâveci:

*Tebriz Şehri Sultan Üveys'in mübarek adımını basmasından dolayı
peygamberin gelişi ile Mekke'nin çıktığı makama çıktı ve sefa ile doldu*

Ahîcuk, Sultan Üveys'e yenilerek Nahçıvan bölgesine gitmiş orada yeniden toparlanmakla meşgul olmuştur. Melik Eşref'in bazı emirleri Nahçıvan'a giderek ona[Ahîcûk] katılmışlardır. Ahîcûk yeniden toparladığı kuvvetleri ile Tebrîz'in üzerine yürümeye hazırlandığı haberini alan Sultan Üveys, Emir Ali Piten komutasında kuvvetli bir ordu ile Ahîcûk'un üzerine göndermiştir. Verd Deresi çevresinde karşılaşan iki ordudan AliPiten komutasında ki Celâyir ordusu yenilmiştir. Kaynaklar bu yenilgide Sultan Üveys'in komutanı Emir Ali Piten'in art niyetinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Yenilginin ardından kış mevsiminin yaklaşıyor olmasından dolayı Sultan Üveys Bağdad'a çekilmiştir. Ahîcûk tekrar Tebrîz'i ele geçirmiştir (Yılmaz, 2002: 126-127).

Tebrîz birkaç kez el değiştirmesinden sonra h.760\ m.1359 yılında kesin olarak Celâyir Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Bu fetihle birlikte Azerbaycân, Kars, İğdır, Arran ve Muğan Celâyirlilerin eline geçmiştir. Sultan Üveys o bölgelerdeki istikrarsızlığı, kötü idareyi sonlandırmıştır. Celâyir Başkenti Bağdad'tanTebrîz'e taşınmıştır. İlhanlıBaşkentlerinden olan Tebrîz uzun mücadelelerden sonra Celâyir Devleti'nin başkenti olmuştur (Yılmaz, 2002: 127).

Sultan yeni sefer hazırlıkları yaptığı sırada 1374 yılında Rub-i Reşidi'de rahatsızlanmış uzun sürmeyen bir hastalık neticesinde vefat etmiştir. Tebrîz'de düzenlenen büyük bir cenaze merasimi ile “Şâd-âbâd-i Meşâyih” kabristanına defnedilmiştir (Tuysuz, 2020: 573).

Sultan Üveys gerek askeri gerekse siyasi hamlelerle ülkesinin sınırlarını genişletmiştir (Ürekli, 1993: 264). Celâyir Devleti onun döneminde hem askeri hem de siyasi olarak da en güçlü dönemlerini yaşamıştır (Tuysuz, 2020: 553).

¹²Rub-i Reşidi; Vezir Reşîdüddîn Fazlullah tarafından Tebriz'in kuzeyinde modern bir şehir olarak tasarladığı yerleşke. Aynı zamanda bir ilim merkezi. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Dayı, 2021: 367-384).

Kaynaklarda Celâyirliilere en ihtişamlı dönemi yaşatmakla ünlenmiş olan Sultanın, annesi Dilşâd Hatun tarafından güzel sanatlar ve edebi alanlarda eğitilmesi için Selmân-ı Sâveci'nin emrine verildiği ifade edilmiştir (Macit, 2019: 22).

Sultan, bilim adamlarına, sanatkârlara, bilime, şiire ve güzel sanatlara olan ilgisi ve muhabbeti ile tanınmıştır. Kendisi de döneminin önemli şair ve sanatkârları arasında kabul görmüştür (Yılmaz, 2002: 151).

Kestirdiği sikkelerde adı “*es-Sultanu'l- Âlim el-Âdil Sultan Üveys Bahadır Han*” ile “*es- Sultanu'l -Âzam Şeyh Üveys Bahadır Han*” olarak yazılmıştır.

Sultan Murad'ın Edirne'nin fethinden sonra Sultan Üveys'e fetihname göndermesi Anadolu'da yeni güç olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti ile de siyasi ilişkiler içinde olduğuna kanıt olarak görülmüştür (Tuysuz, 2020: 553-554).

2. 4. Sultan ÜveysBahâdır Han'dan Sonra Celâyir Devleti

Sultan Üveys Bahâdır Han'ın henüz genç sayılabilecek bir yaşta [37] ölmesi üzerine tahta ondan sonra hangi şehzadenin çıkacağı konusunda emirler arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Tebrîz'de bulunan emirler bir oldubitti ile o dönemde henüz 8 yaşında olan Şehzade Hüseyin'i tahta oturtmuşlardır.

Kaynaklar da Sultan Hüseyin ile birlikte Sultan Üveys'in toplam 4 oğlu olduğu ifade edilmiştir. Şehzade Hasan babasının ölümünün gecesinde emirler tarafından boğularak öldürülmüştür (Yılmaz, 2002: 156). Geride kalan Şehzade Ahmed, Şehzade Bayezid, Şehzade Ali ve emirler tarafından tahta oturtulan Sultan Hüseyin arasında saltanat mücadelesi yaşanmıştır.

Kardeşler arasında yaşanan saltanat mücadelesi ülke için de isyanlara ve kargaşalara sebep vermiştir. Yaşanan çatışmaların sonucunda Şehzade Ahmet babasının ölümünden 8 yıl sonra h.784/ m. 1382 yılında Celâyir Devleti'nin başına geçmiştir. Ancak SultanAhmed'in tahta oturması hanedan mensuplarının ve ileri gelen emirlerin çoğu tarafından kabul görmemiştir (Yılmaz, 2002: 178). Sultan Ahmed Celâyir Devleti'nin 4. hükümdarı olarak tarih sayfasındaki yerini almıştır (Korkmaz, 2017: 15).

Sultan Ahmed, Celâyir Devleti'nin son güçlü sultanı olarak kabul edilmiştir. Onun ölümünden sonra devletdağılma sürecine girmiştir. Ülkenin topraklarının büyük bir kısmı Karakoyunluların hâkimiyetine girmiştir. Ondan sonra tahta geçen sultanlar bazı bölgelerde kısmen hâkimiyet sağlamış olmalarına rağmen bu durum uzun süreli olmamıştır (Yılmaz, 2002: 238).

Bölgede uzun süre devam eden savaşlar, kargaşalar neticesinde Şeyh Hasan Celâyir tarafından h.740/ m. 1340 yılında kurulan Celâyir Devleti, Sultan II Hüseyin'in h.835/ m.1431 yılında Karakoyunlularla yaptığı mücadelede öldürülmesi ile son bulmuştur (Ürekli, 1993: 265).

2. 5. Kültür ve Medeniyet

Celayir Devleti'nin kurucusu ve birinci dönem idari kadroda bulunanlar daha önce İlhanlı Devleti'nin hizmetinde bulundukları için kendi devletlerinin teşkilat yapısı da doğal olarak İlhanlılardan çok farklı olmamıştır (Ürekli, 1993: 265).

2. 5. 1. İdari Teşkilat

İdari teşkilatta yer alan divanlardan bazıları şu şekildedir; Dîvân-ı saltanat, Dîvân-ı vezâret, Dîvân-ı İstîfâ, Dîvân-ı İşrâf, Dîvân-ı Uluğ bitikçi, Dîvân-ı Nazar, Dîvân-ı azâ ve Dîvân-ı İnşâ (Ürekli, 1993: 265).

2. 5. 2. Eğitim, Bilim ve Sanat

Celâyirli Şeyh Hasan ve ondan sonra tahta oturan Celâyir sultanları hâkimiyeti altında bulunan bölgeyi imar etmek, eğitim, bilim ve sanat alanında var olan eksiklikleri gidermek amacıyla yoğun bir çabanın içine girmişlerdir. Dönemin önemli şehirlerinden olan Bağdad uzun süre devam eden savaşlar ve buna bağlı olarak yaşanan istikrarsızlıktan dolayı sanatçılar, ilim adamları ve edebiyatçılar nezdinde eski cazibesini kaybetmişti. Şeyh Hasan Bağdad'ın eski parlak günlerine kavuşması için olağanüstü bir çalışmanın içine girmiştir. Uzun zamandır eğitim yapılamayan Nizâmiye Medreselerini tekrar işler hale getirmiştir. İbn-i Battuta, Bağdad gezisinde şehre dair gözlemlerini aktarırken medreseler hususunda da:

Orada güzelliği ve zarafeti ile deyimlere konu olan NizâmiyeMedrese'si yer alıyor. Çarşının sonunda Halife Müstansırbillah Ebû Ca'fer b. Zâhir'in adına yapılan Müstansırıye Medresesi bulunuyor. Bu okulda dört mezhep için ayrı ayrı mescitler ve eğitim köşeleri var. "Müderris" (başhoca) tahtadan yapılmış küçük bir kubbenin altında sedire oturur. Sağmda ve solunda iki "muid"

(asistan) bulunur. Bu medresenin iç kısımlarında öğrencilere ait hamam ile abdest şadırvanı mevcut (Aykut, 2000: 319-320). Şeklinde zikretmiştir.

Adı geçen medreselerde sadece Kur'an, fıkıh veya hadis dersleri verilmemiş bunlarla beraber tıp, matematik, kimya, geometri, veteriner, güzel sanatlar ve uzay bilimleri gibi çok çeşitli alanlarda eğitim verilmiştir (Yılmaz, 2002: 271).

Medreselerin ilim- bilim alanında tekrar canlandırılması, Bağdad'ı daha önce olduğu gibi ilim insanlarının gözdesi durumuna getirmiştir. Yaşanan kargaşa ve istkrarsız durumlardan dolayı Bağdad'tan ayrılmış olan âlimler, şairler ve edipler geri dönmüşlerdir. Bu gelişme Bağdad'ın geçmişte olduğu gibi bilim ve kültür alanında önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2002: 269).

Celâyirli Şeyh Hasan, şairlere, hattatlara ve edebiyatçılara değer vermiş fırsat buldukça onları sarayında toplamış, onlarla zaman geçirmiştir. Kaynaklarda kendisinin dönemin önde gelen hattatlarından Mevlana Bedreddin Heştrudi'den hat dersleri aldığı ifade edilmiştir. (Yılmaz, 2002: 121).

Celâyirlilerin en kudretli sultanı olarak kabul edilen Sultan ÜveysBahâdır Han'da bilime, güzel sanatlara, bilim adamlarına, sanatkârlara değer vermiş onları sarayına kabul etmiş ve onlara son derece cömert davranmıştır (Tuysuz, 2020: 573).

Sultan Üveys dönemi Celâyir Devleti açısından sadece ekonomik olarak değil kültür faaliyetleri açınsındadaoldukça verimli bir dönem olmuştur (Yılmaz, 2002: 146). Yukarıda söz ettiğimiz gibi sultan henüz küçük yaşta iken annesi tarafından güzel sanatlar ve şiir eğitimi için Selmân-ı Sâveci'den dersler almıştır.

Kaynaklarda Celâyir saray şairi Selmân-ı Sâveci'nin adı o dönemin önemli şairleri arasında ifade edilmiştir. Sultan Üveys'e atfedilen çok sayıda şiir olmuştur. Ölümünden kısa bir süre önce gördüğü rüye üzerine aşağıda zikredeceğimiz şiiri okuduğu görüşü kaynaklarda kabul görmüştür.

Şiir

Bir gün canın mülkünden bedenın şehrine gittim.

Bir süre orada idim. Sonra oradan vatana gittim.

Ömür boyunca ona asi olduğum bir efendinin kölesi idim.

Sonra kefeni omuzuma atıp onun huzuruna kefenle gittim.

Meleklerin efendisi Cebrail beni bir süre için bir kafese koymuştu.

Sonra o kafesi parçaladı ve ben uçarak bir çemen bahçesine gittim.

*Ey saki! Dostlarım ve mahremlerime söyle ki artık bizim devrimiz
sona erdi.*

Bu meclis sizler için gönül hoşluğu ile geçsin. Çünkü artık ben gittim.

Sultan Üveys sadece şiir söylemekle kalmamış hat, resim ve musiki alanlarındada çalışmaları olmuştur. Vâsıtı¹³ kalemle yaptığı eserler dönemin hat ustaları ve ressamı tarafından takdirle karşılanmıştır (Yılmaz, 2002: 151-152).

Celâyir Devleti'nin 4. Sultanı olarak tahta çıkan Sultan Ahmed'te babası ve dedesi gibi sanatçılara, ilim mensuplarına yakın ilgi göstermiş, onları korumuştur. Babası gibi [Sultan Üveys] şiir ve müzik ile ilgilenmiştir. Kaynaklarda onun Arapça, Türkçe ve Farsça dilinde şiirleri olduğu ifade edilmiştir. Celâyir sarayında himaye gören Merâğa'lı Abdülkadir¹⁴ müzik alanında dönemin önde gelen sanatçılarından biri olarak kabul edilmiştir (Sümer, 1971: 196-197).

Celâyir sultanları diğer devlet sultanlarının yaptığı gibi sanatçıları, ilim adamlarını ve tarihçileri himaye etmişlerdir. İlhanlılarla gelişme gösteren Farsça tarih yazıcılığı Celâyirliler Dönem'inde de aynı şekilde devam etmiştir. İlhanlılar öncesi dönemde İran bölgesinde eserlerde ağırlıklı olarak Arapça dili kullanılmıştır. Ancak İlhanlıların bölgeyi ele geçirmesinden sonra Arapça dilinin yerini Farsça almıştır (Khelejeni, 2018: 99). Dönemin önemli tarihçileri, eserleri ve şairlerin örnekleri aşağıda verilmiştir.

Eserin Adı: Destur'ül-Kâtib fî Ta'yini'l-Merâtib.

Eserin Yazarı: Muhammed b. Hindûşah-ı Nahcuvânî (Şems-i Münşî)

Yazarın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eserini h.767-m.1366/1367 yılında tamamlandığında 73 yaşında olduğunu ifade eden yazarın beyanına atfen muhtemelen 694/1294-1295 yılında doğduğu düşünülmüştür. Yazar bir müddet İlhanlı Devleti'nin son kudretli sultanı Ebû Sâid Bahâdır Han ve veziri Gıyâseddin Muhammed'in hizmetinde kalmıştır. Daha sonra Celâyir Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan Sultan Üveys Bahadır Han'ın sarayında bulunmuştur. Asil bir aileye mensup olan yazarın babası Hindûşahb. Sencer-i Nahcuvânî, Abaka Han, Şemseddin Cüveyni dönemlerinde İlhanlılarda divanda bulunmuştur.

¹³ Hattatlar tarafından kullanılan Hazar denizi sahilleri ve Dicle nehrinin kıyısında bulunan Vâsıt (Kût) şehrinin etrafında yetişen en iyi kamışlardan yapılan kalem. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Derman, 2001: 245-247).

¹⁴ Merâğa şehrinde doğan ve Nevbet-i Müretteb türünde eserler icra etmiş olan ünlü Türk bestekâr ve icracı. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özcan, 1988: 242-244).

Eserin Konusu: Eserde padişah, vezir bunların dışındaki devlet görevlilerinin arasındaki yazışmalarda kullanılması uygun olan lakaplar, unvanlar, ifade biçimleri, inşa sanatı ve usulü ne dair bilgilere dikkat çekilmiştir. Keşfü’z-Zunûn adlı eserinde Kâtip Çelebi Şems-i Münşi’nin eserini “kâtibin kanun kitabı” olarak isimlendirmiştir. Ayrıca Farsça ve bir ciltlik olduğunu ifade etmiştir (Dodangeh, 2016: 163-183).

Eserin Adı: Zeyl-i Târîh-i Güzide

Eserin Yazarı: Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî.

Yazarın hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Kaleme aldığı eserinde zatı veya ailesi hakkında ipuçları vermemiş, sadece eserin giriş kısmında İlhanlı döneminin önemli tarihçilerinden olan Hamdullâh Müstevfî’nin oğlu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Celayir padişahı Sultan Ahmed’in hâkimiyet döneminde devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunduğu kaynaklarda geçmiştir.

Eserin Konusu: Eser aynı zamanda yazarın babası olan Hamdullâh Müstevfî’nin Târîh-i Güzîde isimli kitabının devamı şeklinde yazılmıştır. Özellikle Azerbaycan ve Irâk-ı Arab’da Celayirliler ve Çobanoğulları arasında vuku bulan gelişmelere dair önemli bilgiler içermektedir. Eserini kaleme alırken farklı eserlerden de faydalandığı görülmüştür. Buna çalışmamızda bir kısmını ele aldığımız Ebu Bekr Kutbi el Eheri’nin “*Târîh-i Şeyh Üveys*” adlı eseri yazarın yararlandığı kaynaklar arasında gösterilmiştir. Eser sade bir dille yazılmıştır (Us, 2019: 19). Yukarıda zikredilen eserler dışında, Hâfız-ı Ebrû’nun *Mecma’u’tevârih-i’s- sultâniyye*, Şirin Beyânî’nin *Târîh-i Âl’i Celayir*, Hamdullah Müstevfî’nin, *Târîh-i Güzîde*, Reşîdüddin Fazlullah’ın “*Câmitu’ttevârih*”, Cüveynî’nin *Târîh-i Cihângüşâ* ve tez çalışmamıza bir bölümünü aldığımız Ebu bekr Kutbi el Eheri’nin “*Târîh-i Şeyh Üveys*” adlı eserler dönemin önemli tarihi eserleri olarak kabul görmüş bölge tarihi hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.

Selmân-ı Sâveci: Tam adı Melikü’ş-şuarâ Hâce Cemâlüddîn Selmân b. Hâce Alâiddîn Muhammed Sâveci kesin olmamakla beraber h.709- m.1309 tarihinde Sâve şehrinde doğduğu görüşü kabul edilmiştir. İlhanlı sultanı Ebû Sâid Bahâdır Han ve Eşi Dilşâd Hatun tarafından beğenilen Selmân-ı Sâveci devletin [İlhanlı] gücünü kaybetmesi ve akabinde yıkılması üzerine Celayir sultanı Hasan Bozorg’un Bağdad’ta bulunan sarayına gitmiştir (Karaismailoğlu, 2009: 446-447).

Hasan Bozorg'un Dilşâd Hatun'dan olan oğlu Üveys'in eğitiminden sorumlu olmuştur. Sarayda melikü'üş-şuarâ¹⁵ makamına getirilmiştir (Yaylalı, 2018: 139-145). Celâyir tahtına oturan Şeyh Üveys Bahâdır Han döneminde sarayda itibarı artmıştır. Sultanın vefatından sonra tahta geçen Sultan Hüseyin döneminde konumu değişmiştir. Geri kalan hayatında maddi sıkıntı ve yalnızlık çekerek vefat etmiştir (Karaismailoğlu, 2009: 446-447). Şiirlerinde açık ve akıcı bir dil kullanmıştır (Yaylalı, 2018: 139-145).

Sâveci'nin tüm şiirlerini barındıran ve yaklaşık 21.500 beyit olduğu ifade edilen külliyyatında ki eserler aşağıda verilmiştir.

Divân: Eser daha çok Celâyir sultanı Hasan Bozorg, eşi Dilşâd Hatun ve Sultan Üveys Bahâdır Han için söylenen kasidelerden oluşmaktadır. Ayrıca eserde İlhanlı hükümdarları, yöneticileri ve vezirleri için de az sayıda kasideler mevcuttur.

Cemşîdu Hûrşîd: Sultan Üveys Bahâdır Han'ın talebi üzerine kaleme alınmıştır.

Firaknâme: Sâveci bu eserini de Sultan Üveys'ithaf etmiştir (Karaismailoğlu, 2009: 446-447).

Ubeyd-i Zâkânî: Hâce Nizâmüddîn Necmüddîn Ubeydullâh-i Zâkânî Kazvînî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda tahminen h.710 yılında doğduğu ifade edilmiştir. Şiirlerinde ağırlıklı olarak hiciv, tenkit edici bir dil kullanmış ve öyle tanınmıştır. Aynı zamanda eserlerinde ahlaki konularıda işlemiştir. Eserlerinde sert bir dil kullanmıştır (Balcı, 2016: 53-81).

Ubeyd-i Zâkânî 742 yılında Şiraz'da hâkimiyet kuran Ebû İshak'ın hizmetine girmiş ve ona [Ebû İshak] övgüler içeren şiirler yazmıştır. Ebû İshak'ın öldürülmesi üzerine bir müddet Bağdad'ta Celâyir Sultanı Üveys Bahâdır Han'ın himayesinde kalmıştır. Daha sonra tekrar Şiraz'a dönmüştür (Çiftçi, 2012: 16-17). Eserlerinde eğlence ve tenkid üslubu dışında gazel ve kaside tarzınıda kullanmıştır. Kazvin ya da ona bağlı bir yerleşim yeri olan Zâkân köyünde doğduğu ifade edilen Ubeyd-i Zâkânî h.771-72/ m.1370-71 yıllarında ölmüştür (Balcı, 2016: 53-81).

Eserlerinden bir bölümüne aşağıda değinilmiştir.

Mûş u Gorbe [Kedi İle Fare]: Ubeyd-i Zâkânî bu mesnevisi ile ünlenmiştir (Balcı, 2016: 53-81).

¹⁵Melikü'üş-şuarâ idari bir makamdır. Himayeleri altında oldukları sultanlara, yöneticilere kâtiplik, danışmanlık yapmışlardır. Sarayda kaldıkları için genelde oradaki işlerden sorumlu olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kaska, 2019: 426-438).

Divân: İçerisinde yaklaşık 3000 tane beyit, mesnevi, kaside, gazel, terkebende, rubai ve tercibendten oluşmuştur.

Uşşâk-nâme: 734 beyitlik mesnevi âşık ve maşukun durumlarını konu almıştır. *Ahlâku'l-eşrâf, Risâli Dilgüşâ, Nevâdirü'l-emşâl* gibi eserleri günümüze ulaştırmıştır (Çiftçi, 2012: 16-17).

Kemâl-ı Hucendî: Kaynaklarda doğum tarihi, ailesi, eğitim durumu ve bağlı olduğu tarikat hakkında bilgi bulunmamıştır. Mâverâünnehir coğrafyasında bulunan Hucend şehrinde doğmuştur. Hac ibadetini genç yaşında yerine getirmiş dönüşte Tebrîz'e yerleşmiştir.

Toktamış Han [Altın Orda Devleti] Tebrîz'i ele geçirince şehirde bulunan diğer ilim adamları ile birlikte başkent Saray'a götürülmüştür. Orada mutasavvıf Abdullah-ı Şâî ile tanışmıştır. Bir müddet sonra tekrar Tebriz'e dönmüştür. Celâyir hükümdarları ile ilişkilerine özen göstermiştir. Bunun neticesi olarak Sultan Hüseyin b. Üveys onun için bir tekke yaptırmış ve tekkenin giderleri için belli bir tutar vakıf ayırmıştır. h.803\ m.1401 tarihinde vefat etmiştir.

Sekiz binden oluşan divanı ağırlıklı olarak kıta, gazel ve rubailerden oluşmuştur. Minyatür sanatı ile süslenmiş olan divanın bir nüshası Viyana Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Aynı zamanda eseri Türkiye'deki kütüphanelerde de bulmak mümkündür (Şahinoğlu, 2022: 226).

2. 5. 3. Ekonomik Faaliyetler

Ülke topraklarının ticaret yollarının kesişme noktasında olduğu için devletin önemli şehirlerinden olan Bağdat, Sultaniye ve Tebrîz o dönemde Orta Doğu bölgesinin sanayi ve ekonomik faaliyet alanlarında en revaçta merkezleri olmuşlardır. Adı geçen şehirlerin pazarlarında dokuma, ham ipek, mücevher, kokular, Hind cevizi, ceviz kabuğu, karanfil gibi çok çeşitli ürünler halka sunulmuştur (Yılmaz, 2002: 256).

Halkın refah seviyesinin yükselmesi ve ülke topraklarının imarı için ticari hayatın canlılığına özen gösterilmiştir. Sultanlar yaşanabilecek olumsuzluklara karşı fermanlar çıkarmış, tüccarların yol emniyetini sağlamak noktasında çaba göstermişlerdir. Zira dış ticaretten sağlanan gelirler devlet bütçesine önemli katkılar da bulunmuştur. Birçok alanda olduğu gibi Sultan Üveys dönemi refah ve bolluk anlamında diğer dönemlerden farklılık göstermiştir (Yılmaz, 2002: 254).

2. 5. 4. Dini Yaşam

Celâyirlililer’de dini yaşam selefleri İlhanlılar’dan etkilenmiştir. Ülkede bulunan tekkelerin halk üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu tekkeler devlet içerisinde siyasi ve sosyal bir güç olmuşlardır. Tasavvuf ehli olan şeyhler sultanların ve yönetim kademesinde bulunanlar nezdinde çok değer görmüşlerdir.

Tekkelerin kapıları zengin fakir ayırımı yapılmadan toplumda her kesime açık olmuştur. Tekkelerin başında bulunan şeyhler toplumda birer denge unsuru olmuşlardır. Tekkeler birer eğitim merkezi olarak kullanılmıştır. Ayrıca fakir ve kimsesizlerin barınma ve yemek dâhil birçok ihtiyacının karşılanması sebebi ile sosyal bir açığı da kapatmışlardır (Yılmaz, 2002: 265).

Tekkelerin giderleri sultanlar, hatunlar ve devletin yönetim kadrosunda bulunan bürokratların onlara vakfettikleri mallar, topraklar ve vergi muafiyetlerinden karşılanmıştır. Tekkelerin başında bulunan tarikat şeyhleri, sultanlar ve diğer ileri gelenler üzerinde de oldukça etkili bir konumda olmuşlardır.

Sultanlar ve bürokratlar muhakkak surette bir tarikat şeyhinin etkisinde kalmışlardır. Tarikat şeyhlerinin etkisi toplumun her kesiminde hissedilmiştir. Bir tacirin ağzından aktarılan olayla şeyhlerin etkisi açıkça görülmüştür. Şöyleki:

Bir şehirden diğer bir şehire ticaret malı götüren bir kafiledeydim. Kafilenin yolu eşkıya tarafından kesildi. Eşkıyalar herkesin mallarını yağmaladılar. Sıra benim mallarıma gelince ben, “Şeyh Safiyeddin Erdebili’nin mallarını taşıyorum” dedim. Bunun üzerine onlar mallarıma el dahi sürmeden beni bıraktılar (Yılmaz, 2002: 265-266).

İlhanlılar döneminden itibaren *Safeviye tarikatı*¹⁶ve şeyhi Safiyeddin Erdebili bölgede oldukça etkili olmuşlardır. Tarikat ilkin Azerbaycan’ın Erdebil şehrinde faaliyet gösterdiğinden Erdebiliye ismi ile de anılmışlardır (Öngören, 2008: 460).

¹⁶Safiyüddin-i Erdebili tarafından kurulan ve XVI yüzyılın başında İran’da Safevi Devleti’ne dönüşen tarikat. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Öngören, 2008: 460-462).

3. YAZARIN HAYATI

Tam adı Ebu Bekr el Kutbi elEheri olan yazarın hayatı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Sadece el yazmasının altıncı sayfasında adı geçmektedir (Loon,1954: 2). Yazarın eserinde ele aldığı konular ve özellikle Deşt-i Kıpçak bölgesinde meydana gelen olayları aktarmasından Azerbaycân'ın Eher yerleşkesinden olduğu kabul edilmiştir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemesine karşın Eheri'nin eserinde anlattığı son olay h. 760\ m.1359 tarihlidir. Bu da yazarın o tarihte hayatta olduğunu göstermektedir (Hatibi, hş 1380: 464-465).

Eheri aynı zamanda şiirde yazmıştır. Kitabının girişinde bulunan bir kasidenin onun şiirlerinden olduğu ifade edilmiştir. Eheri'nin isminin arkasından gelen Necm ifadesi şiirde kullandığı tahallüsü veya lakabının Ebi Bekir Kutbi-i Eheri-i Necim-kısaltılmış hali olabileceği belirtilmiştir. Eserinde Arran ve Azerbaycân hakkında verdiği ayrıntılar tanıklardan ve yerelden elde ettiği bilgilere dayanmaktadır. Ayrıca kendisinin divan işlerinde çalıştığı, kâtiplik yaptığına dair görüşler mevcuttur (Afşar, hş.1389\ m.2009-2010: 8).

4. ESER HAKKINDA

Bu kitap genel bir dünya tarihi niteliğinde olup Hz. Âdem'den yazarın dönemine kadar olan olayları özetlemiştir. Eher'i eserine insanın yaratılışı ile başlamıştır. Olayları İslamiyet öncesi ve sonrası diye iki bölüme ayırarak ele almıştır. Birinci bölüm Hz. Âdem'den başlamış daha sonra (Hatibi, hş.1380/m.2001-2002: 464). Pişdadiler, Keyaniler, Eşkaniler ve Sasaniler ile ilgili bilgileri içermiştir. Eheri, bu haberleri Firdevsi'nin Şehnamesinden aldığını ifade etmiştir (Hatibi, hş.1380, / m.2001-2002: 465).

Şehname'de isimleri geçen Pers krallarının sıralanması ile Eheri'nin eserindeki sıralanma küçük farklılıklar dışında hemen hemen aynı şekilde geçmiştir (Loon, 1954: 2). Eheri eserini hazırlarken sadece Şehname'den faydalanmamış buna ilaveten *Camaspname*, *Tevârih-i Senceri* ve Nizami'nin *Heft Peyker*'i gibi başka kaynaklardan da yararlandığını belirtmiştir. İkinci bölüm beş kısımdan oluşmuştur. Bunlar; Hulefa-i Raşidin, Emeviler, Mervaniler, Abbasiler ve Moğollar (Hatibi, hş.1380/ m. 2001-2002: 465).

Erken İslam tarihi ve ilk fetihler ayrıntıya girilmeden ana hatlarıyla verilmiştir. İran ve Irak coğrafyasına ihtimam göstermiştir. Hilafet merkezi Bağdad'a taşındıktan sonra birkaç yüzyıl buralar (Îrân, Irak) İslam'ın merkezi konumunda olmuşlardır. Bu konumları sebebi ile o bölgede vuku bulan gelişmeler yaşanan olaylar dikkatli bir şekilde ele alınmıştır. Abbasi Devleti'nin son dönemlerinde tarih sayfasında yerini almaya başlayan, bölgedeki olaylarda söz sahibi olan Selçuklular, Gazneliler ve çevredeki diğer küçük hanedanlıklar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Loon, 1954: 3).

Eheri, kitapta yer alan tarihi olayları özellikle Abbasiler, Büveyhioğulları, Gazneliler ve Selçuklular'ın geçtiği yerlerde Sadi'nin bazı şiirlerini kullanmıştır. Üç sebepten dolayı eserin neşri önem kazanmıştır. Bunlardan birincisi yazarın kullanmış olduğu kaynakların Farsça yazılmış olan ilk tarih metinlerden olmasıdır. Örneğin *Tevârih-i Senceri* günümüze kadar ulaşmamıştır. İçerisinde geçen olaylar Eheri'nin eseri aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. İkinci olarak müellif *Şehname*, *Târih-i Taberi*, Selçuklu tarihi kaynakları, *Camaspname* gibi tarihi kaynaklarını kullandığını belirtmiştir. Kitapta kullandığı eski Farsça tabirler ve kelimeler kaynak olarak kullandığı Farsça yazılan eski kaynaklara da işaret etmiştir (Afşar, hş. 1389/ m. 2009-2010: 8).

Eheri, eserinde yaşanan olaylar hakkında farklı şairlerin beytlerini kullanmıştır. Eserin hazırlanmasında faydalandığını ifade ettiği ve beytlerini kullandığı kaynaklar şu şekilde sıralanabilir;

Tevarih-i Taberi, Firdevsinin *Şehnamesi*, *Camaspname*, *Tevarih-i Senceri*, *Tevarih-i Selçuki*, Nizami'nin *Haft Peykeri*, Rük-i Hirevi'den iki kıta şiir, Rafi'-i Bükranî-i Ebheri'den bir şiir, Ferid kâtip (feridüddin nesevi)'den bir şiir, Emir Mahmud Tebrizi'den iki beyit. Sultan Hudavende mersiyesi hakkındadır.

Radiyeditin baba Kazvini'den iki beyit. Adı geçen Âbâkâ dönemi Diyarbakır hâkimi ve dönemin şairlerindendir. Nurettin Rasadi'den iki beyit. Sadüddin Natanzi'den üç beyit.

Hoca Nasrüddin Tusi'den bir beyit (Afşar, hş. 1389/ m. 2009-2010: 10-11).

Kitabın Moğollarla ilgili bölümünde Azerbaycân ve Aras ötesi memleketleri hakkında güvenilir açık bilgilere yer vermiştir (Afşar, hş.1389/ m. 2009-2010: s. 8). ÖzetleEheri tarafında yazılıp günümüze ulaşan kitap tamamlanmamıştır. Bu durumun yazar kaynaklı mı yahut kopyalama yapan kişi ile ilgili olduğu bilgisine ulaşılammıştır (Loon, 1954: 5).

Tarihi Şeyh Üveys'in yegâne el yazmasının son kısmı olan Abakâ'nın hükümdarlığından sonraki olaylar Van Loon tarafından 1954 tarihinde Lahey'de tıpkı bası yayımlanmıştır. Van Loon önceki fasılların hepsinin özetini İngilizceye tercüme ederek ona ilave etmiştir. M. D. Kazımov ile P. R. Piriyeve Leyden Üniversitesi kütüphanesinde bulunan ve tek el yazması olan nüshanın Azerbaycân ve Rusça çevirisini yapmışlardır (Bahshaliyeva, 2015: 39).

Kitabın Altın Orda hakkındaki kısmı Rusça tercümesi ile birlikte 1941 yılında Lenin Grad'de yayımlanmıştır (Hatibi, hş.1380/ m. 2001-2002: 465).

Eser Şeyh Üveys'in Tebrîz'in fethini, 1356-57 yıllarındaki olayları ve soy bilgilerini [Şeyh Üveys] verdikten sonra bilinmeyen bir nedenle son bulmuştur (Us, 2019: 25).

5. TÂRÎH-İ ŞEYH ÜVEYS ADLI ESERİN MOĞOLLAR BÖLÜMÜNÜN TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

5. 1. Moğollar

Moğol devletinin başlangıcından yayıldıkları zamana kadar Harzemşâhlar’danbaşka hiçbir padişahın, halifenin hükmü Mâverâünnehr ve Îrân’a ulaşmadı. Harzemşâhlar’da sonuna kadar direnemedi. Ondan sonra...¹⁷ senesinde.

...Kâan gitmişti, MönkeyKâan’ın ölüm haberini getirdi. Ketbûkâ, Mısır Sultanı ile savaşmış ve öldürülmüştü. ArdındanÎlkânNoyân’ı kalabalık bir ordu ile Şâm’a gönderdi. Bedreddin Lûlûaltıyüz elli yedi senesinde vefat etti.

ÎlkânNoyân Mısır’a ulaştığı zaman Fındukdâr¹⁸padişah olmuştu. Dışarı çıktı ve tekrar geri döndü. Îlkân Noyan ise Rûm’a geldi. Bedreddin Lûlû’nün yerini oğlu Melik Salih’e verdi bir müddetten sonra Salih Melik’i bıraktı ve Şâm’a gitti. Onunnikâhlı eşi CelâleddînHarzemşâh’ın kızı Terken Hatun idi. Bir kimseyi gönderdi ve durumları arz etti.

Sendgû¹⁹ Noyan’ı bir tümen Moğol askeriyle ve Melik Sadreddîn’i bir tümen Tacik askeriyle gönderdiler. Melik Salih, evini Mısır’a taşımak için Mûsul’a geldi. Orduulaştı ve kaleyi kuşattılar [s. 190].

Salih, Fındukdâr’a postacı güvercin gönderdi. O, “şimdi ulaştım” diye cevap gönderdi. Posta güvercini gelip Moğol çadırlarının üzerine kondu. Onu yakalayıp Sandâgû²⁰ Noyan’a getirdiler.

[Sandâgû Noyan] Mektubu okudu, güvercine tekrardan mesaj bağlayıp uçurdular. Birkaç adama Mısırlıların kıyafetini giydirip Mısır yoluna girdiler. Salih şehir kapısını açtı ve hepsi birden içeri girdiler. Şehri ele geçirdiler. Salih’i yakaladılar ve yasaya çarpıtılması için Îlhan’ın [Hülâgû] huzuruna gönderdiler²¹.

O zamanlar Azerbaycân’da Berke Han’ın emirlerinden, şehzadelerinden ve askerlerinden bazılarını yâylamış (yasaya uğratma) etme âdeti vardı. Îlhan kışın Cağâtû’dakışlamış yaptı ve yazın Aladağ’da [yaylak yaptı]. Saray-ı Berke’dan

¹⁷ Burada nüsha eksiktir. 535’ten 657’ye kadar olan yılları kapsamaktadır.

¹⁸Bu isim Bundukdar diye geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 60). el-Melikü’z- Zâhir Rûknüddin es- Sâlihî el-Bundukdârî, Memlûk sultanı Kutuz’u arkadaşları ile beraber öldürdükten sonra devletin (Memlûk) başına geçmiş ve tahtta olduğu süre boyunca Moğol ve Haçlılarla mücadele etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: (Kopraman, 1992: 221-223).

¹⁹Bu isim Câmiu’t-Tevârih’te Sandâgû Noyan şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 66).

²⁰ Reşîdüddin’in age. de geçtiği şekliyle yazmayı uygun gördük.

²¹ Detaylı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 65-67).

Arrân'ınMahmudâbâd²²'ı veGeştâsefiya kadar arabayla geldiler. Berke-Han ulusu arasındaki Kûlî, Tâtâr ve Fûlğây'dan dolayı adavet zahir oldu. Berke- Han onlara tehdit gönderdi ve Tâtâr'ın yakınlarından Nûkây'ı savaş için otuz bin askerle gönderdi. Şîrvân'a vardığında bu taraftan Sîrmûn Noyân, Abâtây Noyân ve Semâğâr'ı üç tümen ile gittiler. Şemahî'de iki taraf arasında büyük bir savaş oldu.-Allah en iyi bilendir.

Altıyüz altmış sene-i Zilhicce ayında (Ekim/Kasım 1262) Sultancûk'ı suda öldürdüler ve Nûkay'ı yakaladılar. İlhan, Berke ile savaşmak için 661 senesi Muharrem ayında gitti.

O merhalede İkâklar'dan bir topluluk has vezir Seyfeddîn Bîtikçî, Gürcistan vilayetinden Hoca Azîz ve MecededdînTebrîzî'ye kastetti ve onları yakalayıp Şâbrân'a²³ götürdüler. Yargı sorularından sonra yasaya çarptırıldılar. Melik Sadreddîn, Horâsân ve Irak şehnesi Emir Ali birkaç lütufla kurtuluşa erdiler.

Berke ve Hülâgû Han arasında büyük bir savaş oldu. Onlar mağlup oldular, arkasından gittiler. Ertesi güne kadar öldürüldüler. Âbâka onların arkasından onların hanelerine kadar gitti ve orda konakladı. Berke geri döndü. Abâkâ o tarafa gitmeye niyetlendi. Terek suyunun buzlarının erimesinden dolayı birçok asker boğuldu. Âbâkâ ise selametle kurtuldu. [s. 191]

Hülâgû Han Tebrîz'e geldi. On üç çocuğu vardı. Bunlar: Abâkâ, Cûmâğâr, Yeşmût, Tekşî, Tergây, Tebşîn, Tekûdâr, İcây, Kûnurtây, Yesûdâr, Menkû-Temr, Sîbâvecî ve Toğâ-Tîmur²⁴ idi.

Irak, Horâsânve Mâzenderân'ı Abakâ'ya verdi.

Azerbaycânve Arrân'daYeşmût²⁵ bulunuyordu.

Dîyârbekr'i Cebe Noyan'a

Rûm'u Muîneddîn Pervâne'ye verdi.

Gürcistân'da Melik Dâvud vardı.

Fârs'ta Emir İnkıyânû²⁶ bulunuyordu.

Tebrîz'de Melik Sadreddîn vardı.

Kîrman'ı Terken Hatun'a verdi

Vezareti Hoca Nasîreddîn'e verdi.

²² Şehir günümüzde Azerbaycan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 76).

²³ 5-18 yy Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan şehir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Dostiyev, 2004: 10-20).

²⁴ Câmîu't-Tevârih'te Hülâgû Han'ın on dört oğlu olduğu geçmektedir. İsimleri şu şekilde sıralanmıştır: Abaka Han, Cumkur, Yoşmut, Tukşin, Turgay, Tubsin, Teküdar Ahmed, Acay, Kongurtay, Yisudar, Möngke Timur, Hülacü, Şibavçi, Tugay Timur. bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 6-10).

²⁵ Yeşmut ismi Câmîu't-Tevârih'teYoşmut şeklinde geçmektedir bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 71).

²⁶ Bu isim Emir Unkiyanu şeklinde geçmektedir bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 71).

Hastalandı ve on üç Rebiyülahir pazar günü Merâğâ'da vefat etti. Ömrü 48 yıl idi. NasreddînTûsî buyurdu:

Şiir

Hülagû kıslamak için Merâğâ'ya gitti

Ezeli kader onun ömrüne son verdi

663 yılı pazartesi gecesi

Rebiülahir ayının on üçüncü gecesi idi.

Onun na'sını Şâh-ı Telle'ye götürdüler ve orada defnettiler.- Allan en iyi bilir.

5. 1. 1. Âbâkâ Han'ın Saltanatı

18 yaşında idi. Onun nesebi Abâkâ Han b. HülâgûHan'dır. On yedi yıl [s.192] üç ay on yedi gün hükümdarlık yaptığını söylerler. Onun Arğûn ve Geyhâtû isminde iki oğlu vardı.

Babası vefat ettiği zaman o Mâzenderân'da idi. Geldi ve altı yüz altmış üç senesinde Cağânnâvûr'da tahta oturdu ve memleketi ele geçirdi.

Yeşmut'u Şîrvân tarafına gönderdi.

Tûbşen'i Horâsân vekili yaptı.

İlkân²⁷ Noyân'ın oğlu Tûğûz Bitikçi²⁸ ve Emir Çoban'ın ceddi Tûdân'ı Rûm'a gönderdi.

Derbây²⁹ Noyân'ı Diyârbekir'e gönderdi.

Sîrmûn³⁰ Noyân b. Cûrmâğûn'u Gürcistân'a gönderdi.

İncûlarına İncû Noyân'ı gönderdi.

Bağdâd ve Fârs melikliğini Tûdân'ın kardeşi Sûncâk'a verdi.

Tebrîz'i daru'l-mülk yaptı.

Alaeddîn Atâ Melik'e Bağdâd niyabetini verdi ve o yıl Mâzenderân'da kışlamış yaptı.

Yeşmût'u Arrân'a gönderdi.

Tûkây, Berke Han'ın ordusuyla Şîrvân'a doğru yöneldi ve Âksu'ya kadar geldi.

Yeşmût, Kür suyundan geçti ve onlarla aralarında savaş oldu.

²⁷ İsim İlğay Noyan şeklinde geçmektedir. bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 79).

²⁸ Tûğûz Bitikçi ismi TuguBitikçi şeklinde geçmektedir bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 79).

²⁹ Zikredilen kişi ismi Durbay Noyan şeklinde geçmektedir bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 79).

³⁰ Sîrmûn ismi Câmiu't-Tevârih'te Şiramun şeklinde geçmektedir bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 79).

Toğâcar³¹, in babası Kâyrıbuğâ³² öldürüldü. Tûkây başının üzerinden yaralandı. Onun ordusu bozguna uğrayarak Şirvan'a kadar gittiler. Berke o taraftan üç yüz bin süvari ile ulaştı. Abâkâ Han bu taraftan Kür suyundan [s. 193] geçti. Bu taraftan köprü kesildiği için köprüden geri döndüler. Her iki ordu suyun kenarında saflarını dizdiler ve ellerini oklarına attılar. Birbirlerinin karşısında on dört gün beklediler. Bir türlü geçemediler. Tiflîs'e gitmeye niyetlendi ve gittiler.

Berke hastalandı ve vefat etti. Şirvân hududunda Terek suyu yakınlarından geçip tabutunu Sarây Bâtû'ya götürdüler ve orada defnettiler. Mûnke-Temûr kaïmmakâm oldu³³ Allah doğruyu en iyi bilendir.

5. 1. 2. Mûnke Temur'un Padişahlığı

16 yaşında idi. Onun nesebi Mûnke Temur b. Nûkây b. Batu'dur. Altı yüz altmış dört senesinde Deşt-i Kıpçâk'ın tamamından Harezm hududuna kadar padişahlık yaptı.

Abâkâ Han, Kür suyunun kenarında bulunan Dalan Nâvûr³⁴'dan Kerdemûn sahrasına kadar yerleri Samağâr, Mûnke Temur, şehzadelerine ve Olcây Hatun'a verilmesini buyurdu. O mevki onların kışlak yurdu oldu.

Daha sonra Bârâk, Murğâval³⁵ ve Celâyirtay ile Herât şehrinin kapısına kadar savaştılar³⁶. Nihayetinde onlar yenildiler ve şairlerden biri şöyle söylemiştir:

Şiir

Hı-sin-cin yılı zilhicce ayının ilk gününde
Allah'ın hükmü ile Herât şehrinin kapısında
Yedi iklimin ordularının savaşı

Şehzade Abâkân ile şehzade Tûbşîn'in Barâk'a gerçekleşti.

Arkalarından gittiler ve onlardan birçoğunu öldürdüler. Büyük bir fetih kazandılar. Hoca Nasreddîn Tusî altı yüz yetmiş iki senesi Zilhicce ayının on sekizi pazartesi günü vefat etti. Mevlâna Nûreddîn Resadî buyuruyor: [s. 194]

³¹ Bu isim Tagaçar diye geçmektedir bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 80).

³² Zikredilen isim Kutubuka şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 80).

³³ Abâkâ Han ile Berke arasında vuku bulan savaş ve sonrasındaki gelişmelerin ayrıntıları için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 80-81).

³⁴ Moğolca yetmiş anlamına gelen Dalan ve anlamı göl olan Navur kelimelerinin bir araya geldiği Dalan Navur yetmiş göl demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 80).

³⁵ Murğâval İsmi Câmiu't-Tevârih'te Mergavul şeklinde geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 96).

³⁶ Abâkâ Han ile Barak arasında gerçekleşen mücadelenin ayrıntıları için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 83-108).

Şiir

Dünyanın benzerini doğurmadığı

Millet ve devletin yardımcısı

672 yılı zilhicce ayının

On sekizinci günü Bağdâd'ta vefat etti.

SadeddînNetnezî buyuruyor:

[Şiir]

Sanatın göğü ve yeryüzünün güneşi olan

Devlet ve dinin yardımcısı, fazilet ülkesinin padişahı

Mübarek toprağı Ruhül eminin maabı olan

Resülün hicretinden 672 yılında

Zilhicce ayından on sekiz gün geçtiğinde

Fani dünyasından göçtü ve cennette otak kurdu.

Vezaret, Şemseddîn Sahib-i Divan Cûveynî Horâsanî'ye verildi.

Argûn Akâ altı yüz yetmiş üç senesinin aylarında Râdkân ovasında öldü.

Fındukdâr kalabalık ordusu ile Rûm'a doğru yöneldi. Bu taraftan her biri bir tümen asker yanında bulunan İlkân Noyân'ın oğlu Emir Tûğay, Arğatû ve Şîdûn'un oğlu Tûdân³⁷ oradaydılar. Bedreddîn Pervâne³⁸ ile Fındukdâr tek dil idi (işbirliği içerisindeydi) ve onunla ittifak etmek için yönelmişti.

[Fındukdâr] Yaklaştıkları zaman Pervâne o akşam emirlere çok fazla şarap verdi. Ayrıca askerlere de verdi ve onlar sarhoş ve mest bir şekilde uyumuşlardı. Sabah vakti Mısır ordusu Fındukdâr ile geldi ve o askerlerin tümünü katletti emirleri de öldürdüler. Padişaha bu haber ulaştığında Rûm'a yöneldi ve Rûm Türkmenlerinden birçoğunu katletti. O gün Emir Tuğay'ın mirasçıları için Rûm'da büyük bir vilayeti verdiler. O gün Emir Tûğay'ın varislerine sûrgâmîşî verdi. Fındukdâr 683 Zilhicce (Ocak/Şubat 1286) ayında vefat etti. Yerine Elfi³⁹ geçti.

Âbâkâ Han, Rûm'u şehzade Kûntûrtây'a verdi. Bunun yanında Bedreddîn Pervâne'nin hanesi olan Tokât Kalesi'nden Üğânîye'ye kadar harap

³⁷ Bu isimler Câmiu't-Tevârih'te sırasıyla şu şekilde geçmektedir: Tuku, Sudun ve Tudavun. bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 112).

³⁸ Muînüddin Süleyman Pervane. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kesik, 2020: 91-94).

³⁹ Bu kişi Melik Mansur Seyfeddin Kalavun'dur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 14). Kıpçak Türklerinden olan Seyfeddin Kalavun' hayatının ilk dönemleri ile ilgili ayrıntılar bilinmemektedir. Kalavun 1279-1290 yılları arasında Memlûkler Devleti'nin tahtında oturmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Yiğit, 2001: 227-228).

edilmesini emretti ve oradan geri döndü. Aladâğ'a ulaştığı zaman Pervâne'yi yasaya çarptı ve oradan Bağdâd'a gitti ve orduyu Humus tarafına [s. 195] gönderdi. Şehzade Menkû Temur o ordudaydı. Teknâz ve TûldâyYarguci endişeye kapıldılar, yüzlerini çevirdiler ve kaçtılar. Birçok asker katledildi. Bu haber Âbâkâ Han'a ulaştı. Bu durum çok ağrına gitti. Bağdâd'tan Hemadân'a geldi. Melik İmâdeddîn'in sarayında konakladı. Yirmi Zilhicce altı yüz seksen (1 Nisan 1282) senesi Çarşamba gününden sonra vefat etti. Şehzade Menkû Temur'da Musul'da vefat etti. Her ikisinin tabutunu Şah-ı Tille'ye İlhan'ın yanına götürdüler. Memleket kardeşine yetiştı. Allah doğruyu en iyi bilendir.

5. 1. 3. Ahmed Han'ın Saltanatı

Saltanatı iki yıl iki ay on üç gün idi. Onun nesebi Tekûdâr b. Hûlagû'dır. İttifakla şehzadelerden Kûnkurtây⁴⁰, Hûlacû, Cûşkâb ve Konşû⁴¹'dir. Emirleri ise; Şiktûr, Sûncâk, Arab, Kûrboğa⁴² padişahlığın diğer emirleriyle birlikte kararlaştırıldı. On üç Rebiülevvel 670' (19 Ekim 1271) de tahta oturdu. Şah-ı Tille'de bulunan hazineleri dışarı çıkarıp şehzadeler ve emirlere dağıttı. Her askere 120 dinar verdi ve onların isimlerini deftere kaydetti. Berke ulusundan Mûnke Timur vefat etmiş yerine Tûd kâimmakam oldu.- Allah en iyi bilendir.

5. 1. 4. Tûd Mûnkâ'nın Padişahlığı

Beş yıl idi Sultan Ahmed ile birlikte. Altı yüz seksen iki senesi aylarında Mevlâna Kudbeddîn Şîrâzî'yi elçi olarak Mısır elçiliği için Şâm padişahının huzuruna gönderdi. Ondan sonra Şeyh Abdurrahman'ı gönderdi ve o orada hapiste iken öldü. [s. 196]

Sultan Ahmed'in üç oğlu vardı. Bunlar; Kablanî⁴³, Arslancî ve Bûhacî⁴⁴ idi. Kûnkartay bazı emirlerle ittifak kurup saltanat arzusuna düştü. Ahmed bundan haberdar oldu. Onu yakalaması için Alînâk'ı gönderdi. Böylece yakalayıp Arran'a getirdi. Küçük

⁴⁰ Zikredilen isim Kongortay diye geçmektedir bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 129).

⁴¹ Konşû ismi age. Kinşu şeklinde geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 129).

⁴² Adı geçen emir, Kara Buka şeklinde geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 129).

⁴³ Kablanî olarak geçen şahıs ismi Kaplançı şeklinde geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 128).

⁴⁴ Bu isim Tukaçir şeklinde geçmektedir. bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 128).

Ankûcî⁴⁵ ve Şâdî Ağtâcî ile Kârâbağ'dayasaya çarptırıldı. Argûn'un da bu canikide (istişare meclisi) hemfikir olduğu söylerler.

Sultan, Alînâk'ı onunla savaşması için gönderdi. Kazvin'in yakınlarındaki Akçahoca'da⁴⁶ savaş gerçekleşti. Alînâk hezimete uğradı. Argûn Horâsân'a gitti. [Sultan] Ahmed ordusu ile harekete geçerek arkasınca gitti. Argûn Kelat Kale'⁴⁷ sine sığındı. Alînâk onu padişahın huzuruna getirdi. [Sultan Ahmed] onu affetti böylece geri döndü. Argûn Hân, Alînâk'ın yanındaydı. [Alînâk] bir gece sarhoş uyumuştı. Birkaç emir ile şehzadeler kaçtılar. Alînâk'ın kafasını kestiler ve Argûn'u getirip padişahlık koltuğuna çıkardılar. Ahmed, İsferayin⁴⁸ yolu üzerinden kaçtı. Tûldây ve Moğol askerlerinden oluşan birkaç bin kişi ile arkasından gittiler. Altı yüz seksen üç yılında onu yakalayıp, öldürüp ordusunu yağmaladılar. Böylece Argûn Hân cemâdiyelevvel'in sabahında tutuklu iken akşam⁴⁹ vakti padişah oldu.

5. 1. 5. Argûn Hân'ın Saltanatı

[Saltanatı] yedi yıl idi. Onun nesebi Argûn Hân b. Âbâkâ Hân b. Hûlagû Hân'dır. Dört oğlu vardır bunlar; Gâzân, Harbende⁵⁰, Yiysû Tîmûr ve Oğul Melik⁵¹'tir. Sahib-i divan Şemseddin Kum'a kadar kaçtı. Naibleri Herât'a gidelim dediler.

⁴⁵ Zikredilen isim Küçük Onukçi şeklinde geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 136).

⁴⁶ Metinde Akça Hoca diye ifade edilen yer Akhoca şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 138).

⁴⁷ Kelat anlam itibarı ile dağ veya bir tepe üzerinde bulunan bir köy veya yerleşim yeridir. Başka bir ifade ile müstahkem kale ve sağlam sur anlamına gelir. Söz konusu metinde geçen Kelat İran'ın Horâsân sınırları içerisinde bulunan Deregez'e bağlı bir kale olup kuzeyde Türkmenistan sınırına doğuda da serahs güneyden Hezar-mescid'e bağlı Aladağ bulunmaktadır.

⁴⁸ Metinde Sferayin diye geçmekte. Câmiu't-Tevârih'te İsferiyan şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 145).

⁴⁹ Sultan Ahmed ve Argûn Han arasında gerçekleşen saltanat mücadelesinin ayrıntıları için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 133-148).

⁵⁰ Argûn Hân'ın üçüncü oğlu olarak doğan Harbende'ye çocukluğunda Olcay-Buka, Mâtîmûdar ve Harbende isimleri takılmıştır. Bu isimler öylesine gelişigüzel verilmemiştir. Örneğin insan topluluğun susuzluk çektiği bir bölgede onun (Olcaytu Han) doğumu ile birlikte yağın yağmur nedeniyle bu doğum uğurlu sayılmış ve bebeğe Olcay-Buka ismi verilmiştir. Onu başına gelebilecek tehlikelerden, kötülüklerden koruma düşüncesi ile Mâtîmûdar [Moğolca cehennemlik demek] adı verilmiştir. Harbende [Farsça eşek bakıcısı] isminin verilmesi ile ilgili çok sayıda görüş olmasına rağmen kaynaklarda üç görüş üzerinde durulmuştur. Bunlar: 1. Doğum olayı gerçekleştikten sonra odaya giren ilk kişi veya belirgin bir şekilde göze çarpan bir eşyanın isminin verilmesi geleneğinden kaynaklı [bu görüş İbn-i Battuta'ya isnad edilmektedir]. 2. Argûn Hân'ın üçüncü oğlu olduğu için Moğolca üç anlamında olan Ghorbanda'ya istinaden konulmuş olabileceği 3. Yeni doğan çocuğa kötü anlamları olan isimler vererek onları ölüm meleğine karşı koruyabileceklerine dair Moğol inancı olabileceği şeklinde ifade edilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kula, 2021:169).

⁵¹ Oğul Melik, Hitay Oğul şeklinde geçmektedir Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 150).

Çocuklarını Moğolunelinde nasıl bırakırım diye cevap verdi. Geri dönüp Bûka'nın yanına geldi. [Bûkâ]onu Argun Han'ın huzuruna götürdü ilgi göstermedi.

NoyânŞire daha önce oğlu Yahya'yı getirmiş sahibin mülklerini tasarruf etmişti⁵². Göreve getirmiş olduğu Emir Alî Tamğâcî, Fahreddîn Müstevfî ve Hüsâmeddîn sahib onu öldürmek istediler. Sonunda Ücân'da iki bin tümen altın para ödemesini buyurdular. [s. 197] Altınım yok ama her yıl 360 bin dinar, her güne bin dinar gelir getiren emlakım var dedi. Dûldây ve Kûdây'ı⁵³ onu yargılamak için gönderdiler. Nakdi olduğunu itiraf etmedi. Ona birkaç değnek darbesi vurdular ancak fayda etmedi.

Sultan, Ücân'dan Arrân tarafına hareket etti. Altı yüz seksen üç yılı dört Şaban (16 Ekim 1284) pazartesi günü onu Ahar ve Serav⁵⁴ arasındaki Heştad- Ser dağında şehid ettiler⁵⁵ ve bir müddet sonra Yahya'yı Tebrîz meydanında yasaya çarptılar. Sadüddeve Ebher'îye vezaret verildi. Bu hususta Razîeddin Baba⁵⁶ şöyle buyurdu:

Şiir

Dönem sultanlarının büyüğü

Bütün ufukların özü sahib-i divan Şemseddin

683 yılı Şaban ayının dördü Pazartesi günü

İkinci namazı vaktinde şehid oldu.

Bûlad Çing-San ve Ordu Kaya, Kaan⁵⁷ [gelişmelerin yaşandığı tarihte Büyük Moğol tahtında Kubilay Kağan bulunmaktaydı] tarafından sûyurğal getirdiler. Altı yüz seksen beş yılında, Argûn Han'ın padişahlığı sırasında Bûkâ'ya Çing-San⁵⁸ lakabı verildi. Azametli, büyük ihtişam sahibi bir insandı. Emirlerle aşağılayıcı gözle bakıyordu. Bu nedenle padişahın gözünden düştü. Uruk, Kûrmişî b. Hîndû Kûr Noyan, Emir Ücân ve Nayâ Noyân'ın oğlu Zengî ve Tûğlûk ile istişare ettiler. Cûşkab'ın yanına

⁵² Zikredilen bu olay Reşîdüddin Fazlullah'ın age.de şu şekilde anlatılmaktadır "Emir Ali Tamgacı, Tebrize gitmiş ve oğlu Yahya'yı [Sahib Şemseddin] yakalayıp hapsedmişti. Sahib'e ait mallara ve mülklere el koymuştu". Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 153).

⁵³ Bu isimler Doladay ve Kadan şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 154).

⁵⁴ Günümüzde bu şehir Serab diye geçmektedir.

⁵⁵ Sahib-i divan Şemseddin'in sorgulanması, malına el konulması, yasaya çarptırılması sürecinde yaşanan olayların ayrıntıları için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 152-156).

⁵⁶ Razi-i Kazvini diye de bilinen Razîeddin Baba; İftiharüddin Bekrinin torunlarından olup Abaka Han döneminde Diyarbakır'da emirlik görevinde bulunuyordu. Çok fazıl ve bilgin birisi olup usta bir şairdi. Eserlerinden oluşan bir şiir divanı var.

⁵⁷ Büyük Moğol Kağanı Kubilay, ağabeyi Mengü Kağan'ın 1259 yılında ölmesi üzerine kardeşi Arık Buka ile saltanat mücadelesine girmiştir. 1260 yılında onu destekleyenler tarafından kağan ilan edilmiştir. Kubilay Kağan, Cengiz Han'ın oğlu Tuluy Han'ın oğludur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Özgüdenli ve Prazniak, 2019: 88-89).

⁵⁸ Çince'de Çeng-hisang/Çengsiank sadrazam büyük vezir anlamında olup Çing-Sang şeklinde Moğolcaya geçmiştir. Moğolca'da eyalet veziri anlamındadır.

birini gönderdiler padişahlık için onu davet ettiler. [s. 198] [Cûşkâb] kendisine yazılmış olan mektupla birlikte gelip onu hazrete verdi. [Argûn] Cûşkâb'a Bûkâ'nın ellerini kayışla arkadan bağlamasını buyurdu ve o diğerlerini de yasaya çarptırıldılar.

Böylece Tâcîklerden olan Emir Alî Tamğâcî, Hüsameddîn Sahib, İmâdüddîn Münecim, Rûmkale diye bilinen Şem'un ve Bahâeddevle Ebu Kerem'den oluşan Taciklerin hepsini yasaya çaptırıldılar. [ArgûnHan] Cûşkâb'a surgamış⁵⁹ bağışladı ve tekrar Horâsân'a doğru geri döndü. Tekrar onun kendisine karşı dürüst olmadığını anlayınca BûğdâyAğtacî'yi birkaç kişi ile arkasından gönderdi.

Bâyitmîş Kûşcî ve AraptâyGûrekânonlarla savaşınca hezimete uğradı. Böylece Onu yakalayıp huzura getirdiler. Kendi yaptıklarının yasasına çarptırıldı.

Altı yüz seksen sekiz yılının Ramazan ayında şehzadelerden; Hûlacû ve Karnokây'ı⁶⁰ Dâmğân'da öldürdüler.

Deşt-i Kıpçâk'ta padişahlık şehzadeler arasında ortak olduğu için Tûğtay gelerek hepsini istila etti böylece Berkâ ve Bâtûy'un tahtına oturdu- Allah en iyi bilendir.

5. 1. 6. Tûktây'ın Padişahlığı

[Saltanatı] yirmi üç yıl idi. Nesebi Tûktây b.MünkeTemur'dır. Hepsini, bütün şehzadeleri öldürerek tahta oturdupadişahlıkta bağımsız oldu.

Sultan Argûn Han bütün İrân yurdunun tamamına hükmetti ve sonunda hastalandıve ölüm yatağına düşerek altı yüz doksan yılının yedi Rebiülevvel (10 Mart 1291) Pazartesi günü Arrân'da dünyadan ayrıldı. Tabutunu Sucâs⁶¹'a götürdüler. [s. 199]

Sultan İdaci'yi öldürmek için yemin etmiş olan Tağâcâr, Kûncûkbâl⁶² ile Tukul ve Îlcîday onu yakalayıp öldürdüler. Sultan Argûn'un öldüğü gece Toğân'ı Kûçân, Cûşi ve Sa'dûddevle'yi yasaya çarptırıp öldürmek için gönderdiler.

Ordu Kayâ, Sa'dûddevle'yi Tağâcâr'ın evinde öldürdü. BöyleceArgûn Han'ın kardeşi Geyhâtu⁶³ tahta çıktı.

⁵⁹ Kelime Suyurgamak fiilinden türemiş. Lütüfta bulunma, güzel davranma, ağırlama, hediye verme gibi anlamlar taşımaktadır. Yapılan hizmetler karşılığında hükümdarlar tarafından verilen ödüller ayrıntılı bilgi için bkz: (Örs, 1992: 271).

⁶⁰ Bu İsim, Kara Nokay şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 165).

⁶¹ İran'ın tarihi şehri Zencan'a bağlı Kaydar yerleşkesi dâhilinde bulunan bir köy. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 157).

⁶² Zikredilen isim Koncukbal şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 171).

⁶³ Abâka Han'ın ikinci oğlu olan Geyhatu Han'ın annesi Tatar kabilesine mensup olan Nuktan Hatun'dur. Bahşiler ona kökeni Tibetçe olan İrincin Durci adını vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 176).

5. 1. 7. Geyhâtû Hân'ın Saltanatı

[Saltanatı] Üç yıl, dokuz ay on iki gün idi. Üç oğlu vardı. Bunlar; İranşah, Elfrenki⁶⁴ ve Cîng Pûlad⁶⁵’tır. Yirmi dört Receb 690’da (23 Temmuz 1291) tahta oturdu. Bütün emirleri yargılanmaları için alıkoydu. [Sorgu bittikten sonra emirlere] tekrar suygamiş verdi.

Toğân’ı alıkoymuşlardı. Ordû Kayâ’yı yarlık hükümü ile kendisini yasaya çarptırmak için gönderdi. Ordugâhta⁶⁶ Kendine Emir Şîktur’u naib seçerek Rûm’a gitti. Şâm ordusunun yaklaştığı haberi vardı ve Melik Eşref, Rûm Kalesi’ni kuşatmıştı. [Şeyh Sadi Şirazi⁶⁷] Altı yüz doksan senesi 29 Zilhicce (23 Aralık 1291) ayında dünyadan ayrıldı. Şairlerden biri hakkında şöyle söylemiştir:

Şiir

Şeyh Sadi’nin temiz Humay ruhu

Hı Sad⁶⁸ yılı zilhicce ayında

Salı gecesi ten tozunu

Bırakıp kanatlanıp uçtu gitti.

Emir Akbukâ Gürekan Şâm ordusuyla savaşmak üzere Rûm tarafına gidince. Padişah Rûm ordusu Kîcike⁶⁹’liği için, şehzade Tâycû b. Menkû Temir b. Hûlâgû Hân, Bûğdây Ağtâci, Toğâcâr ve İnâk Tomâcî’yi gönderdi. Oraya vardıklarında Şâm ordusunu kaçırtarak [s. 200] Rûm Kalesi’ni ele geçirip oradan Arrân’a geldiler. Vezaret Sadreddîn Toğâcâr’a verilip “Sadr-ı Cihan” diye lakablandı.

Altı yüz doksan üç (1293/1294) senesinin içinde Tebrîz’de “Çav”⁷⁰ ortaya çıktı. Bunun sebebi şudur; Sultan Geyhâtû, Bulad Cinksan’dan Kaân’ın memleketinde ve Hıtay bölgesinde altın eşyanın nedenini sordu. [Bulad] cevap vererek dedi ki; çünkü

⁶⁴ Bu isim Alafîreng şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 176).

⁶⁵ Zikredilen şahıs ismi Çing Pulat şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 176).

⁶⁶ Hükümdar ordusu.

⁶⁷ 13 yy. İran edebiyatında oldukça etkili olan şair. Şairin çok sayıda eseri bulunmakla birlikte özellikle Gûlistân ve Bostân isimli eserleri ülkemizde de bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Çiçekler, 2008: 405-407).

⁶⁸ Hı değerinin ebced hesabı 600, Sad’ın ebced hesabının değeri 90 toplamda 690 eder.

⁶⁹ Yardımcı birlik ve yedek birlik anlamındadır.

⁷⁰ Çav; Geyhatu Han döneminde (1291-1295) ülkedeki para bunalımını çözmek için gümüş ve altın yerine o dönem Çin’de kullanılan ve üzerinde hükümdarın adının yazılı olduğu kâğıt para. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen çav halk arasında tutunmadı. Ülkenin daha fazla zarar görmemesi için bir fermanla tedavülden kaldırıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Yazıcı, 1993: 235).

orada bu [Çav] yaygındır. Var olan altın ve gümüşü eşya yapımında kullanırlar diye cevap verdi. Eşyalarını altın ve gümüşten yaparlar. Bu nedenle [Geyhâtû] orada onu heveslendi. Ancak bir yere varamadı.

Bağdad'ta bulunan Şehzade Bâydû isyan etti ve Bağdâd Şahnesi Muhammed Sekûrcî⁷¹'yi öldürdü. Bâydû'nun isyan ettiğini birkaç emirinde onunla beraber olduğunu haberi padişaha ulaştı. Padişah onları, Bâydû'nun oğlu Kıfcâk Oğul ile birlikte Tebrîz'de hapsedti. Bâydû ile savaşmak için Emir Akboğâ Gûrkân ile Toğâcar'ı gönderdi. Bâydû yönelince Cağâtû'ya vardıklarında Toğâcar, Bâydû'nun tarafına geçti. Emir Akboğâ Gûrekân, sadakat ve temiz bağlılığından dolayı geri döndü. Eher Çayı kenarında Geyhâtû'ya katıldı.

Padişah Rûm tarafına gitmek istedi ama İnâklar⁷² buna izin vermedi. Pîlesuvar'a geldi. Tûğî⁷³'in oğlu Emir Hasan geceleyin ondan kaçarak Tebrîz'e gitti. Baydu'nun oğlu Kıfcâk Oğul ile birlikte hapiste olan emirler Araptay Gürekan, Doluday, Koncukbal, Îlciday ve Buğdây'ın sözüne istinaden dışarı çıktılar. Kıfcâk oğlu babasının yanına gitti.

Geyhâtû'yu emirlerle birlikte binlik Rûm [birliği] tarafından yakalandı. Daha sonra onları yasaya çarpıtmaları için Tûkâlâ ve Şehzade Îylâdâr bin Ucây bin Hûlâgû'ya teslim ettiler.

Bâydû altı yüz doksan dört (1294/1295) yılı aylarında Bağdâd'tan geldi ve tahta oturdu. Çiçek gibi ömrü kısa idi- Allah en iyi bilendir.

5. 1. 8. Bâydû Hân'ın Saltanatı

[Saltanatı] altı ay idi. Horâsân'da bulunan Gâzân geldi. Kurbanşire hududunda çarpıştılar. Receb ayının on yedisi Perşembe günü büyük bir savaş yaptılar. İki taraf arasında sekiz yüz kişi öldürüldü. Tekrar emirlerin araya girdiler. Bâydû ile Gâzân'ın yanlarında sayıları 10 kişiden fazla olmayan askerlerle gelip birbirileri ile yüz yüze konuşmaları şartıyla barış yaptılar. [Görüşmeye] Bâydû tarafından Toğâcar, Tûldây, Kûncûkabâl, Îlciday; Gâzân tarafından ise Nevruz, Nûrin ve Sûtâyiki ordu arasında bulunan tepeye yerleştiler. Uzun konuşmalardan sonra Gâzân'ın Horâsân yönüne gitmesi, Bâydû'nun olduğu gibi padişah olması hususunda anlaşmaya vardılar. Etraflardan askerler Bâydû'nun etrafında toplanıyorlardı.

⁷¹ Sekûrcî ismi Câmiu't-Tevârih'te Şikurçî şeklinde geçmektedir. bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 184).

⁷² Sultanların en yakınında bulunan kişiler. Detaylı bilgi için bkz: (Taşağıl, 2000: 255-256).

⁷³ Bu isim Tuku şeklinde geçmektedir. bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 185).

Geyhâtû'yu öldürdükleri o günde Tomâcî İnâk ve diğerleri ile birlikte Emir Akboğâ Gürekân'ı da yakalayıp hapsedmişlerdi. Kûncûkbâl, Bâydû'nun huzuruna çıktı ve onu Akboğâ'yı şehit etmeye ikna etti.

Gâzân Horâsân tarafına gidip Nevruz b. Argûn Aka'yı, Horâsân ve Irâk yarlığı ile amcası ve babasına ait hanlarının ordularının sorumluluğu için bıraktı.

Bâydû bir hafta onu oyalayıp “Gâzân aleyhinde benimle birlikte ol” diye söyledi. Nevruz “ben Gâzân'ın ya başını sana göndereceğim ya da Gâzân'ı tutuklayıp sana getireceğim” diye yemin etti.

Şiir

Zor zamanlarda dolaşan feleğin hakkından

Gelen akıllı insanlara aferinler olsun

Çünkü çaresi hile yapmak olsa bile

O tehlikeden canlarını kurtarmayı başarırlar.

[s. 202] Nevruz, Bâydû'nun huzurundan ayrıldı. Demavend⁷⁴'in Firuzkûh'unda Sultan Gâzân'ının yanına gitti. Bâydû'yu Meraga şehrinde bıraktı. Olup bitenleri doğru bir şekilde anlattı. Yemin etmiş olduğu için de Bâydû'ya kapalı bir kazan gönderdi. Herkes şaşırdı.

Gâzân Han, düşmanı kovmanın yollarını arıyorken, Nevruz ile diğer emirler ona işlerin istediği gibi olması için Müslüman olmasını önerdiler. Çünkü yıldızlarda ahkâmda ve şeyhlerin siyerinde altı yüz doksan dört yılında Müslüman bir padişahın tahta oturacağını taht ile tacın sahibi olacağı geçmektedir diye söylediler.

Allah İslam'ın nurunu Gâzân'ın kalbine yerleştirdiği için Nevruz'un sözü işe yaradı ve Şaban ayının dördünde Lar Demavend'de bulunan Argûn'un tahtgahındaki köşkte büyük bir toy (ziyafet) verdi. Hamama giderek gusül aldı ve şeyh Sadreddîn İbrahîm Hemevi ona kelime-i şehadeti söylettirdi. Böylece Gâzân ve tüm devlet erkânı Müslüman oldular. Diğer taraftan Bâydû'nun devletinde Toğacâr ve bıkmış durumdaydı. Sadreddîn Zencânî, vezaret makamının Cemâleddîn Destcirdani'ye verilmesi üzerine aşağılanmış olduğundan kaçtı ve Gâzân'a katıldı.

Gâzân cuma günü Rey'e doğru hareket etti. Nevruz'u menglay (öncü birlik) olarak gönderdi. Emir Çobân ve Kurmişi⁷⁵ kaçarak ona katıldılar. Toğacâr ve Buğdây

⁷⁴ Şehir günümüz de İran sınırları içerisinde. Tahran vilayetine bağlıdır.

⁷⁵ Alinak Noyan'ın oğlu -Alinak, Sultan Ahmed ile Şehzade Argun arasında yaşanan saltanat mücadelesinde Sultan Ahmed'in tarafında idi. Saltanat mücadelesini kazanan Şehzade Argun olunca

Ağtâcî'de Nevrûz'a katıldılar. Böylece Bâydû kaçtı. Nevrûz Tebrîz'e gitti. Kiliseleri ve Havraları harap etti.

Kurmişi, Şadi ve dört bin adamla birlikte Bâydû'nun arkasından gitti. Onu yakalayıp Nevrûz'un huzuruna götürdüler ve Gâzân'ı bundan haberdar ettiler. SûtâyAhtâcî'yiTebrîz'e gönderdi.....⁷⁶ bahçede Bâydû'nun işini bitirdi.

Padişah Tebrîz'e geldi ve oradan Mûkân ve Errân'a gidip Ebubekir-abad'ın karşısında konaklayıp padişahlığın başına geçti dünyayı adaletiyle ve insafile süssledi.[s. 203]

5. 1. 9. Mahmûd Gâzân Han'ın Saltanatı

[Saltanatı] Sekiz yıl ve sekiz aydı. Altı yüz doksan beşyılı Muharrem (1295 Kasım/Aralık) ayında saltanatı başlamıştır. Toğâcâr'ıRûm'a gönderdi. Horâsân tarafında isyancıların olduğu söylentisi vardı. Nevrûz'u Horâsân'a gönderdi.

Sûkây b.Yeşmût'da isyan etti. Hurğudâk⁷⁷ı Errân Ordusu ile gönderdi ve o [Sûkây b.Yeşmût] onu Harkân hududunda yakalayıp yasaya çarptırdı. Bâydû'nun emirleri Tûkâlî....⁷⁸ Böylece beş günde otuz emir ve beş şehzade yasaya çarptırıldılar. Toğâcâr'ı yasaya çarptırmak için Harmencî'yi Rûm'a gönderdi.

Nûrîn ve Nevrûz arasında düşmanlık vardı. Sadri Cihan, (SadreddînZencânî) Nevrûz'dan korkuyordu. Bu sebeple Mısır padişahının yanından gelen Kayser isimli kişi eli ile hile yaptı. Nevrûz'un kardeşiHacı'nın yanında otururken sahte bir mektup yazdı. O mektubu onun [Hacı] heybesine koydu ve böylece Nevrûz'un isyan edeceğindenpadişahı haberdar etti. Nevrûz'un adamlarını yakaladılar. Altı yüz doksan altı yılı Cemadiyûlaher (1287 Temmuz/ Ağustos) ayında Nevrûz'un oğlunu Ordû Bûkâ'yı yakalayıp yasaya çarptırdılar.

Ondan sonra Nevrûz'un naibi Sâtılmış'ı oğluKutluğTemûr ile birlikte Hacı'yı ve Kemâl Kuçek'i yasaya çarptırdılar.

Nevrûz'un kardeşiLegzi, Gûrekan ve KutluğŞah'ı Errân Ordusu ile Horâsân'a gönderdi. Ayrıca Bîstûn'dan, Herbende'yide Horâsân'a gönderdi. Nevrûz Herât Kalesi'ne gitti ve oraya sığındı. Herât meliki onu yakalayıp teslim etti. Şevval ayının

öldürüldü. Alinak aynı zamanda Sultan Ahmed'in kızı ile evliydi- Kurmişi [Alinak] üç oğlundan biriydi. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Subaşı, 2015: 566-577).

⁷⁶ Esas aldığımız neşir de iki kelime okunamadığı için boşluk mevcut.

⁷⁷ Bu isim Hurkudak şeklinde geçmektedir. bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 254).

⁷⁸ Çeviriye esas aldığımız neşir de iki kelime okunamadığı için boşluk mevcut. Bu nedenle cümle tamamlanamadı.

yirmi üçünde onu Herât kapısında yasaya çarptırdılar ve kafasını Bulad Kaya eliyle padişaha gönderdiler. Sadri Cihan'a al-tamga verdiler.

On altı Zilhicce Perşembe günü Kubbe-i Âli⁷⁹'nin temeline atmaya başladılar. Kutluğ Şah Horâsân'dan geri döndü ve ona sûyurgâl verildi.

Recep ayında Tâycû oğlu b.Menkû Timur ile dörtnökerDalan-Nâvur nehri kıyısında yasaya çarptırdılar. [s. 204] Altı yüz doksan yedi yılında Sadri Cihan'ın Nevruz hakkında yaptığı tezgâhlar ortaya çıktı. Onu yirmi üç Recep⁸⁰ pazar günü (6 Mayıs 1298) Ücân'da yasaya çarptırdılar. Vezareti Sa'ddedin Sâveci'ye verdiler.

Muharrem ayında sultan Şâm'a gitmeye karar verdi. Padişahın hümayun ordusu ve alayı Humus şehrine 3 fersah uzaklıkta konakladılar. Şâm ordusu ulaştı.

İki taraf 699 yılında saflarını düzenlediler. Ordunun öncü birliğinin başında Emir Çobân, Sultan Yesâvul ve Îlbâsmış vardı. Mısırlılar kendi sayılarına güveniyorlardı. Bu yüzden saldırıya geçtiler. Padişah ve ordusu ulaşınca ordunun tümü birlikte saldırıya geçtiler. Şâm ordusu yenildi ve kaçtı. Padişah Humus'u ele geçirdi ve oradan Dimaşk'a gitti. Şâm halkının tümü Nasrb. Elfi'nin taraftarı olarak savaştı ama fayda etmedi. [Padişah] aynı şekilde Dimaşk'ı da ele geçirdi. Orada Kutluğ Kaya'yı şahne olarak görevlendirdi. Emir Kutluğ Şâh ve Emir Çobân'ı ordu ile oraya gönderdi. Daha sonra padişah geri döndü.

Mısırlılar onların sayılarının az olduğunu görünc gelip onlarla savaştılar. KutluğŞâh'ı yendiler ve askerlerinden çok fazla kişiyi katlettiler. Kutluğ Şâh'ın herkesten önce kaçtığını söylerler. Orada Emir Çobân durdu, yemek pişirmelerini ve yaralılara vermelerini buyurdu. Böylece kimsenin yolda kalmasına izin vermiyordu. Bu büyük bir cesaretti. Ordudan hazretin huzuruna yetişen herkes onun mertliğini, iyiliklerini söylüyorlardı. Bunlar padişahın yüreğinde derin bir etki bıraktı. Bu yüzden onu ulus emiri diye atayıp adına yarlıglarda yer verdiler. Nihayetinde Îrân'ın tamamı İslam padişahının adaleti ile süslendi ve zalimin elini mazlumun eteğinden kısalttı.

Hace Reşidüddîn onun döneminde tabib olarak bilinmekte idi. Kendisi Hemedân'ın büyüklerindendi. Mevlana Kutbeddîn Şîrâzî, sürekli onun yanında bulunup Hace Reşidüddîn'i kolluyordu. [s. 205] Hüdabende Horâsân'da idi. Horâsân

⁷⁹ Gazan Han'ın yaptırdığı bu külliye ilkin Ebvâbü'l-ber ismi verilmiş akabinde Gazâniyye diye değiştirilmiştir. Külliye eğitim, sağlık ve ilmi çalışmaların yapılacağı şekilde inşa edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: (Yuvalı, 1996: 429-431).

⁸⁰ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, tarihi 21 Recep olarak ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018: 489).

halkı emirlerden Hurğudâk⁸¹ ve Emir Ali Kûşçi'nin hareketlerinden sürekli şikâyetçi olduklarını padişaha iletiyorlardı. Padişah, Mevlabad'ı Horâsân divanına atayıp oraya gönderdi.

Bâydû'nun Konçûkbâl'ın sözlerinden etkilenererek şehit ettiği saadetli emir Akbukâ Gûrekân'ın Emir Hüseyîn ve Mûsâyel adında iki oğlu olduğu söyleniliyordu. Padişah tahta oturunca durumlarını ona arzettiller. [Padişah] Konçûkbâl'dan intikamlarını almaları için onların eline teslim etti. Kız kardeşi Olcitây Sultan'ı Emir Hüseyîn'e -toprağı temiz olsun- vermişti. Onları Horâsân'a Hüdabende'nin yanına gönderdi. Her ikisinin annesi Büyük Bulugan-ı Büzürk idi. Sultan ise Kuma'dandı.

Hoca Alişâh-ı Tebrîzî ilk başlarda tacir olup emirler ve hatunlar için kumaş satın alırdı. Sultan Olcây Hatun'un naibleri yanında da tanınıyordu. Ne zaman elde edilmesi gereken cins ve eşyalar olunca kendisine emredilirdi ve o da getiriyordu. Ümmi bir adamdı ama son derece akıllı ve zeki biriydi. Devlet sahibinin (vezir) gölgesi altına girince oda o mertebeye ulaştı.

Sultan Gâzân Kazvîn bölgesinde pişginrud⁸² mevkisin de bir hastalığa yakalandı. Doktorlar onu tedavi edemediler. Yedi yüz üç yılı Şevval ayının on beşi⁸³ [21 Mayıs 1304] pazar gününde vefat etti. Otuz iki yaşındaydı. Aynı sene Toktây⁸⁴ da Deşt-i Kıpçâk'ta vefat etti.

Îlbasmış adında bir oğlu vardı. Kâdâk, emirlerin büyüğü idi. Gâzân'dan sonra Îlbasmış tahta oturtmak istiyordu. Özbek b.Tûlîce⁸⁵ Harizm'de Kutluğ Temûr ile işbirliği yaptılar. Padişahın taziyesi bahanesiyle orduya gittiler ve orada Özbek, bıçağı Îlbasmış'a, Kutluğ Temûr 'da bıçağı Kâdâk'a sapladı ikisini de öldürdüler. Padişahlık Özbek'e kaldı ve saltanat tahtına oturdu. Allah en iyi bilendir.[s. 206]

⁸¹ Zikredilen isim Hurkudak şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru. 1317 hş: 5).

⁸² Kazvin'in doğusunda yer alan ve 40 köyden oluştuğu düşünülen şehir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 23).

⁸³ Gazan Han'ın ölüm tarihi h.703 yılı Şevvâl ayının 10'u (17 Mayıs 1304) şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018: 491).

⁸⁴ Altın Orda Devleti'nin tahtında oturan Toktay'ın hâkimiyet yılları 1291-1312 şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla metinde geçtiği gibi Gazan Han ile aynı sene içerisinde ölmüş olamaz. Zira Gazan Han 1304 senesinde ölmüştür. Toktay Han'ın hâkimiyet yılları ile ayrıntılı bilgi için bkz: (Abylov, 2021: 171-174).

⁸⁵ 1313-1340 yıllarında Altın Orda Devleti'nin tahtında oturmuş. İbn Batûta onu en büyük yedi hükümdardan biri olarak kabul etmiş ve hakkında bilgi vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kafalı, 2007: 107-109).

5. 1. 10. Özbek Han'ın Padişahlığı

[Özbek Han'ın padişahlığı] Deşti Kıpçâk'ta kırk yaşındaydı. Onun nesebi; Özbek b. Tûlica b. Mûnka Temûr b. Tûkây b. Bâtûy b. Cûcî b. Cengiz Han'dır.

Gâzân Han'ın ölümünden sonra emirler Hurğudâk'a Hüdabende'ye saldırması, Geyhâtû'nun oğlu Alafreng'i tahta oturtmaları için yanica getirmesi hususunda mektup yazdılar. Emir Ali Kûşçi'yi bu mektuptan haberdar ettiler. [O da] akşam Sultan Hüdabende'ye bildirdi. Bunun üzerine Alafrang'i hemen o akşam kendi evinde öldürdüler.

Hurğudâk sabahleyin ordusunu topladı ve bir tepeye çıktı. Savaşması için askerlerin gönlünü alıyordu. Sultan [Hüdabende] buna fırsat vermedi. Üzerine saldırdılar o kaçtı. Arkasından gittiler. Mûlayid onu yakaladı ve getirip yasaya çarptırdılar⁸⁶.

Zilhicce ayının ikisin de sultan Horâsân'dan gelerek tahta oturdu ve dünyayı adaletle süsledi-Allah en iyi bilendir.

5. 1. 11. Muhammed Hüdabende'nin Saltanatı

[Saltanatı] On iki yıl ve iki buçuk aydı. Lakabı Ğiyasü'd-Dünya ve'd-Din Muhammed Hüdabende Olcaytuğ Sultan idi. Onun altı oğlu vardı. Bunlar: Bâyezîd, Bistâm, Tayfûr ve Ebû Said'dir. Onların ilki Süleyman Şah çocukken ölmüştü. Ondan sonra Ebû Said ikinci oğlu olarak dünyaya geldi⁸⁷.

Aynı şekilde yediyüz dört yılında Sultâniye şehrinin⁸⁸ temelini attı. Daha sonra Gilan tarafına gitti. Aynı yılın aylarında Emir Kutluğ Şah'ı orada öldürdüler⁸⁹. Şeyh Barak ile sultan geri döndü. Anbarci'nin oğulları İsen Temûr ve Kûnci'yi...⁹⁰ yasaya çarptırdılar.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 6-7).

⁸⁷ Olcaytu Han'ın eserde adı zikredilmeyen oğlunun adı "EbulHayr"dır. Kaynaklarda annesinin adı Ölçetey Hatun diye geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Örs, 1992: 52).

⁸⁸ Sultaniye şehrinin temelleri Argun Han tarafından atılmış vefatı nedeni ile tamamlanamamıştır. Argun Han'dan sonra yerine geçen Gazan Han şehri tamamlamak istemiş ancak o dönemde yaşanan bazı olaylar nedeni ile bu isteğinden vazgeçmiştir. Şehir, Gazan Han'ın ölümü üzerine yerine geçen kardeşi Sultan Olcaytu tarafından tamamlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özturhan ve Ağır, 2023: 99-114).

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 13-14).

⁹⁰ Çeviriye esas alınan neşirde yıl belirtilmemiş.

Mevlana Kutbeddin Şîrâzî vefat etti. Cumartesi aşure ayının⁹¹ onuncu günüydü. [s. 207] Hâce Reşîdüddîn sultana yakındı daima onun hizmetinde bulunuyordu. Sultan senesinde....⁹²yılı belli değil. Şâm Vilayetine yöneldi.

Rahbe⁹³'ye giderek orayı kuşattı ve ele geçirdi ve Bûladkaya'yı oraya şahne olarak atadı ve Sultaniye'ye geldi. Sonra Bağdâd'a gitti.

Yedi yüz altı yılında Sadeddîn Sâvecî ile Şahâbeddîn Mübârek Şah⁹⁴, Celâl Tevreh'in oğlu Yahya, Zeyneddîn Mâsturi ve Dâvud Şâh'la birlikte Bağdâd yakınlarında katlettiler.

Vezaret Hâce Reşîdüddîn ve Hâce Tâceddîn Alîşah'ın sorumluluğuna verildi. Hükümler her ikisinin üzerlerinde ilk Reşid-i tabib ve ikinci olarak Ali Şah Tarhani-i Süzeni olmak üzere titizlikle incelendi.

Birkaç yıl boyunca sultanın kışın Gavbârî'ye ve yazında Sultaniye'ye gittiğini söylerler. Vilayet mamur ve ordu düzenliydi.

Erkek kardeş ve kız kardeş olarak Sultan Olcâyât ile Olcitây Sultan her ikisi güya saltanata ortaklardı. Sultanın onun hükmü üzerine bir şey söylemeye gücü yoktu. Nitekim Olcitay Sultan'ın-toprağı temiz olsun- bir emri ile SultanHüdabende- toprağı temiz olsun- vezareti Hâce Alîşah'a verdi.

Ebû Saîd'i 714 (1315) yılında Emir Sevinç b.Şîsî Bahşi gözetiminde 714 senesinde Horâsân'a gönderdi⁹⁵.

Sultan, Emir Hüseyin'i çok seviyordu. Birincisi sultanın damadı olduğundan dolayı, ikincisi ise bütün emirlerden daha soyluydu ve daima sultanın sohbetinde bulunuyordu.

Rûm'da Sultanın annesi Bulkân Hatunun kardeşi olan Îrencîn'in bulunduğunu söylerler.

Sultan kış mevsimini Sultaniye'de geçirdi. Bir gün avlanmaya gittiğinde bir hastalığa yakalandı geldi. Yedi yüz on altı yılı Ramazan ayının(1316 Kasım/Aralık)

⁹¹ Bu cümlelerin doğrusu Muharrem ayının 10'u aşura günü şeklinde olmalıdır.

⁹² Metinde yıl belirtilmemiş.

⁹³ Günümüz Suriye sınırları içerisinde kalıntıları bulunan önemli Orta Çağ kale şehirlerinden biri. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kütük, 2021: 1-28).

⁹⁴ Bu zatın Türkçe, Arapça, Moğolca ve Farsça metinlerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Gazan Han döneminde fethedilen Rahbe kalesi için yazdığı fetihnemesi dikkat çekici olarak ifade edilmekte. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkârî, 2021: 229).

⁹⁵ Ebû Saîd'e Horasan'da atabeylik yapmaları için Emir Sevinç ve Emir Alğu'nun gönderildikleri ifade edilmektedir. Ayrıca Sahib-i Divan görevine de Emir Abdüllatif'in atandığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 61).

başında Perşembe günü vefat etti. [s. 208] Ömrü otuz sekiz yıl dokuz aydı. Emir Mahmûd Tebrîzî onun taziyesinde şunları söyledi:

Şiir

Ufukların hüsrevi şah Harbende'nin vefatı

Yediyüz on altı senesi Ramazanın sonu cumaydı.

Eğer o adamsa benim düşünceme göre

Diğer her kes hamam kapısında ki çizimlerdir

Memleket oğluna kaldı. Horâsân'dan gelip tahta oturdu. Allah en iyi bilendir.

5. 1. 12. Ebû Saîd Bahâdır Han'ın Padişahlığı

[padişahlığı] On dokuz yıldı. Lakabı Alae'd-Dünya ve'd-Dîn idi. Yedi yüz dört yılı Zilkade ayının sekizinci (2 Haziran 1305) günü doğdu. Yedi yüz on yedi yılı aylarında padişah oldu. Dünyaya hüküm sürdü. Sultan Gâzân'ın kızı Olcây Kutluğ'u ona verdiler. Moğolca ve Fârsçayı⁹⁶ iyi biliyor ve iyi yazıyordu. Moğol Devleti'nin en iyi dönemleri onun saltanat döneminde idi.

Rûm'da Emir Îrencîn,⁹⁷

Horâsân'da Îsen Kutluk vardı.

Vezaret makamında Hace Reşid ve Hace Alîşah bulunuyordu.

Ulus emiri Çoban'dı.

Yargu emiri Alğu b. Bukâ Yârğûci idi.

Gürcistân'da Kurmeşî vardı.

Diyârbeker'i Sûtây'a verdi.

Bâbü'l-Elbâb'da⁹⁸ Berzenki bulunuyordu.

Saadetli Sultan Olcâyâtû'nun vefat haberi yayılınca Özbek Han içinde bulunan Îrân'ı ele geçirme arzusunu dile getirdi. Bunun üzerine kalabalık bir ordu ile bu diyara saldırdı. Derbend'ten geçerek Şîrvân'a geldi. Kür Nehri'nin kenarına gelene kadar yağmaladılar. Suyun diğer tarafında bulunup bu tarafa geçemeyen aşiretler onların eline düşerek esir oldular.[s. 209] Bu taraftan Sultan Ebû Saîd ve Emir Çoban bütün emirler

⁹⁶ İyi bir şekilde Farsça şiir okuduğu söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, 2021: 232).

⁹⁷ Eheri'nin eserinde emirlerin tayin edildiği yerler Zeyl-i'de şu şekilde geçmektedir; Rum bölgesine Emir Çoban'ın oğlu Emir Timurtaş, Diyârbakır'a Emir Îrencîn ve Ermen bölgesine de Emir Sûtây. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 73).

⁹⁸ Günümüzde Dağıstan sınırları içerisinde bulunur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Aliev, 1994: 164-166).

ile birlikte nehrin kenarına gittiler. İki ordu suyun kenarında konakladı ve aralarında savaş başladı oklarla savaştılar. Sonunda Özbek geri döndü⁹⁹.

Haber yedi yüz on sekiz yılında Ebû Saîd'e ulaştı. Bu haberi aldıktan sonra birkaç emir arkalarınca gönderdi. Bunlar düşmanı Derbend'ten kovaladılar. Ondan sonra döndüler ve Arrân'ın Karâbâğ'ına yerleştiler.

Kurmişî'nin o ....¹⁰⁰ya savaşa yetişemediği söylenir. Emir Çoban Cengiz Han'ın yasasına binaen Ebû Saîd'e bunları arz etti. Yarlığın hükmü uygulandı. Ona birkaç değnek darbesi indirdiler. Kurmeşî oradan Gürcistân'a gitti, isyan başlattı ve Çoban adamlarından bir iki kişi öldürüldü¹⁰¹.

Bu olayı öğrenen Emir Çoban, ava çıkma bahanesiyle küçük bir ordu ile dışarı çıktı. Karâdâğ'da ulaştı ve Gökçe Deniz (Gökçe Göl) yakınına varınca Kurmişî'ye yetişti. Onun yanındaki adamları çoktu savaştılar. Emir Çoban'ın ordusu yenildi kendisi attan düştü. Ayağına at çektiler [o] tekrar ata bindi ve kaçtı. [Kurmişî ve adamları] çok insan öldürüp fazlaca yağmalama yaptılar.

Emir Çoban Nahçıvan'a ve oradan da Tebrîz'e geldi. Hâce Ali Şah Tebrîz'den bir ordu hazırladı. Çoban'ın yanına götürdü bu ordu ile Sultaniye'ye gittiler. Sultan Ebû Saîd ve Emir Çoban Sultaniye'de etraftan asker topladılar.

Kurmişî, Îrenci'yi davet etmek için birini gönderdi. [Îrenci] ona katıldı oğlu Şeyh Ali orduda sultanın hizmetinde bulunuyordu. Îrenci'nin pişmanlık duyması için onu yakalayıpali koydular. [Îrenci] sultanın yanına geldi ama fayda etmedi. Kurmişî [Çoban] arkasından Tebrîz'e geldi ve sonra Êcân'a gitti Zengân yakınlarında savaştılar. Büyük bir savaş oldu. Emir AlîKûşçi'nin oğlu Şeyh Alî savaşta büyük cesaret gösterdi Culday onun yanında yer aldı. Kurmişî yenilip kaçtılar. Sultan Ebû Saîd iyi savaştı. O gün ona Bahadır lakabı verildi. Bütün emirleri yakalayıp getirdiler. Şeyh Alî b.Îrenci'yi savaş öncesinde öldürdüler. Îrenci veKurmişî, [s. 210]Vefadar, Taramtâs, Sengtâs, Gâzân Sultan'ın sütkardeşleri olan Tâs'ın oğulları, Aras, Tokmâk, Tekcâk'ın oğulları, Abişegâ ile Yusuf Bakâ'yı¹⁰² yedi yüz on dokuz yılının aylarında Sultaniye'de yasaya çarptırdılar.

Bundan sonra Ebû Saîd küçük olduğu için Çoban bütün memleketi ele geçirdi ve Özbek Han'dan intikam almaya karar verdi. Bunun için ordusunu topladı ve Şirvân'a

⁹⁹ Zikredilen mücadelenin ayrıntıları için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 85-86).

¹⁰⁰ Çeviriye esas alınan neşir de İki kelime okunamamış.

¹⁰¹ Zikredilen olayın detayları için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 96-98).

¹⁰² Zikredilen isimler, Yusuf Beka- Yusuf Buka ve Takmak-Tokmak şeklinde geçmektedir. Olayların detayları için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 100-104).

gitti. Orada ordusunu iki gruba ayırdı. Emirlerden bazıları Derbend'ten geçerek Terek suyunun kıyısına kadar ilerlediler.

Emir Çoban oğulları ile Gürcistân yolundan çıktı. Özbek bundan haberdar oldu. Bulunduğu yerden kaçtı bu büyük bir cesaretti bir süre orda kaldılar ve geri döndüler. Çoban bütün dünyayı ele geçirdi.

Rûm'u [oğlu] Timurtâş'a verdi.

Horâsân Emir Hüseyin'in elinde bulunuyordu. Orada ....¹⁰³ senesinde öldü. Onun tabutunu Tebrîz'e getirdiler.

Hasan'ı [en büyük oğlu] oraya gönderdi.

[Diğer oğlunu] Şeyh Mahmûd'u Gürcistân'a gönderdi¹⁰⁴.

Hace Reşid ve oğlu Hace İbrahim'i birlikte Tebrîz'de şehit etti.

Hâce Dilkândi-i Horâsâniyi yedi yüz on sekiz yılı Cemadiyülevel ayında Emir Çoban'ın emri ile¹⁰⁵ Hace Ali Şâh büyük güç sahibi olup Tebrîz'de o imaretin temelini attı¹⁰⁶.

Timurtâş Rûm'da idi. Birkaç kale fethetmişti ve Karaman Türkleri'ne (Karamanoğulları) saldırdı. Rûm'da ihtişam sahibi olup kaleleri ele geçirince isyan etmeye başladı. Dirhemlerde buluna Ebû Saîd'in adının yanına kendi adını yazdırmalarını buyurdu. Bu haber Emir Çoban'a ulaşınca aynı gün Rûm'a giderek Timurtâş'ı yakalayıp Sultan Ebû Saîd'in huzuruna getirdi. Onun gühahkar olduğunu **[s. 211]** söyleyerek yasaya çarptırılmasını istedi. Sultan, babasından dolayı [Timurtâş]'ı affetti.

Emir Timurtâş o yıl boyunca ordudaydı ve mal hesabı [vergi] konusunda kendisini aydınlatması hususunda Hace Ali Şâh'a tehditler ediyordu. Gıyâseddîn Muhammed [b] Reşid [Emir Timurtâş'ın] naibiydi. Onu [Emir Timurtâş'ı] bunun [Gıyâseddîn Muhammed [b] Reşid'in] hesap istemesi için kışkırttığını söylerler. Bundan dolayı Ali Şâh sultana ne kadar hizmet ettiyse de sultan onu dinlemiyordu.

[Ali Şâh] bir gün Êcân'da Emir Çoban'a oğlunun [Timurtâş] oğlun sürekli bana hesap soruyor diye arzetti [Emir Çoban] git ve ver diye cevapladı. [Emir Çoban'dan

¹⁰³ Metinde sene zikredilmemektedir.

¹⁰⁴ Sultan Ebû Saîd tahta oturduğunda yaşının küçük olması nedeniyle devlet yönetiminde etkili değildi. O dönemde İlhanlı devletinin idaresinde Emir Çoban'ın sözü geçerliydi. Yaptığı hizmetler sonucunda önemli bir pozisyonda bulunan Emir Çoban adeta İlhanlı eyaletlerini oğulları arasında paylaştırmıştı. Bu durum Sultan Ebû Saîd'in yaşının büyümesi ve belirli bir olgunluğa erişmesine kadar devam etti. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özen, 2023: 523-536).

¹⁰⁵ Farsça cümlesi karışıktır

¹⁰⁶ Hace Ali Şâh Gilani'nin Tebriz'de yaptırdığı Erk-i Ali Şâh diye bilinen imaret. Yapı içerisinde mescit, medrese ve hankah mevcuttu. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Beksaç, Çobanoğlu, 2000: 105-108).

ümidi kesilince Ali Şâh] birkaç gün hastalandı ve yedi yüz yirmi dört yılında öldü. Bir şeyler yiyerek öldüğü söyleniyor.

Vezareti kardeşi Ziyaülmülk Adil'e verdiler. Sayın vezir olarak lakablandı. Ama memleket Dimaşk Hâce b. Emir Çobân'ın elindeydi ve o kontrol ediyordu. O zavallı sadece isim olarak vezaret makamındaydı. Emir Çoban'ın ihtişamı arşa dayandı. Oğullarından;

Timurtâş Rûm'a gitti ve orayı ele geçirdi

Şeyh Mahmûd Gürcistân'ı ele geçirdi.

Horâsân Hasan'ın elindeydi.

Fârs ve Kirmân yönetimi Hasan'ın oğlu Tâliş'in elindeydi.

Dimaşk Hâce¹⁰⁷, Azerbaycân ve iki Irâk'ı kendine ayırmıştı.

Ebû Saîd sadece ismen sultandı. Bu durum o raddeye ulaştı ki Emir Dimaşk Hâce'nin naibleri ona Ebû Saîd'in şılan (mutfak giderlerinin) olmadığını söylediler. O [DimaşkHâce] ona [Ebû Saîd'e] her gün iki tavuğun yeterli olduğunu söyledi.

Dönemin âlimlerinden olan Seyyid Burhâneddîn İbrî, Şemseddîn al Berğû ve Hüsâmeddîn Bâverdî onun maiyetinde bulunuyorlardı. Bu âlimlerle oturup kalkıyordu istişare ediyordu. Emir Çobân çevrede avare bir şekilde dolaşıyordu. Bir hafta tek bir yerde durmuyordu. [s. 212] 727 yılında Horâsân tarafına gitmişti. Ondan önceki ordu kış mevsiminde Bağdâd'taydı.

Emir Şeyh Hasan Noyân Karâbâğ'daydı. Azerbaycân, Mûkân, Arrân ve Şîrvân'ın tümü onun hükmü altında idi. Hanın elçisi Hıtây yöresinden yola koyularak Özbek Han memleketinden geldi. [yol esnasında] Özbek Han'ın elçiside ona katıldı. Bağdâd'ta bulunan ordugâha geldiler ve görevlerini yerine getirip tekrar geri döndüler. Emir Çobân onları Hemedân yolundan gönderdi. O [Emir Çoban] onlardan önce bilinen eski yolu kullanarak Karâbâğ'a geldi. Elçiler Karâbâğ'a ulaşınca Emir Çobân'ı bütün kış hazırlıklarını tamamlamış bir şekilde görüp şaşkınlık ve hayretler içerisinde kaldılar.

Bu haber Han'a (Hakan) ulaşınca [Emir Çoban'ı] dört ulus emirliğine tayin etti ve ismi Hıtây, Çağatây, Deşt-i Kıpçak ve Îrân topraklarından oluşan dört yarlığa da yerleştirildi.

¹⁰⁷ Emir Çoban'ın oğlu olan Dimaşk Hâce, İlhanlı Devleti'inde oldukça önemli bir pozisyona yükselmiştir. Kaynaklarda Sultan Ebû Saîd'in onun [DimaşkHâce] gölgesinde kaldığı, sadece ismen sultan olduğu ifade edilmektedir. Bu durumdan rahatsız olan Sultan Ebû Saîd ve diğer bazı emirler o [DimaşkHâce] ile Sultan Olcaytu'nun hanımlarından Konkanay Hatun'la olan münasebetini öğrenip ortaya çıkardılar. Yaşanan bu gelişme üzerine Sultan Ebû Saîd'in emri ile Hâce Mısır tarafından öldürüldü. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 123-124).

Oradan bundan sonra Kerderten askerlerinin tamamını yanına alıp Kûştî kendi naipleri, Ökrenc Emirleri ve diğerleri ile birlikte Horasân'a doğru gittiğini söylerler.

Emir Dımaşk Hâce ordugâh içindeki herkese hükmediyordu. Her kemalin bir zevali olduğu ve her devletin bir vebali olduğu gibi onunda işleri ters gitti ve işlerinde noksanlıklar ortaya çıktı. Nitekim bir konu kemale ulaşınca noksanlıklar ortaya çıkar¹⁰⁸.

Şiir

Bu dünya baki olmadığı için sultanlık dervişliktir

Bu dünyadaki nimetlerin hepsi bir gün biteceği için dervişlik sultanlıktır.

Ali Paşa İyurti, Kuncişkâf, Hatunlar ve Hâce Lulu hükümdarın huzurunda bulunan emirlerle birlikte [s. 213] sultanla müttetikler ve Hâce Emir Dımaşk'ın öldürülmesini istiyorlardı. O Sultaniye Kalesi'ndeydi. Dışarı çıktı ve Horâsân yoluna koyuldu.

Hâce Mısır arkasından geldi ve oracıkta onu şehid etti. Bu durum yediyüz yirmi sekiz yılı Şevval ayının beşi (13 Ağustos 1328) Pazartesi gününde gerçekleşti¹⁰⁹. Sultan bu duruma çok incindi. Sonunun nereye ulaşıldığı bilinmedi¹¹⁰ Hacı Sûdî ile Hüsâmeddîn Bâverdî, Şemseddîn Al Berğû ve Seyyîd Burhâneddîn, Benay-muy kurtuldular Yedi yüz yirmi sekiz yılında Çobanları yağmaladılar.

Bu haber Çoban'a ulaşınca ordu hazırlayıp Sâve'ye kadar ilerledi. Sultan Ebû Saîd'de Sultaniye'de asker topluyordu. Kürdistân'da bulunan Algû'nun oğlu Devletşah sultana katıldı. Diğer tümen ve binlik emirleri [oldukça] kalabalık toplanıp Ebher'e gittiler.

Sultanın savaş için geldiği haberi alan Emir Çoban ulaşınca şöyle demiş:“ Ben Hûlagû Han'ın tahtına oturan hiç kimseye kılıç çekmeyeceğime söz vermişim.”Nûrîn'in oğlu Nîkrûz'u elçi olarak gönderdi. Gidince [sultanın yanına] geri dönmedi. Elçi olarak gönderilen emirler birer birer gelip sultana katılıyorlardı. Bu iş öyle bir raddeye vardı ki gulamzedesi Hâce Ali'de ondan kaçtı.

Horâsân'a geri dönen Emir Çoban geri dönmeye yüz tuttu¹¹¹. Sultan Hacı Tuğây'ı ile Şeyh Muhammed Mûlayîd ve diğerlerinden oluşan birkaç binlik emirini arkasından gönderdi.

¹⁰⁸ Arapça bir deyim olarak kitapta geçmiştir.

¹⁰⁹ Hâce Dımaşk'ın öldürülmesi ve sonrasında meydana gelen olayların ayrıntıları için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 124-125).

¹¹⁰ Metinde geçen Arapça bir deyim.

¹¹¹ Farsça metinde cümle bu şekilde geçmektedir. Doğrusu muhtemelen Emir Çoban geri dönmek için Horasan'a yöneldi.

Emir Çoban'ın sıkışınca yanında bulunan çocukları ve birkaç nökeri ile deveye binerek Mâzenderân sınırına kadar kaçtığını söylerler. Orada Melik Nâsırâddîn'in yanına Herât'a gitme konusunda hem fikir oldular. Hasan¹¹² "o çok sinsi bir adamdır. Babasının Nevrûz'a ne yaptığını biliyorsunuz Nevrûz ona sığındığı zaman Nevrûz'u yakalayıp [sultanın adamlarına teslim etmiş] böylece onu yasaya çarptılar. Bunun için onun yanına gitmemiz doğru olmaz" dedi.

Emir Çobân "benim onunla bir antlaşmam var ve yeminli olduğunu ayrıca baba-oğul gibiyiz mecburen gitmeliyiz" dedi. Hasan bu hususta çok ısrar etti. Emir Çoban onu dinlemeyerek Herât'a doğru yöneldi. Bunun üzerine Hasan oğlu Tâliş ile babasından ayrıldı.[s. 214]Emir Çoban ile Cilevhan¹¹³, Kûştây ve Karânîkpey ile birlikte Herât Kalesi'ne gitti. Melik Nâsırâddîn Şah onları şehit etti.

Hasan ve Tâliş Harezm yolu ile Özbek Han'ın yanına gittiler orada onları öldürdüler¹¹⁴.

Şeyh Mahmûd'u¹¹⁵ Deluğâzân (deli) Aladâğ'da yakalayıp Tebrîz'e getirdi böylece Tebrîz Şehnamesi Tukat onu öldürdü.

Timûrtaş, Mısır'a Nasır'ın¹¹⁶ yanına gitti. Mısır sultanı onu hapsedti. Sultan Ebû Said onu kendi yanına getirmek için Zenbûr'u elçi olarak gönderdi. Nasır korkuya kapılıp onu [Timûrtaş]'ı öldürdü böylece Çobanilerin dönemini bitirdi.

Sayın vezir'i Emir Çoban Dımaşk'ın öldürülme haberi kendisine ulaştığında öldürdüğünü söylerler. Böylece Ebu Said memlekette hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Ulus emirliği için devrin Enuşirvan'ı Emir Tacü'd-Devle ve'd-Din Şeyh Hasan'a¹¹⁷ verildi. Çünkü herkesten daha soylu ve sultanın halasının oğlu idi.

¹¹² Cümlede geçen Hasan, Emir Çoban'ın büyük oğludur.

¹¹³ Emir Çoban'ın Sultan Olcaytu'nın kızı Dolandı'dan doğan oğlu. Emir Çoban farklı zamanlarda Sultan Olcaytu'nun iki kızı ile evlenmiş. Bunlardan birisi Satı Beg diğeri Dolandı'dır. Detaylı bilgi için bkz: (Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, 2018: 502-503).

¹¹⁴ Sultan Ebû Said Han, Emir Çoban ve oğullarının ülke yönetiminde bulunan nüfuzlarını ortadan kaldırıp kendi otoritesini kurmak için onları saf dışı bırakmış. Hasan ile oğlu [Hasan'ın büyük oğlu] Taliş Ebû Said Han'dan kaçarak Altın Orda Devleti'ne sığınmışlar. Özbek Han [Altın Orda hükümdarı] onlara güzel muamelede bulunmuş. Bir müddet orada kaldıktan sonra baba-oğul birlikte bir savaşa katılmışlar. O savaşta Hasan yaralanmış akabinde ölmüş. Taliş ise babasından bir süre sonra vefat etmiş. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özturhan, 2022: 430-439).

¹¹⁵ Emir Çoban'ın dördüncü oğludur. Gürcistan yöresinin idarecisi idi. Hâce Dımaşk'ın öldürülmesinden sonra Ebû Said Han'ın emri ile o da yakalanıp öldürüldü. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 139).

¹¹⁶ Üç kez Memlük tahtına oturan Nasırüddin Muhammed b. Kalavun. Babası Seyfeddin Kalavun'un ölmesi üzerine ilk kez 8 yaşında tahta oturtulmuş. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kâsım Abduh Kâsım, 2020: 544-545).

¹¹⁷ Celayir Devleti'nin kurucusu.

Vezaret makamını Gıyâseddîn Muhammed b.Hace Reşid ve Alaeddîn Muhammed'e verdiler. Bu ikisi mahdum-i Cihaniyan¹¹⁸ ve Mahdum-i Cihanpenah¹¹⁹ diye lakablandılar.

Horâsân'ı NârînTuğây'a verdiler ve Alaeddîn Muhammed'i onunla gönderdiler.

Rûm'u Ali Padişah'ın kardeşi Muhammed Bey'e verdiler.

Bağdad ve o tarafları Ali Paşa'ya (padişah) verdiler.

Gürcistân'ı İkbâl Şah b.Kutluğ Şah'a verdiler.

Derbend'i Akıncî'ye verdiler.

Diyarbakir daha önce olduğu gibi Sûtây'averildi.

Böylece dünya bayındır, ordu düzenli ve insanlar mutlu mesut bir yaşam sürme ile meşgul oldular.

Azerbaycân mamur bir cennete dönüşmüştü nitekim şöyle söylemişler: [s. 215]

Şiir

Sultan Ebu Said dönemidir mutlu ol

Ey Rabbim bu Han'ı devamlı kıl.

Sultan fazilet ve irfan erbabı insanlarla, arifler ile oturup kalkıyordu. Ayrıca kendi de şiir yazıyordu. Bu iki beyit onun kaleminden yazılmıştır örnek olarak anlatılıyor.

Şiir

Bana şahlık veren temiz Rabbin zatı nasükürler olsun

Dünyanın mutluluğu ve tasalarına bakınca hepsi boştur

İkincisi bütün müminlerin temiz nefisleri

Ondan dolayı mutlu olan İslam milletini bana nasip ettiği için.

Canın Dımaşk'ını¹²⁰ görmeyi için gönlümün Mısır'ına¹²¹ gel

Çünkü gönlüm Bağdât'ın havasını istemektedir¹²².

Yedi yüz yirmi dokuz yılında Horâsân'da NârînTuğây karışıklık çıkardı. Bunun için onu Sultaniye'ye getirip Kûncî'nin oğlu Taştımur ile yasaya çarptırdılar.

Horâsân'ı Emir Alî Kuşçî'nun oğlu Şeyh Alî'ye verdiler.

Rûm'u Emirzade Mahmûd İsen Kutluğa [Mahmud b. İsen Kutluğ] verdiler.

Muhammed Beyi'de görevinden aldılar.

¹¹⁸ Dünya halkının efendisi.

¹¹⁹ Dünya halkını sığınağı olan efendisi.

¹²⁰ Hâce Mısır, Ebu Saîd'in emri ile Hâce Dımaşk'ı öldüren kişidir.

¹²¹ Kastedilen kişi Emir Çoban'ın oğlu Hâce Dımaşk'tır. Hâce Dımaşk yaşanan bir takım olayların neticesinde Ebu Saîd'in emri ile öldürülmüştü.

¹²² Bu şiir Ebu Saîd'in Bağdât Hatuna olan sevgisine işaret etmiştir.

Saltanat Ebu Said'te emirlik ise Tacü'l-Mille ve'd-Din Şeyh Hasan'daydı.

Gîyâseddîn Muhammed Reşîd [b.] sultanı öyle etkisi altına almıştıki adeta memleketin bütün işleri kendisinin kontrolündeydi. Moğol ve Tacik yargu ve divan görevi kardeşinin elindeydi.

Yedi yüz otuz iki yılı aylarında düşmanlık için Sultan ile emir sahib arasında [emir sahibin] Emir Çoban'ın kızı Hüdabendigar Bağdad ile birlikte olduklarına ve sultana saldıracaklarına dair iftira attılar. İrmûki İr oğul adında birisi bu fitnenin temelini attı. Ağızdan ağıza yayılarak Emir Ahmed [b.] Reşîd'e ulaştı. O [Ahmed Reşîd] bu durumu sultana arz etti sultan bu konudan çok rahatsız oldu.

Emir Tacü'd-Devle ve'd-Din Şeyh Hasan'ı Rûm'a gönderdiler ve bir yıl boyunca orada kaldı. Sultan o kış mevsiminde Tebrîz'de kaldı. Emir Çoban'ın oğlu Sîyûrgân'ı kendi [Ebû Said] kız kardeşi ve onun¹²³ annesi [s. 216] olan Sâtı Bek ile Karâbâğ'a gönderdi. Yedi yüz otuz üç yılında Padişah Bağdâd'a gitti. Karâbâğ'ı Baytemiş Kuşçi'nu oğlu Muhammed Bek Kuşçi'ya verdi.

Yedi yüz otuz bir yılında Emir Şeyh Ali b. Emir Hüseyîn'in kızı Enûşîrvân Hatunu'u-Allah toprağını temiz tutusun- Özbek Han'ın oğlu Dînî Bek'e verdiler ve onu son derece donanımlı (bol çeyizli) Kıpçâk Ovası'na gönderdiler.

Aynı yıl sultan Bağdâd'a giderek kış mevsimini orada geçirdi. Baharda Sultaniye'ye geldi.

Yedi yüz otuz dört senesinde İnâk Misâferi onurlandırmıştı. Gıyaseddin Muhammed kız kardeşi Şâhî Hatun'u ona vermiş ve adını yarlıkta yerleştirmişti.[Sultan] kışın tekrar Bağdâd'a gidip Emir Şeyh Hasan'ın Gürcistân'doğru gitmesi için yarlık gönderdi. Bunun üzerine emir o tarafa gitti.

Sîyûrgân Karâbâğ'da bulunuyordu. Kûrkî Melik Emir Tacü'd-Dünyave'd-Din Şeyh Hasan'ın yanına geldi ve ona büyük hizmetlerde bulunup hediyeler sundu. Tekrar bütün Rûm'un Emir Tacuddin Şeyh Hasan'a verilip oraya gitmesi hususunda Padişah ferman buyurdu.

Ordugâhta bulunan emirler Gîyâseddîn Muhammed ile İnâk Misafirin yakınlıkları nedeniyle kıskanıp laf güzarlık yapmaya başlamışlardı.

Emirzade Mahmûd [b.] İsenKutlug, Sultan Şah [b.] Nîkrûz, Muhammed Bek Kuşçi, Eretnâ, Mahmûd Şah İncû ve Muhammed Pîlten Bek bir gün işbirliği yaparak Sultaniye'de eyvanın kapısına kadar gittiler. O iki kişiyi -vezir ve Misafir- yakalayıp

¹²³Sîyurğân

öldürmek istediler. Bunun için silahlanmışlardı. Vezir bunu anlayıp Misafir ile birlikte enderunda bulunan Padişah'ın yanına gittiler.

Emirler sultanın kapısına gidip kendi isteklerini ona açıkladılar. [bir kişiyi] enderuna [s. 217] “Sultanın kullarıyız ancak düşmanlarımızı bize teslim etsin” diye gönderdiler. Sultan bundan dolayı hiddetlendi. Ordugâhda Padişahın kapısında bulunan emirlerini çağırdı. Etrafın kalabalıklaştığını görünce kaçtılar. Hepsini yakalayıp sultanın huzuruna getirdiler. Sonra onların her birini Eretnâ hariç birer kaleye gönderdiler. Çünkü Eretnâ direk Emir Şeyh Hasan'ın yanına gitti. Emir [Şeyh Hasan] [Padişaha] elçi göndererek onun [Eretnâ'nın] canının bağışlanmasını istedi [sultanda] onun isteği üzerine bağışladı. Böylece Emir [Hasan]'e doğru Rûm'a gitti¹²⁴.

Bundan sonra Özbek ordusu ile ilgili haberler geldi. Sultan Bağdâd ve Dîyârbekir'deki bütün orduların o yıl Arrân'a gitmelerini buyurdu. [bunlar ferman] üzerineAksû'da kalmalarını emretti. Sultan arkalarınca Karâbâğ'a gitti. Hastalandı hastalığı birkaç gün sürdü. Nihayetinde yedi yüz otuz altı yılı Rebiülevvel (Ekim/Kasım 1325) kalıcı dünyaya göçtü.

Ökrenc, Artûk Şah bin Algu, Sûrkân ve Gîyâseddîn [b.] Muhammed aralarında anlaştılar. Moğol geleneklerine binaen Hûlagû'nun oğullarından kimse kalmadığı için Arpâ Kaun'u getirip tahta oturtular böylece dünya onun hükmü altına girdi. Allah en iyi bilendir.

5. 1. 13. Arpâ Han'n Padişahlığı

[Saltanatı] Altı ay sürdü. Tahta oturunca Sultan Ebû Said'in kalelerde hapsedmiş olduğu emirleri serbest bıraktı. Moğolların yasa ve siyaset yasalarını uygulayıp herkesin Sultan Hüdâbende ve Ebû Said'den alıp arz ettiği yarlıklara iltifat etmiyordu. Sultan Gâzân'ın yarlığını arz etmelerini istiyordu ve o karar alıp veriyordu. Çok zeki, akıllı, bilgin bir Moğoldu. Ancak elde olan bütün malları çeriklere (asker) için harcıyordu. Adı geçen yılın Rebiülevvel ayında Bağdâd Hatun'u¹²⁵ şehit ettiler. Nedeni Özbek Han ile mektuplaşması ve Özbek Han'ı Îrân'ı fethetmesi için kışkırtmasıydı.¹²⁶

¹²⁴ Zikredilen olayın ayıntıları için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş:143).

¹²⁵ Emir Çoban'ın kızıdır. İlkın Hasan'ı Bozorg diye de bilinen Şeyh Hasan Celayir ile evli idi. Sultan Ebu Sâid'in ona âşık olması nedeniyle Şeyh Hasan Celayir onu boşamak zorunda kalmıştı. Boşanma gerçekleşikten sonra Ebu Said onunla evlenmişti. Ebu Said'in ölümünden sonra tahta geçen Arpa Han ile uyumlu bir ilişki içine girmeyen Bağdad Hatun hakkında çıkarılan dedikoduların da etkisi ile Arpa Han'ın emri ile öldürüldü. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, 2021: 254-255).

Sultan Ebû Said'in ölüm haberi Deşt-i Kıpçâk'a ulaşınca Özbek Han heveslendi tekrar İran'a yöneldi. Derbend'i geçti Kûr suyunun kıyısına kadar geldi.

Arpâ Han'da kendi ordusunu nehrin kıyısına götürüp karşı karşıya konakladılar birkaç gün [s. 218] ok ile savaştılar. O yıl yağmur az yağdığı için bunlara yetecek kadar ot yeşermedi ve aynı şekilde nehri geçecek fırsat da yoktu. Özbek Han nehrin kıyısına gelip kılıcını suya vurarak "asıl bahadır sensin" diyerek böylece ordusunu alıp geri gitti.

Arpâ Han, Şeyh Çoban, Hâcî Hamza ve Humâri ve birkaç emirle birlikte onların arkasından gönderdi. Dokdok¹²⁷ ordusu Derbend'den geçti. Bunlar Şirvân Dağı'na gelip tekrar sultana katılarak Karâbâğ'a yerleştiler.

Receb ayının ortasında çok hilekâr bir adam olup ve Gîyâseddîn Muhammed ile vezaret nedeni ile düşmanlık yapan Mahmud Şah İncu'yu yasaya çarptırdılar. Sâti Beki'de¹²⁸ Arpâ Han'ın nikâhına vermişlerdi.

Arpâ Han tahta oturunca Süleymân Bahâdır'ı Emir Tâcüddîn Şeyh Hasan'ın – toprağı temiz olsun- yanına gönderdi. Onun adını yarlıklarda ulus emiri olarak emirlerin en yukarısında yazılması şeklinde düzeltti. "Onun asil olduğunu ve diğer emirlerin daha altta olduğunu onsuz memleketin kontrol edilemeyeceğini söyledi" Ona birçok hediyeler gönderdi.

Ali Pa[d]işah Bağdâd'ta bulunuyordu. Orada başkaldırarak Bâydu oğullarından Musa adında birini bulup tahta oturttu. Devamında Bağdâd'ta onun adına sikke bastırıp hutbe okuttu.

Emir Tâcüddîn Şeyh Hasan'a "benim padişahım kendisinin kölesi olduğumu, eğer elimizde bir fırsat varsa o efendinin sayesinde gerçekleştiği içerikli" elçi gönderdi.

Yedi yüz otuz altı yılı senesi Ramazan ayının on dördü¹²⁹ (26 Nisan 1336) Çarşamba günün de Ali Pa[d]işah ile Arpa Han arasında Cığatu nehri kıyısında savaş oldu. Arpâ Han ile birlikte altmış bin kişilik emiri bulunuyordu. Çünkü İran ordusunun tamamı Arran'daydı. Ali Pa[d]işah yanında on binden fazla kişi yoktu.

Karşı karşıya gelince Mahmud [b.] İsenKutluğ ve Sultan Şah Nîkrûz gibi Sultan Ebû Said'in hapsetmiş olduğu ve Arpâ Han'ın serbest bıraktığı emirlerin tamamı Ali Pa[d]işah'ın tarafına geçtiler. Ökrenc kendi yerinde durup savaşmadı. [s.219] Arpâ Han

¹²⁶ Bu olayla ilgili açıklama yukarıda yapıldı.

¹²⁷ Bu dönem kaynaklarında Altın Orda için kullanılan bir tabir.

¹²⁸ Sâti Beg Olcaytu Han'ın kızı ve Ebû Said Bahadır Han'ın kız kardeşidir. İleriyelen süreçte İlhanlı tahtına oturmuştur. Arpâ Han tahta oturduktan [İlhanlı] sonra otoritesini güçlendirmek ve sultanlığını sağlamlaştırmak amacıyla Sâti Beg ile evlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özturhan, 2022: 547-554).

¹²⁹ Savaş tarihi Zeyl-i'de Ramazan ayının 27'si şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 149).

bu durumu görünce kaçtı ve böylece Ali Pa[d]işah zafer kazandı. [Ali Padişah] askerleri arkasınca gönderdi. [BunlarArpâ Han'ın ordusunu takip ederek] çok fazla yağma yaptılar ve ellerine çok sayıda ganimet geçti. Böylece Padişahlık kendisine [Ali Padişah] geçti.

Gîyâseddîn [b.] Muhammed ile emir sultanın yeğeni, Câlcîn Bahâdır ve Mâzûk Yortcî'yi tutuklayıp yasaya çarptırdılar.

Gîyâseddîn [b.] Muhammed, huzuruna götürölünce Ali Pa[d]işah kalkarak vezirin kendisinden daha üst bir yere oturtmak istedi. Diğer emirler buna itiraz edip kendisinin Moğol geleneklerini yok ettiğini buna rağmen yine de onu yukarıda oturtuyorsun demişler.

Ondan sonra Ali Pa[d]işah“Hacı Muhammed! Ebû Said öldükten sonra Arpâ'yı tahta oturtman doğrumuydu hiçbir mesaj ve bir yazı bize doğru göndermedin. Bu olaydan altı ay geçti yine bize bir mektup göndermedin.”“ Ben Ebû Said yaşadığı sürece yetki sahibiydim. Ondan sonra yetki elimden çıktı. Çünkü Arpâ bizim sözümüze iltifat etmeyip ordanburda sözler söylüyordu” diye cevap verdi.

Ata Melik orada hazır bulunuyordu:“ey efendim şimdi bu sözlerin yeri mi güçsüzlük ve çaresilik kapısından gir belki kurtulursun” diye söyledi.

Hiç önemsemedi. Ali Pa[d]işah'a bakarak “Emirin huzuruna, birincisi: Babam benim için bir ikamet(ev)yeri hazırlamış eğer beni affederseniz oraya gidip bir köşeye çekilip geçmişteki suçlarımın telafisi için ibadetle geçiririm. İkincisi: Beni eski makamıma atarsan böyle yaparsan sana Padişahlık hususunda cesaret, kifayet ve tecrübeli olduğumu gösteririm. Üçüncüsü: Gönlünden ne geçiyorsa onu yap diye üç tane sözüm var yemin ederim ki benim katımda bu üç sözün hiç birisinin diğerisine üstünlüğü yoktur” diye söyledi.

Ali Pa[d]işah başını öne eğdi. Emirler onu [Gıyasedin b. Muhammed] alarak dışarıya çıkarıp şehid ettiler. Rûkn-i Hirevi bu olayla ilgili şöyle demiştir: [s. 220]

Şiir

Bu gün yıldızların feleğın zulumünden

Başlarına toprak dökme vaktidir.

Bu mavi gökyüzündeki yeřil elbiseli meleklerinin sabah gibi

Elbiselerini yırtma vaktidir.

Hepsinin el ğıyas- el ğıyas¹³⁰ diye ağıt yakıp
 Ahı yürek yakan feryad etme zamanıdır.
 Çünkü bu kadar büyük bir vezir
 Böyle aşağılanmış bir şekilde öldürüldü¹³¹.

Sultan ve Veziri Hakkında Yazdığı Şiir

Bunlar talih ve bahtiyarlık hususunda öyle bir topluluktu ki
 Güneş ve ayın başından şapkasını çalardı.
 Mızrak gücü ile kaleleri fethedip
 Kalem ucu ile surları fethederlerdi.
 Varlık levhasında öyle bir şekilde yok oldular ki
 Sanki o kavim hiç var olmamıştı

Ali Pa[d]işah ve Musa Han Ūcân'a geldiler ve memleketi ele geçirdiler. Arpâ [Han] Sultaniye'de¹³² yakalayıp getirdiler. Daha sonra onu Mahmud Şah İncu'nun oğlu Muhammed'e babasının intikamını alması için teslim ettiler. Böylece yeni bir nizamın temeli atıldı ve dünya başka bir çeşide büründü. Allah en iyi bilendir.

5. 1. 14. Musa Han'ın Padişahlığı

[Saltanatı] Dört ay devam etti. Sadece isim olarak sultandı. Saltanatın her şeyi Ali Pa[d]işa'nın elindeydi. Vezaret makamını Emir Kürd Ali'nin oğlu Mahmud'a¹³³ verdiler. Padişahın yarlığı ve vezirin altamgasında Emir Şeyh Hasan, Ökrenc, Artûk Şah, Mahmud İsen Kutluk diye yazdılar.

Ali Pa[d]işah Ūcân'a yerleştikten sonra Sultan Şah Nîkrûz'u Şehristan-i Reşîdî¹³⁴ yağmalaması için gönderdi.

Huzurda bulunan emirlerin bazıları Ali Pa[d]işah'ın hizmetine girdiler bazıları ise Emir Şeyh Hasan'ın yanına gittiler. İlk olarak Sûtây'ın oğlu Hacı Tugay bütün oğulları ve kardeşleri ile [s. 221] Emir Tâcû devle ve'd-Din Şeyh Hasan'ın etrafında

¹³⁰ El Ğıyas yardım çağırısı, yardımcı, medet gibi anlamlar taşıyan arapça bir kelime.

¹³¹ Vezir Gıyâseddin Muhammed b.Reşîd'in öldürülmesi nedeni ile yazılan mersiye(ağıt).

¹³² Sultaniye yerine Secas ilinde ele geçirdiklerine dair nakillerde mevcut. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 151).

¹³³ İlhanlı tahtına oturan Musa Han sadece ismen sultan olmuş yetkiker tümüyle Emir Ali Paşa'ya geçmiştir. Eheri, eserinde Ali Paşa'nın vezaret makamına Emir Kürt Ali'nin oğlu Mahmut'u getirdiğini ifade etmiş ancak Zeyl-i'de bu kişinin Arap meliklerinden Taceddin Ali Şirvani'nin oğlu Cemal Hacı olduğunu yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 152).

¹³⁴ Burada kastedilen Rub'i-Reşîdi aynı zamanda Reb'i-Reşîdi şeklinde de geçen yerleşim alanıdır.

toplandılar. Daha sonra Hacı Tûğnak ve Şeyh Muhammed Mulaîd ile birlikte emiri [Şeyh Hasan'ı] savaş için kışkırttılar. [Şeyh Hasan] kabul etmeyip “aramızda antlaşma var ona kötülük yapmam sizi onunla barıştıırım” diye cevap verdi. Bunun için kendi atabeyi Taş-timur Aka'yı gönderdi.

[Taş-timur Aka] Ūcân'a ulaşınca Ali Pa[d]işah'ın huzuruna gitti ancak durumların farklı olduğunu gördü. Çünkü devlet gururu Ali Pa[d]işah'ın kafasına girip yere bakmıyor ve o verdiği sözü unutmuştu. Dolayısıyla fazla [elçiye] iltifat etmeyip onu alı koydu. [Elçi] gizlice emire burada bambaşka şeyler dönmektedir “bunu bil ve gel” diye haber gönderdi. Emire bu haber ulaşınca aynı gün “Anbarci urukuna bağlı Pir Hüseyin adında bir çocuğu getirmelerini” buyurdu. Kurban bayramı o Moğol geleneğine uygun olarak tahta oturdu.

Sîyûrgân Noyân'da emire [Şeyh Hasan] doğru yöneldi ve böylece bunlar Îrân'a ve başkente doğru hareket ettiler. Ali Paşa, Mûsa Han ve kardeşi Muhammed Bek ile Ökrenc, Artûk Şah, Mahmud İsen Kutluk ve Sultan Şah Nîkrûz'la birlikte Tebrîz'den tarafına karşı koymak için Aladâk'a gittiler. İki taraf Karâdere'de karşı karşıya geldiler. Savaşmaya başladılar.

Diğer taraftan Emir Tâceddîn Şeyh Hasan ordunun kalbinde (merkez) yer aldı. Meymenede (Sağ kanatta) Hacı Tugay ve meyserede (sol kanatta) ise Sîyûrgân yer aldı.

Bu tarafta ise Hacı Ali Paşa, [solkanatta] Hacı Tugay'ın karşında yer aldı. Ordunun kalbinde MûsaHan, [kardeşiMuhammed Bek] ile sağ kanatta ve Sîyûrgân'ın karşısında Ökrenc yer aldı. Büyük bir savaş yaptılar. Ali Pa[d]işah, Hacı Tugay'ı, Ökrenc, Sîyûrgân'ı yendi.

Ön saflarda bulunan Emir Şeyh Hasan, Emir İlkân ve Şeyh Muhammed Muavalid saldırıp geçtiler, Mûsa Han'ı hezimete uğrattılar. Daha sona Ali Pa[d]işah'ın arkasınca gidip onuda kaçırttılar.

Hacı Tugay'ın askerleri kaçmışlardı kendisi birkaç nökeri ile geri döndü. Sîyûrgân'da geri döndü. Ökrenc'i yenip arkasınca gittiler. Ali Pa[d]işah'ı yakaladılar. [s. 222] Emir de tepede yerleşti. Ali Pa[d]işah'ı getirip yasaya çarptırdılar. Böylece halk Emir Şeyh Hasan'ın etrafında toplandı ve o yedi yüzotuz yedi yılının Muharrem ayında memleketin kontrolünü ele geçirdi.

Dünya onun adeleti ve insafı ile süslendi. Şah etrafa yarlık ve fetihname gönderdi. Bunun üzerine etraf ve çevredeki halk ve insanlar hazrete yöneldiler ve Hümayunun rikabında (maiyetinde) Tebrîz'de konakladı. Allah en iyi bilendir.

5. 1. 15. Muhammed Han'ın Padişahlığı

[Saltanatı] iki yıl sürdü. Saltanat ve Padişahlık daha çok Emir Şeyh Hasan'ın yetkisinde bulunuyordu.

Vezaret makamını Emir Celâleddîn Zekeriyâ b. Şemseddîn Hüseyin ile Mesut Şah b. Mahmud ŞahÎncu'ya verdiler.

[Emir Şeyh Hasan] EmirDîmeşk Hâce'nin kızı Dilşâd Hatun¹³⁵ ile nikâh yaptı.

Dünya başka bir düzene girip öncekinden daha iyi, daha bereketli hale geldi. Emirlerin hepsi sultanın huzuruna gelip çeşitli siyurgâller ile şereflendiler. Mısır Hâce dışında çünkü onu Emir Dîmeşk Hâce'nin kıssası için öldürdüler.

Emir Şeyh Hasan o kışı Tebrîz'de geçirdi.

Ökrenc ve Emirzade Mahmud ondan yüz çevirdiler

Hacı Tugay Dîyârbekir'e gitti.

Emir Sîyûrgânîm Karâbâğ'a gitti.

Hacı Tûğânek¹³⁶ Nusret Harâmi ile birlikten Bağdâd'a gittiler.

Emir Kara Hasan Uyratların yanına gitti.

Mûsa Han, Muhammed Bek, Yâdigar ve Hâfız toplanmış olup Neft'in yanında olan Aksu kıyısında savaştılar. Kara Hasan aceleci davranarak Dizek ve Bay Kutbeddîn'in kendisine katılmasını beklemeden savaşa başladı. Bu nedenle yenildi ve kardeşi Pir Musa'yı suyun içindeyken öldürdüler. O kaçarak Cığatû'ya kadar geldi.

[s.223]

Uyrat Bağdâd'a gitti. Hacı Tûğânek ve Nusret Paşa onlarla savaşıp ve yenildiler. Yenilmiş olan her ikisini yakalayıp öldürdüler. Böylece kalabalık bunların etrafında toplandılar.

Horâsân'da Emir Ali Kuşçi'nin oğlu Şeyh Ali, Tuğay Tîmûr Kaun'u tahta oturtup sikke ve hutbeyi onun adına yaparak Îrân tahtını ele geçirme hevesine düştü.

Onun vezareti Alâddîn Muhammed'in elindeydi. Ökrenc ona katıldı. Mahmut İsenKutluğ onların uyratlarını müttelik etti böylece birbirilerine katıldılar. Emir Tâceddîn Şeyh Hasan Mûğân'dan onların üzerine yürüdü. İki taraf Sûrlûk'da¹³⁷ birbirilerine ulaştılar. Hacı Tugay kendi ordusu ile Dîyârbekir'den gelip savaştı. Yediyüz otuz sekiz yılı Zilkade (Mayıs/Haziran 1338) ayında savaş başladı. Uyrathılar

¹³⁵Dilşâd Hatun, Sultan Ebu Said'in hanımıydı. Onun ölümünden sonra Şeyh Hasan Celayir onu nikâhına aldı.

¹³⁶Sayfa 221'de Hacı Tuğnak diye geçmiştir.

¹³⁷Merağa'ya bağlı bir yaylak ovası.

ve Şeyh Ali yenildiler. Bazıları Bağdâd yönüne bazıları da Horâsân yönüne doğru kaçtılar. Askerler onların arkasından giderek ağırlık ve mallarını yağmaladılar.

Kara Hasan, Musa Han'ı yakalayıp getirerek yasaya çarptırdı. Ökrenc ile Mahmud'u yakalayıp her ikisini de alı koydular. Kürtler Muhammed Bek ile Geyhâtû'nun kızı olan haremî Kutlug Melek'i öldürdüler. Argûn Şah, Şeyh Ali'yi Horâsân'da öldürüp kafasını ordugâha gönderdi.

Nevruz b. Argûn Aka'nın oğlu Îrân yurdunu bütün saltanat ve emirliğini Emir Tâceddîn Şeyh Hasan'a-toprağı temiz olsun- müstakil oldu¹³⁸. Dîyârbekir'i Hacı Tugay'a verdi. Eretnâ, Rûm'da hizmette bulunuyordu.

Çünkü Emir [Şeyh Hasan] hareket ettiğinde onu kendi naibliği için tahtında bırakmıştı. Bunun için Rûm'u ona verdi. Rûm onun [Emir Eretna] kontrolündeydi.

Şerûr ve Devîn'i ta Nahçıvan'a kadar Akci'nin oğlu Hacı Bek'e verdi.

Karâbâğ sınırından ta Gürcistân sınırına kadar Emir Sîyûrgân'a verdi.

Şîrvân ve Karavul tümenini Akıncı'nın oğlu Şeyh Çobân'a verdi. Mûğân ve Barûm'unhezaresini (binlik birlik) akrabası olan Yusufşah'a verdi. [s. 224] Horâsân'ı Rey, Kazvîn sınırından ta Amûderya'ya kadar olan yerleri Şeyh Muhammed Muavalid'e verdi.

Fârs ve Şîrâz memleketini Mesut Şah b. Muhammed Şah Încû'ya verdi.

O aynı gün yola koyuldu kardeşi Keyhüsrev orada bulunuyordu. Mal (vergi) gönderme hususunda kusurlu davranıyordu. Yıgan Timur'un kardeşi Mübarek'in tümenini Hacı Hamza'ya verdi.

Herbatan ile Lur-i Kuçek¹³⁹ (Küçük Lur) tümenini Şeyh Muhammed Muavalid'in oğlu Şeyh Ali'ye verdi.

Bağdâd ve Üyrât'ı Kara Hasan'a verdi. Kara Hasan oraya gidince padişah soyundan olan Ali Pa[d]işah'ın kardeşi olan Muhammed Bek'in kızını istedi. Bundan dolayı mertebesi çok yükselerek adı dünyada yayıldı.

O [Emir Şeyh Hasan] yılın kışında Mûğân'a giderek Yeditepe'de yerleşip yeni yurt edindi. Yedi yüz otuz yedi yılı Sefer ayında o mevzide konakladı.

¹³⁸ Cümle, metinde bozuk şekilde geçmektedir. Doğrusu şu şekilde olmalıdır: Nevruz b. Argun Aka'nın oğlu bütün İran yurdunun hâkimiyetini ve emirliğini Emir şeyh Hasan'a vermesi ile Şeyh Hasan müstakil (bağımsız) oldu.

¹³⁹ Loristan olarak bilinen ülke Moğollar bölgeye gelmeden Luri Buzurg ve Luri Küçek adları iki bölüme ayrılmışlardı. Küçük Lur diye isimlendirilen yer Pûşt-i Kûh (dağın arkası) ve Hürrem-abad'ın etrafıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, 2021: 270).

Bu arada Horâsân'da Tuğa Timur ve Argûn Şah, Şeyh Muhammed Muavalid ile savaştılar. Onu yendiler ve Emir Ali ile Emir Muhammed adında iki oğlu ile birlikte onu yakalayıp onları öldürdüler.

Bu haber orduya ulaşınca emir o senenin bahar mevsiminde bölgeye yönelip intikam almak istedi. Şeyh Hasan b. Timurtaş kardeşleri ile birlikte Rûm'daki Kara Hisar kalesindeydiler. Eretna onlarla düşmanlık yapıyordu. Ordugâha [Şeyh Hasan b. Timurtaş] gelmek istedi. Tekrar düşünerek bir fitnenin temelini attı. Bunun için Kara adında olan bir Moğol dervişi bulup Timurtaş diye adlandırarak “bu benim babamdır. Mısır'da hapiste bulunuyordu kurtulup geldi” diye anlattı. Adı geçen kişi daha önceleri Hacı Hamza'nın nökeriydi.

Babasının hatunları Devlet Hatun ve Kiltûr Mîş Hatun'un ikisini onunla evlendirdi¹⁴⁰. Bu haberi etrafa yaydı. Devlet Hatun'un kardeşi olan Ahî Osmân'ı bir ordugâha gönderdi ve Timûrtâş'ın dilinden Ürklik (asker ve birlik) istedi. Hadsizlik hevesinde olan halk çevre ve köşelerden etrafında toplandılar.

Emir Şeyh Hasan, İlkan'ın oğlu, Sîyûrgân¹⁴¹ ve Hacı Tugay ile birlikte [s. 225] o orduya doğru yöneldiler. Tebrîz'in şahneliğini Pîr Hasan b. Şeyh Mahmud b. Çoban'a verdi. Aladâğ'da karşılaşp savaştılar. Emir Hacı Tugay meyserede bulunuyordu. Hacı Bekir ve İlkan onlara saldırlar meymenesini dağıttılar ve bunları kaçırttılar. Meymenede Yusufîluk İngût ordusuyla ve Şeyh Ali Herbetan tümeni ile Anberci ili (aşireti) bulunuyordu. Yusufşah Bârûm ve İngût İckaunili ile gitti.

Meyserede bulunan Şeyh Mahmud'un oğlu Tûdân onlara saldırıp yenilerek kaçtı. Böylece emirin ordusu yenildi. Hatta Azerbaycan memleketi yenildi. O günden muazzam sultan büyük şehinşah Muizzü'd-Dünya ve'd-Din'in-Allah mülkü ve devletini kalıcı kılsın- uğurlu sancakları ve hümayun çetri bu diyara gelen bu güne dek bu memlekette halk rahat yüzü görmeyip huzura ulaşamadılar.

Emir ordudan geri döndü. Tebrîz'e geldi ve birkaç gün saklanarak geçirdi. Muhammed Han, Ebû Müslüm Horâsânî ve Muhammed Hâzeni yakalayıp sahte Timûrtâş'ın huzuruna götürdüler. Üçünü de öldürdü.

Şeyh Hasan Kûçek, Hacı Tugay'ın arkasından gitmiş ve onunla anlaşma ve yemin yapmıştı. Geri döndüğü zaman Hasan b. Çoban'ın oğlu olan Hacı Bek daha

¹⁴⁰Eheri'nin eserinde Kara dediği şahıs ismi Karaceri diye geçmektedir. Bu olayın ayrıntıları için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 156-157).

¹⁴¹ Sultan Ebû Said Bahadır Han'ın kız kardeşinin oğlu olan Sîyûrgân'ın annesinin adı Satı Bek'tir. İsim başka kaynaklarda Surgan, Siyuk şeklinde de geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, 2018: 503).

öncesi Kara Cimri'ye “Şeyh Hasan Kûçek dünyayı ele geçirmiş bundan sonra sana saldıracak onun için işini bitirmen gerekir” söylemişti. Böylece Hasan gelince Kara Cimri kılıcını çıkarıp ona saldırdı. Hasan kaçıp gitti. Kara oradan Tebrîz'e geldi Emir Çoban'ın oğulları Emir Sîyûrgân, Melik Eşref ve Melik Uştur Tebrîz'de bulunuyorlardı.

Kara Hasan Uyrat ordusu ile Ücan'a geldi. Emir kaçış haberi ona ulaştı. Bunun için orada [s. 226] yerleşti. Emir [Şeyh Hasan Kûçek] Tebrîz'den Ücân'a gitti. Böylece Emir İlkân bütün îrâhta (hadem, haşem, atlı ve piyade) akrabaları ve Celâyirliiler tekrar Tebrîz'e girince Çobaniler kaçtı. Tebrîz'de bulunan Dilşâd Hatun oda emire katıldı. Emir memleketin halinin iyi olmadığını görünce Sultaniye'ye gitti. Çobaniler de yeniden Şeyh Hasan Kûçek'e katıldılar. Verzkân'da saadetli Sultan Ebû Said'in annesi olan Hacı Hatun ile Sâtı Bek'i¹⁴² tahta oturtup ona itaat ettiler. Allah en iyi bilendir.

5. 1. 16. Satı Bek'in Padişahlığı

[Saltanatı] Dokuz ay sürdü. Vezirlik makamını Emir Muhammed Ali [b.]Şah'a verdiler. Emareti Emirlik makamı) Sîyûrgân, Şeyh Hasan Kûçek, Ali Ökrenc ve Nîkrûz'un karedeşinin oğlu olan Ordu Buka'ya verdiler. Sultaniye'ye gittiler. Emir Tâceddîn Şeyh Hasan'la kendilerinin arkasından Karâbâğ'a gelmesi şartıyla barıştılar.

Emir durumu böyle görünce onlara katılmayı doğru bulmadı. Kış mevsimini Sultaniye'de geçirdi. Horâsân'dan Tuğâ Tîmûr ile Argûn Şah “eğer emir buyurursa hizmetine geliriz” diye adam gönderdiler.

Emir Yûsufşah'ı gönderdi. O Tuğâ Tîmûr ve Argûn Şah'ı getirdi. Onlarla Çobanileri yok etmek için anlaştı. Ordusuyla Merâğa taraflarında bulunan Kara Hasan Tebrîz'e yöneldi. Bu arada Tebrîz'de Pîr Hüseyin bulunuyordu. Dih-hârgân¹⁴³ da savaştılar. Pîr Hüseyin nerdeyse yenilecekti. Sulğur Şah b. Çoban ona yetişerek Kara Hasan'ın ordusuna saldırıp onu yendi. Sultaniye tarafına kaçtı. Onuna birlikte olan Ali Pîlten'i yakaladılar. Birkaç kişi öldürüp orayı yağmaladılar.

Bahar mevsimi gelince iki ordu karşı karşıya geldiler. Aralarında bir-iki menzil varken Şeyh Hasan[b.]Tîmûrtaş'a “biz hepimiz köleleriz. Sultan Satı Bek'de sizin kız kardeşiniz ve akrabanızdır. Tuğâ Tîmûr ise yabancı bir kişidir onu memlekete getirmek

¹⁴² Ebû Said Han'ın oğlu olmadığı için ölümünden sonra İlhanlı topraklarında kargaşa ortaya çıkmıştır. Emirler aralarında tahta geçmek için mücadel etmişlerdir. Bu süreçte İlhanlı tahtına birkaç dirayetsiz kişiler oturtulmuş ancak bunların saltanatı uzun süreli olmamıştır. Olcaytu Han'ın kızı ve Ebû Said'in kız kardeşi olan Satı Beg böyle bir dönemde tahta çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özturhan, 2022: 550).

¹⁴³ Tufarkan diye de bilinen Dih-hârgân'ın ismi günümüzde Azerşehr'dir.

hiç doğru değil. Biz hâlâ yaptığımız yemin ve antlaşmaya bağlıyız. Bizi şerefendir” diye emirin katına mektup gönderdi. [s. 227]

Emir daha önce Horâsânlılarla birlikteliği olmadığı için bir gece vakti orduyu göçtürdü ve sabahleyin Çobanilere katıldı. Bunu üzerine Tuğâ Tîmûr ve Argûn Şah geri dönüp kaçtılar. Şeyh Hasan Kûçek emirin huzuruna gelip peşkeşler (hediyeler) sunup birkaç gün beraber kaldılar.

Emir bunların zulüm ateşinin alevlendiğini her birisini farklı kafada olduğunu görünce oradan [Sultaniye] Bağdad’a yönelip naiplerine “bu taifenin Müslümanlara şefkati yoktur bunlardan uzak durmak en iyisidir” diye söyleyerek yola koyuldu.

Şeyh Hasan [b.]Timûrtâş Ücân’a gelip İlyas isimli birini buldu. Sûkâ’nın¹⁴⁴ oğullarından olduğunu söylerler. Ona Süleymân Han lakabı vererek tahta oturttu¹⁴⁵. Allah en iyi bilendir.

5. 1. 17. Süleyman Han’ın Padişahlığı

[Padişahlığı] dört yıl ... ..¹⁴⁶sürdü. Tebrîz’de onu adına sikke bastırıp hutbe okuttu. Satı Bek’i onu nikâhınageçirdir¹⁴⁷. O kış mevsimini Şeyh Hasan Kûçek Sultaniye’de kışlamış yaptı. Pîr Hüseyin’i Şîrâz’a gönderdi. O da oraya gitti.

[Süleymân Han] Mahmud Şah İncû’nun oğlu Muhammad Bek’i öldürdü ve Şîrâz’a girdi. Sîyûrgân Karâbâğ’a gitti. Melik Eşref’e akıncı tümenini vermişlerdi. Tekrar Emir Tâcü’d-Devle ve’-d-Din Şeyh Hasan ile Çobanlılar arasında Suntây ve o bölgelerde yeniden savaş oldu. Hacı Tugay, Emir’e bu köleninde ordusu ile yetişmesini bekleyip acele etmemesi içerikli [mektup] göndermişti.

Şeyh Hasan [b.] Timûrtâş ile Çobanlılar bunları birbirilerine katılmalarını kalabalıklaşıp zaferi elde edeceklerini anladılar. Bunun için harekete geçip ve yedi yüz kır bir yılında Bağdâd ordusuna varıp savaştılar her iki taraftan kaçanlar oldu.

Emir Bağdâd’a girdi. Hacı Tugay yolun ortasından geri döndü. Çobaniler Merâğa’dan ta Hemedân ve Sultaniye’ye kadar olan bölgeyi yağmaladılar. [s. 228] Ordunun bu yöne gelmemesi için bayındır bölgelerin tamamını tahrip ettiler. Bundan dolayı Azerbaycân ve Irâk’ta kıtlık oldu.

¹⁴⁴Sûkây, HülâguHan’ın oğlu Yuşmut’un oğludur. Detaylı bilgi için bkz: (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 7).

¹⁴⁵ Süleyman Han diye bilinen İlyas, Hülâgu Han’ın oğlu Yoşmut’un oğlu, Sukay’ın oğlu Yusufşah’ın oğludur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 162).

¹⁴⁶ Yazma nüshada kaç ay olduğunu ifade edecek olan ik kelimenin yeri boştur.

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özturhan, 2022: 551).

Şeyh Hasan [b.] geldi. Sîyûrgân, Rey tarafına giderek Şeyh Hasan [b.] Timûrtâş'a karşı isyan başlattı. Horâsân'a elçi gönderip Tuğâ Tîmûr'u kardeşi Şeyh Ali Kaun'uda davet etti. Bu tarafta Melik Eşref, Hacı Hamza ile Çobanlılar gittiler ve aralarında savaş oldu.

Yine yedi yüz kırk bir senesinde Sîyûrgân ve Horâsânlı'ları yendiler. Şeyh Hasan [b.] Timûrtâş'ta Aladâk'a doğru hızlı bir saldırıya geçti. Hacı Tugay gafil yakalandı ancak yaklaşmış olduklarında haberdar oldu. Bundan dolayı. Hacı Tugay kaçtı. [Çobanlılar] Bu bölgeyi de yağmalayarak çok fazla ganimetler getirdiler.

Yedi yüz kırk iki senesinde Yâğî Bâstı b. Çoban'ı Karâbâğ'a gönderdi. Şeyh Hasan [b.] Timûrtâş Tebrîz'de imaretin temelini attı. Azerbaycân'da erbabane¹⁴⁸ ve nemari¹⁴⁹ uygulamaya başladı. Sîyûrgân, Rey'den Sultaniye'ye tekrar geldi.

Şeyh Hasan [b.] Timûrtâş, elçilik ve barış için Muhammed [b.] Ali Şah'ı gönderdi. Tarût isimli nökerini birkaç atlı arkasından gönderdi. Sîyûrgân karavulsuz gafil bir şekilde oturmaktayken onu yakalayıp Hızırşahın kızı olan haremi ile birlikte Tebrîz'e getirdiler. Eşini öldürüp onu bir kaleye gönderdiler.

Yâğî Bâstı yedi yüz kırk üç senesinde kardeşlerinden Melik Eşref ile birlikte Bağdâd'a emirin huzuruna giderek iltifatlar gördüler. Bir müddet orada kaldılar. O bölgede adalet ve insaf bulunduğu katlanamayıp Irâk-ı Acem'e kaçarak Şîrâz taraflarına gittiler.

Mesud Şah bunlarla birleşti. Pîr Hüseyin'i Şîrâz'da kaçırıttılar o da Sultaniye'ye geldi. Yanında birçok incileri vardı. Bunları Şeyh Hasan [b.] Timurtaş'a verip ondan asker alıp geri dönmek için kendisi ile birlikte getirdi.[s. 229] Onun [Şeyh Hasan'ın] yanına vardığında kendisini yakalayıp malına el koydular ve birkaç gün sonra onu asmak suretiyle öldürdüler.

Yâğî Bâstı, Mesut Şah'ı Fârs'da öldürdü ve ağırlığını yağmaladı. Şîrâzlılar bu durumu görünce kalabalık bir şekilde üstüne gidip onu şehirden kovdular. Ebû İshak b. Mahmut Şah kardeşi yerine memleketin başına geçip o memleketi ele geçirdi.

Şeyh Hasan [b.] Timûrtâş, Süleymân Han'ı Abdul Bâbâ Neccâr ve Yakup Şah'la birlikte Eretna ile savaşmaları için Rûm'a gönderdi. Sîvâs yakınlarında savaştilar. Rûm ordusu yenildi. Eretna kendi koşunu (ordu) ile durmuştu. Süleymân Han'ın ordusu

¹⁴⁸ Feodal anlamındadır. Erbabane feodallerin kendileri için istediği fazladan vergidir.

¹⁴⁹ Nemari Moğolcada neme kökünden olup fazla anlamındadır. Terim olarak halktan uygulanan ve kararlaştırılan vergiden daha fazlasını talep etmektir.

yağmalamaya başladılar. Eretna durduğu yerden harekete geçerek onlara saldırdı. Süleymân'ı yendi. O savaş yedi yüz kırk dört yılında oldu.

Yine aynı sene içerisinde Çelebi'yi oğlu Sîyâvüş'la birlikte Errân'a göndermişti. Bunlar orada kötü şeyler yapıp insanlara zulm ediyorlardı. Bu esnada Şeyh Hasan [b.] Timûrtâş Tebrîz'deydi. Hacı Çepiş b. Sûncâk'ın kızı onun nikâhında bulunuyordu. Onun Kıpçak'ın Hezare emiri Şeyh İl ile haremde uyumuş olduğu bir gecede saldırarak öldürüp şehirde saklandılar. Sabahleyin Şeyh Hasan Kûçek'in nökeri olan Rûm'lular şehirde dağılıp onları aradılar her ikisinin de ele geçirip şehrin meydanında feci bir şekilde öldürdüler¹⁵⁰. Onun hazine malını Süleymân Han'ın yanına getirdiler. Bu hazine cinsler ve münevherler hariç ikibin yedi yüz nakit altın idi.

Bunun üzerine Süleymân Han'ın işi ilerlemeye başladı Karâbâğ'a doğru yöneldi. İttifak yapmış olan Melik Eşref ve Yâğî Bâstî Şîrâz'ı kuşatmak için İltemûr bin Legzi Gûrekân'ın kölesi Arap Cîndâr giderek onları bu olaydan haberdar etti. Bunun üzerine geri dönüp Tebrîz'e geldiler. Sayıları az olduğu için hiç kimseye hadsizlik etmediler. Merağa'da bulunan Melik Uştur bunlara katıldı. Nahçıvan'da ikamet edip kalabalık güce sahip olan Timurtaş'ın gulamlarından Ali Key Bahâdır bunlara katıldı. Böylece kalabalıklaştılar. Azerbaycân'da bulunan ayak takımı ve rindler bunlara katılıyordu. Böylece hadsizlik ve zulm etmeye başladılar.

Süleymân Han, Hacı Hamza ve Bertil Tersa'yı elçi olarak gönderip onları **[s. 230]** davet etti. Kardeşi yerine her ikisini yakaladılar. Tebrîz halkı onlarla savaşmaya başlayıp bunları şehirden dışarı çıkardılar.

Tebrîz halkı bahçe sokaklarına çalı çırpı yerleştirip suyla doldurdular iki üç gün savaş oldu sonunda şehri ele geçirip öldürme ve yağmalamaya başladılar.

Şeyh Nizam Gûrî şefaateçi olmak için onların yanına gitti. Bundan dolayı şehir halkının suçunu bağışlayıp aynı saat içerisinde kimse kimse ile konuşmasın diye duyurdular. Daha sonra oradan Sîyûrgan'a doğru Rûm'a yöneldiler. O kaleden dışarı çıkmıştı. O kalede bulunan birçok malını yanına dışarı çıkarıp orada birbirilerine katıldılar

Daha sonra müstevfî sahib, bulûk ve Hâce-i divan olan Hâce İmâdeddîn Serâvî'yi öldürdüler. Süleymân Han Ücân'a geldi saadetli Emir Şey Hasan'dan –toprağı temiz olsun- yardım istedi. Onları karşılamak için gitti.

¹⁵⁰Şeyh Hasan[b.] Timûrtâş gece uyurken eşi ve birkaç kadın birlikte onu öldürmüşler. Bu olayı Şeyh Hasan[b.] Timûrtâş tarafından Han ilan edilen Süleyman Han'ın bilgisi ve yardımı ile gerçekleştirdikleri ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Us, 2019: 36).

Çobanlılar tekrar Tebrîz'e girip zulüm etmeye başladılar. Daha sonra oturup Tebrîz sınırından Sultaniye'ye ve Horâsân'a kadar ele geçirebilecekleri memleketlerin Sîyûrgân'a ait olacağı, Rûm tarafından Merend ve Nahçıvan'dan ele geçirebilecekleri yerleri Melik Eşref ile kardeşlerinin olacağı, Erran, Şîrvân ve Gürcistân'ın Yağî Bastı'ya ait olacağı hususunda fikir birliğine varıp bu yönde kararlaştırdılar.

Bunun üzerine eğlenceyle meşgul oldu. Melik Eşref'de kardeşleri ile birlikte Sehen'de¹⁵¹ gitti. Daha sonra emirleri davet ederek ordu hazırlayıp Tebrîz'e yöneldi. Sîyûrgân'ın karşı koyacak gücü olmadığı için kaçtı. Melik Eşref onun arkasınca .....¹⁵²gidip onunla savaştılar. Sîyûrgân yenilerek Yağî Bâstı ve kendi yanında bulunan emirlerle birlikte kaçtı.

Saadetli Emir Süleymân Han ile birlikte Tebrîz'e geldiler. Süleymân Han menklay olarak Eher'e kadar gitti. Sîyûrgân'da ona katıldı. Yağî Bâstı, Şeyh Çağan ve Hüseyin Ayboğay ile [s. 231] Melik Eşref'e katıldılar.

Melik Eşref Terekililer İlinden (aşiret) birini getirip tahta oturttu. Errân'da Enûşîrvân adına hutbe okuttular. Onun sadece ismen padişahlığı vardı. Onu kuş gibi kafeste tutuyordu. Oradan Tebrîz'e gitmeye karar verdi.

Saadetli Emir Bağdâd'a dönmüştü. Çünkü bu yurttaki tahribat izlerini görüyordu. O kendisi hem devlet hem de yürek sahibi idi. Sîyûrgân, Sâtı Bek ve Süleymân Han Diyârbekir'e İbrahim Şah b. Bâr...¹⁵³ Binay b. Sûnây'ın yanına gittiler. O daha önce Hacı Tugay'ı öldürmüş ve o memleketi ele geçirmişti ona katıldılar.

Melik Eşref Tebrîz'e varmadan öncesinde Hacı Hamza'yı, Hüseyin Ayboğayî, Şeyh Çağan ve oğlu Şeyh Ali ile birlikte yakalayıp öldürdü. Daha sonra Tebrîz'egelin yedi yüz kırk beş senesinde tahta oturdu. Zulüm bayrağını ayyuka dayadı halka nemari (fazladan vergi) uyguladı Allah en iyi bilendir.

5. 1. 18. Melik Eşref'in Emirliği

[Hâkimiyeti] 13 yıl sürdü. Yağî Bâstı'yı yakalayıp onu gizlice öldürdü. Azerbaycân ve Errân bölgelerinde adaletsizlik başlattı. Emir üzerilerine kılıç çekti kalem erbabane ile sefillere nemari uyguladı. Abdul Bâbâ Necâr'ı da (Bayancar) öldürdü. Onun veziri Abdulhay Hammami-i Tebrîzî idi.

¹⁵¹ Sehend, Tebriz yakınında bulunan yüksek bir dağın ismidir.

¹⁵² Nûshada 3 kelimenin yerinde boşluk var.

¹⁵³ Metinde boşluk var.

Hace Mecdüddîn Reşîdî onunla beraberdi. Tebrîz'de öldü. Onun çocukları ve tebasından dört yüz-beş yüz dinar miktarında talep etti. Oradan Karâbâğ'a gitti. Orada Melik Eşref, Sîyûrgân ve İbrahîm Şah arasında savaş çıktı. Ağırılığı Aladâk mevziinde bulunuyordu Sîyûrgân ve [s. 232] İbrahîm Şah yedi yüz kırk altı yılında hezimete uğradılar.

İbrahîm Şah Diyârbekir'e gitti. Yaşadığı süre boyunca Aladâk'a da gelmedi. Sîyûrgân, Tûdân ve Cîndoğan¹⁵⁴ ile Sâtî Bek Sultan ile birlikte Rûm'da bulunan Eretna'nın yanına gittiler.

Melik Eşref Tebrîz'e gelip zulümü yeniden başlattı. Birini öldürüp birini de yüksek mevkilere getiriyordu. Kendi kardeşi Mısır Melik'i¹⁵⁵, Yahya Cândâr, Hace Ali ve İlkan Bahâdır'a varana kadar yakaladı. Kardeşini demir kafese attı. O üçünü ise öldürülmeleri için verdi. Onların yerini canik gulamlarına verip onları yüceltiyordu. Oradan Karâbâğ'a gitti.

Hace Mecedüddîn'in¹⁵⁶ oğlu Ardûk'tan¹⁵⁷ birçok vech (nakit para) istemiş ve onu Tîkle Kalesi'nde hapsedmeleri için gönderdi. Pîlten ve Basri'ni yakalatıp onları da bu kaleye gönderdi. Melik Eşref'in gulamlarından olup derecesini yükselttiği ve Tebrîz'de kendi yerine bırakmış olduğu Muhammedi-i Rûmî isyan ederek Pîlten, Basri ve Emir Artuk¹⁵⁸'u kaleden dışarı çıkarıp Şiraz'a kaçtı. Rum'da bulunan Sîyûrgân, Tudan ve Cintukan ile birlite Bağdad'a gittiler. Saadetli Emir bunları güzel bir şekilde koruyordu. Fitne çıkarmaya başlayınca İlkan bunları öldürdü. Böylece İlkan ile Melik Eşref arasında Kürdistan bölgesinde savaş gerçekleşti. Yedi yüz kırk yedi senesinde İlkan yenilip kaçtı.

Melik Eşref Tebriz'e geldi. Halktan zulüm ile mal talep edip hazineyi dolduruyordu. O sene Azerbaycan'da geniş çaplı bir veba salgını olmuştu. Üç şey bol bulunuyordu: zulüm, pahalılık ve veba.

Melik Eşref tekrar yediyüz kırk sekiz aylarında Bağdad'a yöneldi. Kürdistan'a varınca o bölgeyi ....¹⁵⁹ Orada konakladı. [s. 233] Melik Uştur'u bütün askerlerle Bağdad'a gönderdi. Onlar yola koyuldular ve Şeyh Zekerân'ın yanında konakladılar. Her gün Bağdad'a gidip savaşarak geri dönüyorlardı. Burada bir latife yazılıyor: Melik

¹⁵⁴ Birkaç satır sonra bu isim Cintukan şeklinde geçmiştir.

¹⁵⁵ Mısır Melik ismi, Muntasır Melik şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 177).

¹⁵⁶ Hâce Mecedüddin b. Reşîdî, Reşîdüddin Fazlullah'ın oğludur.

¹⁵⁷ Bu isim Zeyl-i'de Artuk şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Hafız-i Ebru, 1317 hş: 178).

¹⁵⁸ Zeyl-i'de geçtiği şekliyle yazmayı uygun gördük.

¹⁵⁹ Metinde boşluk var.

Eşref'in yükselttiklerinden o orduda bulunan Emir Ahmed İvdâci adında Rûm'lu şakacı bir genç bulunuyordu. O nehrin kıyısına gitti. Nehrin diğer tarafında Bağdad askerleri bulunuyordu. Bunlar birbirileri ile sohbet ediyorlardı. Nehrin karşı tarafından birisi "Ey zalimler cennet gibi bayındır olan Azerbaycân'ı size bırakarak buraya geldik ve bu harab olmuş Bağdad'ı bayındır yaptık. Oturup bizden nasıl istersiniz" gulam cevap vermeye başlayıp "biz Rûm'da bulunup orada tahribat yapıyorduk. Azerbaycân'ı bayındır yaptığınızı duyup geldik sizi oradan kovarak o yurdu tahrip ettik. Tekrar sizi kovup bu bölgeyi tahrip etmek için gelmişiz" diye söyledi.

Bu sohbetler esnasında meçhul beş atlı dışarı çıktı. Şehrin kapısında bulunan Melik Eşref'in gulamı Laçın'a saldırıp onu kaçırttılar. Bunun üzerine ordu içerisinde kargaşa başladı ve Bağdad kapısından kaçmaya yüz tuttular. Böylece Bağdad ordusu ve Reccale dışarı çıkıp birçok ganimet ele geçirdiler. Halk (askerler) bölgeye yabancı olup sıcak yaz mevsiminde yol bilmeyip su bulamıyorlardı. Bunun üzerine birçoğu susuzluktan helak oldu ve o evliya burcu (Bağdad) zalimlerin şerrinden kurtuldu.

Melik Eşref tekrar Tebrîz'e gelerek yüz bin aç kurdu Azerbaycân ve Arrân'a salıverdi. Bunlar istediklerini yapıyorlardı. Bu nedenle halk canına doyup bazıları Gîlân'a ve bazıları Şîrvân ile Deşt-i Kıpçâka gittiler. Birkaçı Gürcistân'a gittiler. Bir topluluk Rûm, Şâmve Bağdad'a dağıldılar. O kış mevsiminde Arrân'ın Karâbâğ'ında Hacı Şehrimân'ı yükseltmiş olduğu oğlu ile birlikte öldürdü.

Yediyüz kırk dokuz senesinde yükseltmiş olduğu Hâce Pîrûz'u öldürdü. [s.234] Onun Tebriz'de birçok malı vardı. Hepsini hazineye götürdüler. Ondan sonra Karâbâğ'da Abdulhay Hammami'yi yakaladı. Kırımızı altın, mücevher ve cinsler dışında üçyüz bin dinar beyaz nakit altına sahip olduğunu söylerler. Hepsini hazineye götürdüler. Davranışı sürekli bu şekildeydi.

Bundan sonra Fârs ve Irâk'a yöneldi. [Bu esnada] Şîrâz'da Ebû İshak b. Mahmud Şah ve Kirmân'da Muhammed b. Muzaffer bulunuyordu...¹⁶⁰Kirmân'da bulunan [Atabek] sürekli Şîrâz'dan gelen saldırılar nedeniyle sıkıntıdaydı. Devamlı Muhammed Yezdi, Melik Eşref'in katına elçi gönderip Şîrâz'ı Mir Melik Eşref için alayım diye asker ricasında bulunuyordu. Elçi devamlı gidip geliyordu. Yeni görevlendirilmiş olan Bekcukaz ve Rûm Türkmenlerinden Çoban Sâlâr'ın oğlu Hacı Mehdi'nin oğlu vardı. [Melik Eşref] Bunu öncü birliği olarak Yedi yüz elli yılında onu [Hacı Mehdi'nin oğlu] İsfehân'a gönderdi kendisi de arkasınca gidip İsfehân'ı kuşattı.

¹⁶⁰ Metinde bulunan bu boşluğu Van Loom, Atabek olabileceğini ifade etmiştir.

İsfehân'da Mire-Miran (Emirü'l Ümera, emirlerin emiri) olan Emir Necibüddîn Muhammed bulunuyordu. [Melik Eşref'e] Yiğitçe karşı koydu. Yaklaşık bir ay muharebe (savaş) sürdü. Arap Şah Bahâdır ile Ömer Şah Cândâr'ı hendekte öldürdüler. Çok sayıda insan öldürüldü. İstenilen elde edilmedi. Bu nedenle [Melik Eşref] geri dönüp Tebrîz'e geldi. Birisini yakalayıp ve başka birisini onun yerine görevlendiriyordu. Oradan [Tebrîz] ilkbahar mevsiminde Mûğân'a gitti ve tekrar sene yedi yüz elli üçte Tebrîz'e geri döndü.

Bâyazîd ve Elfi onun [Melik Eşref] iki yükselttiği gulamıydı. Onun [Melik Eşref] kendi çevresine hırslandığını görünce isyana başladılar. Gence ve Tiflîs arasında birbirilerine katılıp Kûr Nehri'nden geçerek Lîbârîk¹⁶¹ şehrine girdiler. Her ikisini de öldürüp kafalarını Melik Eşref'in huzuruna getirdiler. [Melik Eşref'in huzurunda bulunan] emirler ve mülazimler durumu böyle görünce kendi hayatlarından ümitsiz oldular. Emirlerinden veya eshabtan birine "Mir Melik Eşref seni çağırıyor" diye söylediklerinde vasiyet edip evinden firar etmeyi düşünüyordu. [s. 235]

[Melik Eşref] Rebi Reşîdi'de ikamet etti ve emirler, tanınmış kişiler, kadılar ve seyyitlere kendi evlerini Rebi Reşîdi'ye getirmelerini buyuruyordu. Özellikle Tebrîz'de şehrin ahalisi ve mutainleri (görevlendirilmiş) olanlarında evlerini imarete (Rebi Reşîdi) taşıdılar. Çünkü şehirde kendi vazifesini yapmaya meşgul olup geceleyin oraya (Rebi Reşîdi) gidiyorlardı. Halk artık canına doymuştu ölümü arzuluyorlardı. Dünyada bir dirhem altın bile bırakmamış. Hepsini zulüm ve haksız yere topladı. On dört tane hazinesi vardı. Onun [Melik Eşref] çirkin huyları çoktu. Onlarla meşgul olursam (onları anlatmaya kalkarsam) söz uzar. [Bu yüzden] kısaca anlatıldı.

Yedi yüz elli yedi yılı Recep (Haziran/ Temmuz 1356) ayında saadetli emir büyük Noyan Tâccü'd- Dünya ve'd-Din Şeyh Hasan kalıcı dünyaya göçtü. Temiz ruhu Firdevs cennetine girdi. -Allah ona rahmet eylesin ve toprağını temiz kılsın cenneti onun sığınacağı yer yapsın-

Kendi halef oğlunu veliaht yaptı. Babasının vefatından sonra kendisi memleketin durumunu iyice inceledi ve dışlanan birkaç bidatı kaldırdı. -Allah onun hâkimiyetini devamlı kılsın-. Sürekli Azerbaycân'ı zulüm ve haksızlıktan kurtarmaya ve adalet bayrağı dalgalandırmaya çaba sarfediyordu. Çünkü "İşler vakitlerinin rehinindedir"¹⁶². Hükmünce işleri uyguluyordu.

¹⁶¹ Lîbârîk diye bir yerleşim yeri bulunamadı. Van Loom, Abbarik olabileceğini ifade etmiştir.

¹⁶² Metinde geçen Arapça bir deyim.

Yedi yüz elli sekiz yılında Muhammed Yezdî, Fârs'ı[memleketi] ele geçirdi. Bu iş şu şekilde gerçekleşti: Beykukez, Melik Eşref'ten yüz çevirip Şîrâz'a Ebû İshak'ın yanına gitti. Onu sipehsalar[Emirü'l ümera, ordukomutanı] yapıp Muhammed b.Muzaffer Yezdî ile savaşmak için gönderdi. Birbirlerine yetişince çarpıştılar ve savaş başladı. Beykcukaz Şîrâz ordusu ile birlikte yenildi. ...¹⁶³ SenesindeEbû İshak'ın yakınlarından ve pehlivanlarından (bahadırlarından) birçok kişi öldürüldü.

Muhammed Yezdî sürekli Şîrâz'a gidip orayı kuşattı. Birkaç gün şehri ele geçirdi [s. 236] Ebû İshak, şehirden [Şîrâz] dışarı çıkıp Lor¹⁶⁴ ve Şûşter¹⁶⁵ tarafına gitti oradan da İsfehân'a geldi. Mîremîrân ile veziri olan İmâdeddîn Mahmud'u Melik Eşref'in katına gönderip asker desteği ricasında bulundu. Tebrîz'e Melik Eşref'in katına gelince o onları alışık olduğu saçma sapan sözlerle oyaladı.

Muhammed Yezdî fırsatını bulup İsfehân'ı aldı Ebû İshak'ı yakalıyıp öldürdü. [Böylece] bütün Irâk-ı Acem ve Fârs'ta hâkimiyet sağlayıp kendisini hilafete bağladı. Çünkü Muntezedubillah'ın Emîrü'l-Mü'minîn'in naibiydi. O da [Muhammed Yezdî] Azerbeycân'ı ele geçirmek için heveslendi. Ancak bu fırsat rahmetli Padişah Cânî Bek'in eli ile oldu. Bu olay şu şekide gerçekleşti: Özbek Han yedi yüz kırk üç yılında vefat etti. DînîBeg yerine geçti. Ve onun [Dînî Bek] Cânî Bek ve Hızır Bek adında iki başka kardeşide vardı.

Cânî Bek kardeşine [Dînî Bek] karşı isyan başlattı ve aralarında savaş oldu. Dînî Bek yenildi ve tutuklandı. Cânî Bek onu öldürdü babasının tahtına oturdu. [Ayrıca] Hızır Bek'ide öldürdü. Ve [böylece] yedi yüz kırk üç yılında padişahlık tahtını ele geçirdi ve on altı yıl boyunca padişahlık yaptı.

Onun [Cânî Bek] hâkimiyeti sırasında memleket son derece bayındır oldu. Nitekim Tebrîz, Serâh, Erdebîl, Biylekân, Berda ve Nahçıvân hacelerinden birçok kişi Melik Eşref'in zulmünden [kaçarak] oraya gittiler. Memleket bayındır oldu onun şanı daha da arttı. [Nitekim] Şeyh Sadî'ninde söylemiş olduğu gibi Îrân'a tamah etti.

Şiir

Arif insan bir ekmeğin yarısını kendine

Diğer yarısını fakirlere ihsan eder.

Ancak bir padişah dünyanın yedi iklimini ele geçirirse

Başka iklimin peşinde olur.

¹⁶³ Metinde boşluk var.

¹⁶⁴ Loristan, İran'ın güneybatısında bulunuyor. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kurtuluş, 2003: 227).

¹⁶⁵ Şûşter, İran'ın güneybatısında bulunuyor. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kurtuluş, 2010: 276-277).

[Daha sonra] Çağatây memleketine gidip o diyarı ele geçirdi. Daha sonra üç günden fazla olmadığını söylerler. Kendi memleketinde konaklayınca sefer hazırlıkları yapıp Terek nehrinden geçti ve Derbend'e geldi. [s. 237] Oradan da Şîrvân'a geldi. Melik Eşref'e "ben Hûlâgû ulusunu zaptetmek için geliyorum. Sen dört ulus yarlıglarında adı geçen Çoban'ın oğlusun. Bugün üç ulus benim hükmüm altındadır ve ben aynı şekilde seni Emir-i Ulus diye tusa-mış (bırakmak, bağışlamak, ikramda bulunmak) yapacağım. Kalk ve karşılamaya çık" diye elçi gönderdi.

Melik Eşref onun Berke ulusunun Padişahı olduğunu Abakâ ulusuna ilgisi olmadığını çünkü burada Gâzân'ın padişah olduğunu ve emirliğin ona [Melik Eşref] ait olduğu içerikli cevap gönderdi. Elçi ağır sözler sarfetti. [Bu yüzden elçiyi] onu alıkoyarak hapsetti.

[Böylece] Cânî Bek, Kûr nehri kıyısına geldi. Melik Eşref'e her ne kadar söyleselerde kabul etmedi. [Böylece Cânî Bek] Ağdâm'a¹⁶⁶ geldi. Halk onu karşılamaya gitti. Cânî Bek Berzend'den¹⁶⁷ geçip Bîşkîn tümenine (Bîşkîn havzası) geldi.

Melik Eşref karavulluk için Muhammed Kûlî, Şeref Derbân ve birkaç nökeri göndermişti. Ve etrafa hızlıca beridler (haberciler) gönderdi. Bütün her yerde bulunan askerlerin tamamını topladı. On yedi- on sekiz bin adam toplamışlar. Kendisi Şâm'a¹⁶⁸ gidip mülazimlerine (yardımcı, kendisine bağlı) "bu Özbek padişahının oğludur. Cengiz Han'ın uruğundandır üçyüz bin kalabalık [bir] ordusu var benim ona karşı koyacak gücüm yoktur. Şimdi hazinem ve ırağtay yanıma aldım bir kaleye gidiyorum ve onun gelmesi için (memlekete girmesi) sağlam bir yere sığınacağım. Daha sonra eğer bir sulh (barış) yapılırsa ne güzel yoksa Rûm'a giderim" diye söyledi. Halk ondan nefret etmiş, cana doymuş (canına tak etmiş) ve kurtulmasını istemiyorlardı. [Bu yüzden] hepsi emirin böyle düşünmemesi için toprağa serildiler [emirin gerçek düşüncelerini anlamaması için] [ve şöyle söylediler:] Onların kalabalığı attan ibarettir. Süvarilerin hepsi silahsızdı. Atlarının nalları yoktur ve oklarının tüyü yoktur. Canımızın sonuna kadar çabalayacağız.

[Ancak] Baht dönmüş ve ömür sona gelmişti. Bunların yalanlarına inandı. Her bir köşeye göndermiş olduğu her nökeri huzuruna geldiğinde "şimdi gidin...."¹⁶⁹ benim içinde çaba sarfedin. Benim içinde getirin".[s. 238]

¹⁶⁶ Azerbaycân sınırları içerisinde bulunan Ağdam günümüzde Akdam diye geçmektedir.

¹⁶⁷ Günümüzde Azerbaycan sınırları dâhilinde bulunan şehir Erdebil'e yaklaşık 70 km, Merağa şehrine de yaklaşık 220 km uzaklıkta bulunuyor. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Özçamca, 2007: 29).

¹⁶⁸ Şenb-i Gazan

¹⁶⁹ Metinde dört kelimelik boşluk mevcut.

Ve Şâm'dan Argûn'un bahçesine (sarayına) gitti. Orada üç gün kaldı. Oradan da Seydâbâd'a gitti ve Orduyu da Serâh nahiyesine gönderdi. Padişah [CânîBek] Erdebîl'e ve oradan da Serâh'a geldi. Daha sonra İvah ve Şerâbîyân önünde konakladı. Melik Eşref'in ordusu Ücân önünde durdular. Dolu ile birlikte Yağmur yağdı. Her iki ordu karşı karşıya durdular. Eşrefililer o kalabalığı görünce bir süre savaştılar ve daha sonra kaçtılar. Dokdok (Altın Orda) onları takip etti. Sorumluluğu rivayet eden kişinin olsun. İki-üç bin kişiyi öldürdüler.

Haber Melik Eşref'e ulaştı ve kaçtı. O gece Saadettîn'in kervansarayına yerleşti geceleyin oradan Merend'e doğru gitti. Bütün halk ve etrafındakiler geride kaldılar. Hazinedarlardan birkaçıda geride kaldı. Melik Eşref'i yakalayıp hazine ile birlikte Cânî Bek Han'ın yanına götürmeleri hususunda hemfikir oldular. Onlarla birlikte olan hizmetkârlar "bize bir şey yetişmez" diye söylediler. Bunun için gümüş hazineyi yağmalamaya başladılar.

Melik Eşref hatunları ve murassa hazine ile önden gidiyordu. Haber ona ulaştı bu yüzden geri dönüp [buna] engel olmaya çalıştı. Adamları saygıyı kaldırmış ve onun [Melik Eşref'in] sözüne iltifat etmiyorlardı (dikkate almıyorlardı). [Melik Eşref] Bir süre dayandı daha sonra geri döndü [tekrar kaçmaya başladı]. Ertesi gün annesi, kızı ve eşi ondan yüz çevirip Tebrîz'e geldiler. O da Hoy'a¹⁷⁰ doğru ilerledi. Kısa bir süre sonra onu yakalayıp Tebrîz'e getirdiler. 13 yıl boyunca zulüm ile insanlardan toplamış olduğu onca hazine ve mücevherattan iki dirhem nakit elinde kalmadı. Nitekim Şeyh Sadî şöyle demiştir. -Allah ona rahmet etsin.-

Şiir

Hâkimiyetleri altında bulunan kimselere zulm eden

Acem hükümdarlarından haberin varmı?

Ne o ihtişamlı padişahlık kaldı

Nede köylüye yapmış oldukları zulüm kaldı.[s.239]

[Şiir]

Hatada bulunan zalim eli ile gitti.

Dünya kaldı. O yaptığı zulümler ile kaldı.

Düşüncesi yanlış ve çaresi zayıftı.

Çünkü onun zulümde aradığı adalette vardı.

¹⁷⁰Anadoluda Ahilik müessesesini kuran Ahi Evren olarak bilinen Nasuriddin Ebû'l-Hakâyik Mahmud El-Hoyi'nin doğduğu şehir. Detaylı bilgi için bkz: (Mukaddem, 2010: 470-477).

Onu [Melik Eşref] Kondu'da Cânî Bek huzuruna götürdüler ve orada onu yasaya çarptılar. Sultan, [Cânî Bek] kendi oğlu Bîrdî Bek'i, Olcây Hatun sarayında kendi yerine bıraktı. Kendisi [Cânî Bek] Deşt-i Kıpçak'a geri döndü. Melik Eşref'in evlatları ve annesini kendisiyle götürdü. Murassa hazine ve bazı gümüş ve mevaşi (hayvanlar) den her ne varsa yanına aldı.

5. 1. 19. Bîrdî Bek'in Padişahlığı

[Padişahlığı] iki ay olmadı. Nesebi: Cengiz Han'ın oğlu Cûcî'nin oğlu Bâtûy'un oğlu Tuktay'ın oğlu MûnkeTemûr'un oğlu Tûyluca'nın oğlu Özbek'in oğlu Cânî Bek'in oğlu Bîrdî Bek'dir.

Babası Cânî Bek Derbend'den geçerken hastalandı ve bu yüzden padişah Serâh'a geldi. Saray Timur adında veziri vardı. Ona "Melik Eşref'e ait iç giysi vardı mücevher ve değerli ne varsa ona dikmişti. Onu yakalayan kimselerin yanındadır" diye söylediler. [Bu durumu] Padişaha arz ettiler. Dokdokluyu [Altın Ordalı] Ahicûk'u o elbiseyi getirmeleri için gönderdi. Oraya varınca Ahicûk elbiseyi onlardan alarak mücevherleri çıkarıp isyan etmeye başladı.

Padişah [Bîrdî Bek] babasının olayı nedeni ile adım atmakta tereddüt etti (tam olarak ne yapacağına karar veremiyordu). O yüzden Tebrîz'e ordu gönderdi. Üç gün direndiler dördüncü gün geri geldiler. Padişah [Bîrdî Bek] Erdebîl'e ve oradan Errân'a gitti. Şîrvân'a ve Derbend'e geçerek hiçbir yerde dayanmadı.

Ahî[cuk] Tebrîz'e geldi. Eşref taraftarları etrafında toplandılar. Memleketi ele geçirdiler. Allah en doğrusunu iyi bilendir. [s. 240]

5. 1. 20. Ahîcûk'un Padişahlığı

[Padişahlığı] Bir yıl sürdü. Azerbaycân'ı Eşref taraftarları arasında böldü. Her birine bir vilayet verdi. Emir Şah Râhdâr'ı Gûkcek Mîr Hüseyin ile birlikte Errân'a gönderdi.

Seyfeddîn b. Ayne Kutluğ Bûsaydibâdî orada bulunuyordu. Bunlarla düşmanlığı vardı. Errân'daki görevlilerle birlikte Emir Kâvus'a iltica (sığınma) ettiler. Nûzerb. Emir Kâvus'u getirdiler Cûy Nev başlangıcında onlarla Eşrefiler arasında savaş oldu. Emir Şah hezimete uğradı. Kâvus Karâbâğ'a geldi.

Ahî[cuk]'de bütün Eşref taraftarları ile birlikte Errân'a doğru yöneldi. Aras Nehri'nin kıyısındaki Bâbî mevkinin önünde birbirilerine yetiştiler. Nehrin iki tarafında saflarını dizdiler bu şekilde muharebe yaptılar en son Karâbâğ'a gittiler. Aras köprüsünün üzerinde birbirileri ile barış yaptılar. [Bunun üzerine] Kâvus Şîrvân'a geri döndü. Ahî[cuk] Karâbâğ'a gidip orada yerleşti ve ilkbaharda Ücân'a geldi.

Bu olaylardan sonrarayat-ı hümayun uğurlu kevkebenin ünü dünyaya yayılmış oldu. Çünkü saltanat güneşi Bağdâd'tın doğusundan doğacaktır. Azerbaycân'ın bu zulüm içindeki karanlığı son bulacaktır. Adaletini ışıkları ile dünya aydınlatacak. Merhametinin süheyli (parlak yıldız) gönül sofralarının kokusu ve rengi ile ışıklandıracaktır. Burci Evliya'dan şehinşah-e a'zam İslam Padişahı Sultan Şeyh Üveys zalimlerle ve müfsitlerle gazve ve cihad yapmaya yöneldi. Azerbaycân'ı şer insanların elinden kurtarma niyetiyle yol hazırlıklarını yaptı. Bu taraftanda toplanmış olan müfsidler de yola koyuldular.

Belki aralarında sulh olur diye birkaç gün işler esnasında elçiler ve resuller gidip geliyorlardı. Çünkü “es-sulhu hayrun¹⁷¹” Yüce Allah'ın kendisine [Sultan Şeyh Üveys]-Allah mülkünü kalıcı etsin ve saltanatını ebedi kılsın- bahşettiği şefkat ve inayetinden dolayı Yüce Allah'ın .....¹⁷² kulları hakkında ki nazarından inayetinden dolayı hiçbir Müslüman'a bir zarar yetişmesini istemiyordu. Hiçbir Müslüman'a zarar ulaşmasını, öldürülüp yağmalanmasını çünkü saldırının sonucunda bu ikisi vardır. Bunları istemiyordu. Devlet sahibi kimsenin batınına ilham olunduğu üzere takdir [s. 241] bu nahiyelemlerin onların hadsizliğinden ve zorbalığından kurtulacağı yönünde oldu. Mecburen iki trafta savaş için karşı karşıya saf dizdiler ve ....¹⁷³ senenin şabanın son gününde birbirilerine varıp büyük bir mücadeleye başladılar. Bağdâd'lılar ve Eşrefliler birbirilerine giriştiler. Meymene...¹⁷⁴nın- Allah memleketini kalıcı kılsın- akrabalarının ve tabiinlerinin elinde bulunuyordu. Bunlar Eşreflilerin meyseresini hezimete uğrattılar.

Ahîcûk yenildi. Ordunun sol kanadı İsa Beg ve Uyrât'ın askerlerinin kontrolündeydi. Samimi değildiler. Yenilmek istiyorlardı çabalamak değil. Eşreflilerin sağ kolu onlara ulaşınca onlar geri döndü. Akşam namazı vakti idi orduları o bölgede topladılar.

[Şiir]

Zift gibi karanlık bir geceydi.

¹⁷¹ En iyisi barıştır.

¹⁷² Metinde 5-6 kelimenin yerinde boşluk vardır.

¹⁷³ Metinde sene belirtilmemiş

¹⁷⁴ Metinde boşluk mevcut.

Ne ÷lke nede ay belli olmuyordu.
 Ne dñřman görünüyordu ne dost.
 Birbirilerini deřiyorlardı.

O gece orada konakladılar. Sabah olunca her iki ordudan kalan askerler ata binip birbirilerinin karşısında saf dizdiler. Atların nallarının çıkardığı tozlar atlas feleğini şapka gibi bürüdü.

[Şiir]

O sert dağın başında atların koşması nedeniyle
 Kayalar yaprak gibi dökölüyordu.

Hümayun sancakları Eşrefiler'e doğru hareket edip ordu saldırıya geçince....¹⁷⁵ İslâm şehinşahı herkesten daha önce onlara saldırdı ve onları yendi. Eşrefiler kaçmaya yüz tuttular. Bağdâd ordusu bir-iki fersah onların arkasınca geldiler. Onlara "geri dönmelerini, kimseyi öldürmemelerini ve kimseye eziyet etmemelerini" buyurdu.

Eşrefiler Tebrîz'e gelip zulüm bayrağını dalgalandırıp hadsizlik yapmaya başladılar. Halk evinden, malından ve varlığından ümitlerini kesip fırsat beklediler. En son –Allah mülkünü kalıcı kılsın-Hümayun'un rikabının öncü birliklerinin müjdesi ulaştı ve böylece zırh giyinmiş birkaç bin süvari ile Hintli kılıçlarını çekip [s. 242] Arap atlarına binenler ulaştı [Tebriz şehrine girdiler]. Eşrefiler bunlardan önce Nahçıvân'a doğru şehirden dışarı çıktılar. Halk bunların fitnesinden kurtuldu. Onların [Eşrefiler] yapmak istedikleri zorbalıklardan, hadsizliklerden kurtuldular. Allah doğruyu en iyi bilendir.

5. 1. 21. Şeyh Üveys'in Dönemi

Büyük Padişah ümmetlerin efendisi Şeyh ÜveysBahâdır Han'ın saltanatı on sekiz sene idi. Allah onun mülkünü ve devletini kalıcı kılıp dünyanın sonuna kadar parlak, devamlı ve kalıcı etsin.

[Şeyh Üveys] Tebrîz'de konakladı. Beğenilmiş davranış, iyi kaideler ve daha önce olduğu gibi dünyayı idare etme ayinini uygulamaya başladı. Etraf ve köşelerden

¹⁷⁵ Metinde iki kelimenin yerinde boşluk mevcut.

Eşrefiler [onun] etrafında toplandılar. Onların her birine rütbelerine göre siyurğamişi buyurup özel teşrifat ile onları onurlandırdı.

Bunlardan hz. Âlâ...¹⁷⁶ - saltanatı kalıcı olsun- nın ayağını öpmeye varmış olan bazıları hile yapmak istediler ancak kendi kötü emellerine yakalanıp abdar (su verilmiş) kılıcın yemi oldular.

Dışarıda ve Ahîcûk ile birlikte olanlar haramiler ile eşkıyalar ve yol kesenlerden yardım isteyip onlarla anlaşma yaptılar. Nahçivân'adoğru gittiler. Orada Errân yolu hazırlığı yapıldı ve bir ay süre ile Errân, Berde'a ve Beylekân'da kaldılar. Hiç kimse bunlara tabi olmadı. Karâbâğ'a gidip teraşi¹⁷⁷ yapma daha sonra geri dönme hususunda hemfikir oldular.

Bunları Tebrîz'den def etmek için Ali Pîlten'i gönderdiler. Kötü niyeti ve muhalif düşüncesi olduğundan ve halkta bu taifeye bağlı olduğunu söylediklerinden dolayı gevşeklik yaptılar. Üç günlük yolu otuz günde katetti. Derrerrûd bölgesinde konakladı. Mûğânda ve etrafındaki Türkmenler Ali'nin Errân'ın darülmülkü olan Karâbâğ'a gitmesini daha sonra onun etrafında toplanmalarını bekliyorlardı.

[s. 246] [Ali Pîlten] Gitmedi ve o taife Karâbâğ'a geldiler. Ali'nin gevşek davrandığını müşahede ettiler. Nâtûl'da bir ordu toplayıp veSâbnûlnahiyesinde Ali ile çarpıştılar ve onu yendiler. Bu olay ...¹⁷⁸ senesi Safer ayının yirmi yedisi çarşamba günü gerçekleşti ve onu kaçırttılar.

Böylece rikab-ı hümayun.....¹⁷⁹ Bağdâd'a yöneldi. [Sultan Şeyh Üveys] İlk önce o taifenin üzerine yönelmek istedi. Kış mevsiminin ortalarıydı ve bundan dolayı yoksul halk helak olur Müslümanların beldeleri, yerleşim yerleri o muharebe esnasında yağmalanırdı bu yüzden birkaç harami (eşkıya) ile Tebrîz'e gelip büyük bir tahribat başlattı. Temiz gönlünde Allah korkusu olduğundan dolayı için geri döndü. Ahîcûk Kürdistân'a doğru gitti ve o nahiyeleri yağmalamak istedi ancak istediği gibi olmadı. Kılıcı ile birçok insan helak oldu.

Yedi yüz altmış¹⁸⁰ yılı Şevval ayının ikisinde (27 Ağustos 1359) Muhammed b.Muzaffer ile Ahî[cuk] arasında Çarşamba günü Verzikân'ın karşısında Hacerlulu'da savaş gerçekleşti. Tekrar Ahî[cuk] yenildi. Bunun üzerine Emir Muhammed b. Muzaffer Yezdî Tebrîz'e girdi ve bir Cuma namazı kıldı. Daha sonra şenlik ve zaferle

¹⁷⁶ Metinde iki kelimenin yerinde boşluk mevcuttur.

¹⁷⁷ Van Loom“teraşi” kelimesinin anlamının haraç olduğunu ifade etmiştir.

¹⁷⁸ Sene belirtilmemiş.

¹⁷⁹ Metinde dört-beş kelimenin yerinde boşluk mevcuttur.

¹⁸⁰ Burada tarih yanlış yazılmış. Doğrusu 860'tır.

gelen mansur ordunun öncü birliğini geliş haber ulaştı. [Emir Muhammed b. Muzaffer Yezdî] Haberi aldığı o gün içinde [şehirden] dışarı çıktı. Tebrîz'den Irak'a kadar hiçbir yerde dayanmayıp durmadı.

Mukaddes ve yüce Allah'ın takdiri bu mülk ve memleket ile taht ve saltanatın bir gün nusret sahibi....¹⁸¹ bu hazretin -Allah mülkünü kalıcı kılsın ve devletini ebedi yapsın- eline geçeceğine ve onda kalacağı üzerine olduğu için mecburen Cânî Bek Han'da her ne kadar şerri ortadan kaldırsada geri döndüğünde yolda vefat etti.

Emir Muhammed b. Muzaffer Yezdî menzile varınca oğulları eli ile kör edildi ve bundan sonra her kimin gönlünde düşmanlık varsa canını kurtaramadı. Bu yüce hazretin .....¹⁸² -Allah yüceliğine son vermesin- kulları eli ile yakalanıp öldürüldüler. Hep bu şekilde olsun. Âmin ya Rabbalemin. [s. 247] Şerif (soylu, temiz) nesebi şöyledir: iyi ...¹⁸³ babası saadetli rahmetli Emir Tacü'd-Dünya ve'd- Din Şeyh Hasan b. saadetli Emir Hüseyin b. şehid Emir Akbukâ Gûrekân b. rahmetli, bağışlanmış Emir İlkân Noyan idi. Allah onların delillerini aydınlatsın.

Validesi: Cengiz Han'ın oğlu, Tûlî Han'ın oğlu, Hûlâgû Han'ın oğlu, Âbâkâ Han'ın oğlu, Arğûn Han'ın kızı, rahmetli, saadetli Hatun Olcây Sultan idi.

İyi annesinin annesi saadetli Emir Çoban'ın oğlu Emir Demeşkhace'nin kızı rahmetli, bağışlanmış hatun, hatunların sultanı Dilşâd Hatun idi. Allah nur içinde uyutsun.

Annesi: Hûlâgû Han'ın oğlu, Ahmed Han'ın kızı Guncek Hatun'un kızı Tûrsun Hatun'du. Bu şekilde soyu bitmektedir.

Onun mübarek doğum zamanı ...¹⁸⁴.

¹⁸¹ Metinde iki-üç kelimenin yerinde boşluk vardır.

¹⁸² Burada beş-altı kelimenin yerinde boşluk vardır.

¹⁸³ Metinde boşluk var.

¹⁸⁴ Metinde boşluk var.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Moğollar 1253 yılında Hülagu komutasında Yakın Doğu'ya geldiklerinde bölgenin sadece siyasi haritasını değiştirmekle kalmamış aynı zamanda bölgenin kültür ve sosyal yaşantısını da etkilemişlerdir. Bu değişimler birçok alanda olduğu gibi tarih yazıcılığında da kendini göstermiş ve hâkim dil olan Arapça yerini Farsça'ya bırakmıştır.

Moğolların İran kolu olan İlhanlılar döneminde coğrafyada Fars dili ile yazılmış değerli tarihi eserler kaleme alınmıştır. O dönemde yazılan eserler Yakın Doğu Orta Çağ tarihi hakkında günümüze ışık tutmuşlardır. Özellikle Cûveynî'nin *Târîh-i Cihangüşâ* ve Reşîddüdin Fazlullah'ın *Câmi'ü-t Tevârih* adlı eserleri birçok alanda ilk olmaları nedeniyle kendilerinden sonra gelen tarihçilere yol göstermişlerdir. Daha sonraları Kaşani *Târîh-i Olcaytu*, Şebânkâreî *Mecma'u'l- Ensâb*, Müstevfî *Târih-i Güzide* adlı eserleri kaleme almışlardır.

Kaleme alınan eserlere bakıldığında bölge olayları hakkında bilgi verilmiş olmasına rağmen olayların anlatımında bazı farklılıklar görülmüştür.

İlhanlı ve Timur devletleri arasında geçen sürede bölgede adeta bir tampon görevi gören Celâyir Devleti'nde de daha önce başlamış olan Farsça tarih yazıcılığı devam etmiş ve bu süreçte coğrafyada [İran] gerçekleşen olaylar dönem kaynakları tarafından bizlere ulaşmıştır.

Ebû Bekr el-Kutbi el-Eheri tarafından yazılmış olan *Târîh-i Şeyh Üveys* adlı eser de İlhanlı Devleti ve sonrasında bölgede yaşanan olayların sonraki dönemlere ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Celâyir dönemi eserlerinden biri olan ve çalışmamıza da bir kısmını aldığımız kitabın yazma tek nüshası Leyden Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser bir dünya tarihi mahiyetinde olup yaratılıştan itibaren çeşitli hanedanların tarihini dönem dönem aktarıp olayları kitabını sunduğu Sultan Şeyh Üveys dönemine kadar getirmiştir. Kitap iki sınıftan (bölüm) ve mukaddimeden oluşmuştur. Eheri, Sutan Şeyh Üveys için kaleme aldığı kitabına mukaddime ile başlamıştır.

Yazar mukaddimeye Allah'a [CC.] ve Peygamberine hamd ve sena ile başlayıp daha sonra hükümdarların halkın refahı açısından önemine değinerek halka karşı adil olmaları gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunmuştur. Eheri, Sultan Üveys'ten önce Azerbaycân'ın nasıl bir zulüm altında olduğunu, düşman ve zalimler tarafından nasıl istila edilip halkın acizlik, fakirlik ve cehalet içinde olduğunu zikretmiştir. Bu durumun

Sultan Üveys'in hükümdarlığı ile sona ereceğini umut ettiğini belirtmiştir. Daha sonra sultanın gönlünü kazanmak maksadıyla bu kitabı yazdığını kitabı yazarken ilk olarak oldukça belagatlı ve fasih cümlelerle süslemek istediğini ancak avam halkın daha iyi anlaması amacıyla bundan vazgeçerek sade ve anlaşılır bir dil kullandığını ifade etmiştir. Ancak buna rağmen eserin dili sade olmaktan ziyade cümleler kısa, fakat anlaşılmalari hayli zor olmuştur.

Yazar kitabı yazmasının bir amacında hükümdarların, padişahların haberlerinin unutulup yok olmaması ve sonraki nesillere ulaşmasını sağlamak olduğunu zikretmiştir. Kitabı Sultan Şeyh Üveys'e ithaf ettiği için adını *Tevârih-i Şeyh Üveys* olarak koyduğu bilgisini vermiştir. Yazar mukaddimede Sultan Üveys için bir kaside de yazmıştır. Mukaddimeden sonra kitabını İslâmiyet öncesi ve İslâmiyet sonrası şeklinde iki sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıf olan İslamiyet öncesi dönemi anlatırken onu dört tabaka (alt başlık) olarak aşağıdaki gibi zikretmiştir.

1. Sınıf (İslâmiyet öncesi)
  - a. Pişdadiler
  - b. Kiyaniyan
  - c. Eşkaniler
  - d. Sasaniler

İkinci sınıf olan İslâmiyet sonrası dönemi anlatırken beş tabaka olarak zikretmiştir. Bunlar şu şekildedir;

2. Sınıf (İslâmiyet sonrası)
  - a. Hz.Peygamber ve sahabe hayatları
  - b. Emeviler
  - c. Mervaniler
  - d. Abbasiler
  - e. Moğol Devletleri ve Cengiz Han hakkındaki bilgilerden oluşmuştur.

Eheri eserini kaleme alırken *Şehname*, *Camaspname*, *Tevârih-i Senceri* ve Nizami'nin *Heft Peyker*'i gibi başka kaynaklardan da yararlandığını belirtmiştir. M. D. Kazımov ile P. R. Piriyeve, Leyden Üniversitesi kütüphanesinde bulunan ve tek el yazması olan nüshanın Azerbaycân ve Rusça çevirisini yapmışlardır. Tez konusu olarak belirlediğimiz Moğollar (İlhanlılar) ile ilgili kısım söz konusu coğrafyadaki olaylar, gelişmeler hakkında bilgilendirmenin yanı sıra *Deşt-i Kıpçâk*'ta vuku bulan olaylara da ışık tutmuştur.

Deşt-i Kıpçâk'a ve o bölgedeki olaylara gösterdiği hassasiyet Eheri'yi ve eserini dönemin yazarlarından ve eserlerinden ayırıp, sonradan gelen tarihçiler için de önemli bir kaynak kılmıştır. Eheri'nin kitabını yazarken Arran ve Azerbaycân'la ilgili aktardığı olayları detaylandırması yerel bilgilerden ve birebir tanıklardan yararlandığını göstermiştir.

Eheri eserin üzerinde çalıştığımız Moğollar bölümünde Azerbaycân ve Aras ötesi memleketler hakkında doğru, güvenilir bilgiler vermiştir. Olayları betimlendirirken kullandığı dil ve üslup onun divan işlerinde çalışan bir kâtip olduğu ihtimalini doğurmuştur. Hadiseleri aktarırken birçok dönem kaynağının aksine detaylara girmek yerine ana hatları ile aktarmayı tercih etmiştir.

Moğolların bölgeye gelmesinden Olcaytu Han'ın saltanatının sonuna kadar faydalandığı kaynaklar genel olarak bilinmektedir. Özellikle 663-703 yılları arasında vuku bulan gelişmeler hakkında Reşîddüdin'in "*Câmi'ü-t Tevârih*" adlı eserinden faydalandığı görülmüştür. Reşîddüdin'den yararlanmış olmasına rağmen aktarılan bazı bilgilerde, şahıs ve yer adlarının telaffuzunda farklılık görülmüştür. Örneğin Eheri, sayfa 191'de Hülagû'nun oğullarının sayısını on üç diye aktarmış ancak *Câmi'ü-t Tevârih*'te oğullarının sayısı on dört olarak zikredilmiştir. Oğullarının isimlerinin telaffuzunda da değişiklikler görülmüştür. *Târih-i Şeyh Üveys*' de Cûmâğâr¹⁸⁵ diye geçen isim, *Câmi'ü-t Tevârih*'in Türkçe çevirisi sayfa 6'da Cumkur şeklinde geçmektedir. Yazar, Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren Altın Orda Moğol hükümdarları hususunda da Reşîddüdin'den daha özenli davranmıştır.

Eheri, Olcaytu döneminin sonuna kadar olan gelişmeler için muhtemelen Ebul Kasım Kaşani'nin "*Târih-i Olcaytu*" adlı eserinden yararlanmıştır. Ancak Sultan Ebû Said Bahâdır Han dönemi hakkında yazdığı bölüm ile ilgili yararlandığı kaynak hakkında bizlere her hangi bir bilgi ulaşmamıştır.

Eserin son bölümlerinin karşılaştırılacak tek kaynak Hafız-i Ebru'nun kitabı "*Zeyl-iCâmi'ü-t Tevârih*" adlı eseri olmakla birlikte bu tek başına yeterli görülmemektedir. Çünkü "*Zeyl-iCâmi'ü-t Tevârih*"te geçen birçok olayın "*Târih-i Şeyh Üveys*"te geçmediği görülmüştür. İki kaynakta geçen olayların aktarılması noktasında Eheri'nin yaklaşımı ve Hafız-i Ebru'nun yaklaşımında farklılık görülmüştür. Eheri olayları genelde ana hatları ile kaleme almış olmasına karşın Hafız-i Ebru ise yaşanan

¹⁸⁵Târih-i Şeyh Üveys, s. 191.

gelişmeleri detaylı bir şekilde vermiştir. Örneğin Eheri, Hâce Dimaşk'ın öldürülmesine sayfa 213'te ;

Ali Paşa İyurti, Kuncişkâf, Hatunlar ve HâceLulu hükümdarın huzurunda bulunan emirlerle birlikte sultanla müttetikiler ve Hâce Emir Dimaşk'ın öldürülmesini istiyorlardı. O Sultaniye Kalesindeydi. Dışarı çıktı ve Horâsân yoluna koyuldu. Hâce Mısır arkasından geldi ve oracıkta onu şehid etti” gibi kısaca değinmiştir.

Oysa Hafız-i Ebru eserinde sayfa 123-124'te bu olayı

Onun [Dimaşk] memleketlerde gücü ve yükselişi Sultan'ın katlanamayacağı derecedeb daha fazlaydı. Edepsiz ve küstahlıkta cesareti haddini aştı. Padişah bu durumdan habersiz değildi. Lakin Dimaşk'ı tedbirle ortadan kaldırmak istiyordu. Bu esnada Sultan Olcaytû'nun kuması Konkanay Hatun ile Dimaşk'ın aralarında aşk yaşadığı ve gizlice birbirileri ile görüştükleri olayı ortaya çıktı. Sultan Ebu Said'de böyle bir bahanenin peşindeydi. Nitekim DimaşkKonkanay Hatun'un hanesinde iken Kuncişkab, Sultan'ı bu durumdan haberdar etti. Sultan onun öldürülmesinibuyurdu. Ancak kimsenin buna cesareti yoktu. Dimaşk'incasusuları da onu haberdar ettiler. Konkanay'ın hanesi Sultaniye Kalesi'nin içinde idi. [Dimaşk] mukavemet hazırlıklarına başlayarak bütün emirlerini çağırdı. Sultanın askerleri kalenin etrafını sardılar. Dimaşk yaklaşık on süvariden oluşan kendi özel muhafızlarıyla kalenin dibinde bulunan kalabalığı hızlıca yarıp geçti. Sultan Ebu Said, Luluğa'yı onun peşinden gitmesi için emir verdi. Dimaşk, o ulusta ondan daha iyisi bulunmayan ve o günler için beslediği bir ata binmiş aynı şekilde hiddet ve yumuşaklığı hiçbir cevherde bulunmayan bir mısırî kılıcı kuşanmıştı. Her ne kadar atı yerinden oynatmak istediye de satancın tahta atı gibi kupkuru yerinde durdu. Elini kılıçkabzasına götürdü [ancak] kınından çıkmadı. Luluğa ona yetiştı. Bir saat durup savaştı. Mısır Hoca ulaşarak Dimaşk'ın işini bitirmesini istedi. Dimaşk kendisini sultanın yanına götürmeleri için yalvardı. Hâce Luluğa, Mısır Hoca'ya “ Dimaşk basit biri değildir, Sultan'ın hükmü onu yasaya çarptırmaksa bunun nişanını bana göster” dedi. Mısır Hoca, Sultan Ebu Said'in yanına geri dönerek olan biteni anlattı. Sultan

yüzüğünü Mısır Hoca'ya vererek “ona fırsat vermeyin” dedi. Hâce Luluğa padişahın yüzüğünü görünce “bundan sonrasını sen bilirsin” dedi. Mısır Hoca bir kılıç darbesi ile Dimaşk'ın yaşam gününü akşam etti ve hayatını sona erdirdi şeklinde ayrıntılı olarak aktarmıştır.

Târîh-i Şeyh Üveys ile Zeyl-i Câmi'ü-t Tevârîh arasında görülen ilişki, tarihçileri üç ihtimali olabileceği bilgisine götürmüştür. Bunlar: Van Loon'un düşündüğü gibi iki kitap da günümüze ulaşmamış olan ortak bir kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır. İkinci görüşe göre ise Hafız-i Ebru eserini yazarken farklı kaynaklarla birlikte Tarih Şeyh Üveys'ten yararlanmış ve elde ettiği tüm bilgileri harmanlayarak eserinde kullanmıştır. Üçüncü ve doğruluğu en fazla kabul gören görüşe göre ise Hafız-i Ebru kitabında Eheri'nin kitabından daha kapsamlı bir kaynaktan faydalanmıştır.

Sonuç olarak çalışmamıza bir bölümünü konu aldığımız eseri dönemin diğer kaynakları ile kıyasladığımızda verilen bilgiler veya isimlerde değişiklikler görülmüş olsa bile özellikle yaşadığı döneme yaklaştıkça ana vatani olarak kabul edilen Azerbaycân ve çevresi hakkında verdiği güvenilir bilgilerle dikkat çekmiştir. Van Loon'un eserhakkında “*Eser kuzeybatı İran tarihi ve XIV yy. ilk yarısında Deşt-i Kıpçak ile olan ilişkiler hakkında bağımsız bir bilgi kaynağıdır denebilir*” cümlesi eserin önemine dair önemli bir ipucu oluşturmıştır.

Târîh-i Şeyh Üveys adlı eser özellikle Azerbaycân ve Deşt-i Kıpçak tarihi ile ilgili araştırma yapmayı düşünen araştırmacıların başvuracağı önemli bir kaynak olarak dikkat çekmiştir. Ancak ne yazık ki günümüze ulaşan tek nüsha yazmasında kitabını ithaf ettiği Celâyir Sultanı Şeyh Üveys'in hükümdarlık yılları hakkında detaylı bilgiler aktarılmamıştır. Eser Sultanı Şeyh Üveys'in künyesini vererek sona ermiştir. Bu durumun yazar kaynaklı mı yahut kopyalama işini yapan kişi kaynaklı mı olduğu bilgisi mevcut değildir.

KAYNAKLAR

- Abduh-Kâsım, K. (2020). Muhammed b. Kalavun. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30, s. 544-545.
- Abylov, T. (2021). Altın Orda'da Dini Hayat ve Hanların Din Politikası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Ağır, A. M., & Özturhan, A. (2023). Son İlhanlı Başkenti Sultaniye ve Orta Çağ'daki Ticari Önemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*(19), 99-114.
- Akbaş, G. (2017). Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî'nin Câm'u'tTevârîh Adlı Eserinin Selçuklu Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*,.
- Aliev, S. (1994). Derbend. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, s. 164-066.
- Avcı, C. (2006). Nâib. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.32, s. 311-312. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bahsaliyeva, G. B. (2015). Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü İlmi Araştırma Faaliyetinin Esas İstikmetleri. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*.
- Balcı, M. (2016). Ubeyd-i Zâkânî'ninSand Pend Risalesi. *Şarkiyat Mecmuası*(S.29), s. 45-72.
- Beksaç, E., & Çobanoğlu, A. V. (2000). İlhanlılar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 105-108.
- Bozkurt, N. (2006). Müstansırriye Medresesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.12, s. 121-123.
- Çiçekler, M. (2008). Sa'idi-i Şîrâzî. *TDV İslam Ansiklopedi*, C.35, s. 405-407.
- Çiftçi, H. (2012). Ubeyd-i Zâkânî. *TDV İslam Ansiklopesi*, C.42, s. 16-17.
- Dayı, Ö. (2024). İlhanlı Döneminde Önemli Bir Tıp Merkezi: Dâru's-Şifâ-yıReb'iReşîdî. Tarihin Peşinde. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,(S.25), s. 367-384.
- Derman, M. U. (2001). Kalem. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24 , 245-247.
- Dodangeh, A. (2017). Celâyirî Hükümdarı Şeyh Üveys'e Sunulan Desturü'l-Kâtib fî Ta'yini'l-Merâtib Adlı Eser Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmaları Dergisi (SKAD)*, 11(4), s. 163-183.
- Dostiyevev, T. (2004). Kafkaslardaki Eski Türk Şehri Şabran. *Karadeniz Araştırmaları*, 1(1), s. 10-20.

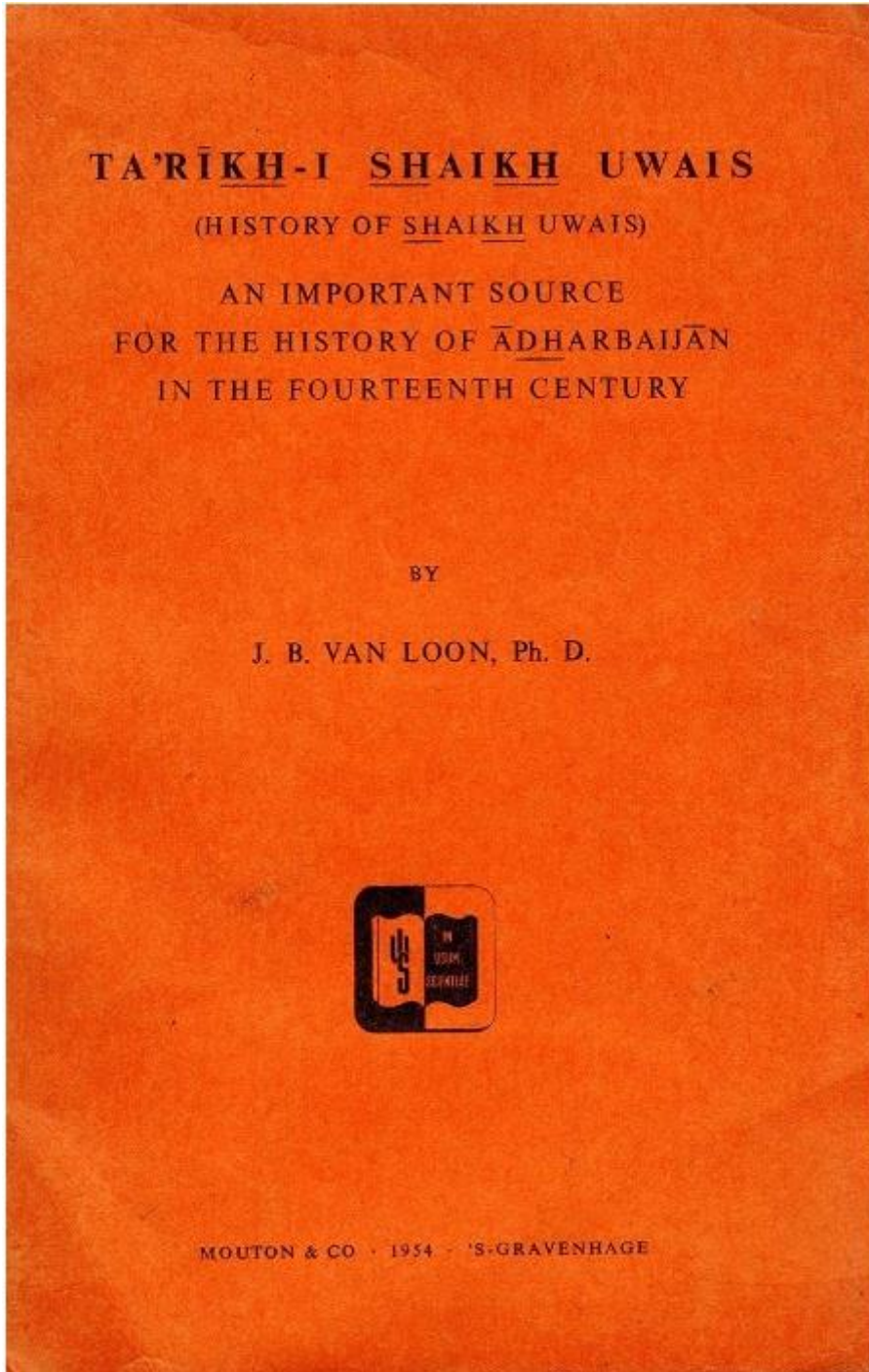
- Ebru, H.-i. (1317 Hş.). *Zeyl-i Câmiüt- Tevârih-i Reşidi*. Neşreden Hanbabahan Beyani, Tahran.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi I* (Çeviri, İnceleme ve Notlar). (A. S. Aykut, Çev.) İstanbul: YKY Yayınları.
- Ebûl Fazl Hatibi. (hş.1380). *Dairetü'l- Maarif-i Büzürg-i İslami*, s. 464-465.
- Haykıran, K. R. (2016). *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kafalı, M. (2007). Özbek Han. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, s. 107-109.
- Kanar, M. (2010). *Farsça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kanat, C. (2000). Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica Eden Uyratlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15(1), s. 105-120.
- Karaismailoğlu, A. (2009). Selmân-ı Sâvecî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 446-447.
- Kaska, Ç. (2019). Fars Edebiyatında Melikü's-Şuarâ Unvanı Alan Fars Şairleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 426-438.
- Kazvini, H. M.-y. (2018). *Tarih-i Güzide*. (M. Öztürk, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Kesik, M. (2020). Muînüddin Süleyman Pervane. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, s. 91-94.
- Khelejani, A. (2018). İlhanlılar Dönemi Tarih Yazıcılığının Özellikleri. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 95-108.
- Koprman, K. Y. (1992). Baybars. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, s. 221-223.
- Korkmaz, Y. (2017). Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli-Timurlu ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Kula, E. (2021). Hanlar Döneminde Moğollar Arasında İslâmiyet. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*.
- Kurtuluş, R. (2003). Luristan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, s. 227.
- Kurtuluş, R. (2010). Şûşter. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, s. 276-277.
- Kütük, A. (2021). Orta Çağ'da Bir Kale Şehir: Rahbe ve Tarihi. *Cihannuma Tarihi ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*(S. VII), s. 1-28.

- Loon, V. B. (1954). Ta'rikh-i ShaikhUwais (History Of ShaikhUwais. *an Important Soyrcce For The History Of Adharbaijan In The Fourteenth Century*.
- Macit, E. (2019). Celâyirlilerde Kadın ve Siyaset. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*(11), s. 11-36.
- Mukaddem, A. (2010). Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hoy: Farsça ve Arapça Kaynaklara Göre. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, s. 470-477.
- Öngören, R. (2008). Safeviyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35, s. 460-462.
- Örs, D. (1992). Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri). *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Özcan, N. (1988). Abdulkadir-i Merâî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1, s. 242-244.
- Özçamça, S. (2007). Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım - Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre El-Belazuri, Er-Ravendi). *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Özen, F. (2023). Emir Çoban'ın Ebû Sa'îdBahâdır Han Üzerindeki Egemenlik Döneminin Sona Eriş Süreci. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(10), s. 523-536.
- Özgüdenli, O. G. (2011). Târîh-i Cihângûşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, 77-79.
- Özgüdenli, O. G., & Prazniak, R. (2019). Kubilay Kağan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek 2, s. 88-89.
- Özturhan, A. (2022). İlhanlı Devleti'nin İnhitatından Sonra İlhanlı Tahtında Bir Kadın Hükümdar: Satı-Bek Hatun'un Hayatı ve Faaliyetleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s. 547-554.
- Özturhan, A. (2022). Özbek Han Dönemi AltınOrda - İlhanlı Devletleri Münasebetleri. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5(2), s. 430-439.
- ReşîdüddinFazlullah. (2022). *Câmiu't- Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. (İ. Aka, M. Ersan, & A. Khelejani, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Subaşı, Ö. (2015). İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan ve Emir Kurmuşî. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), s. 563-577.
- Şahin, İ. (2022). Kemâh. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, s. 219-220.
- Şahinoğlu, N. M. (2022). Kemâl-i Hucendî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, s. 226.
- Şebankârei, M. A. (2021). *Mecma'u'l- Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*. (F. Unan, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Taşagıl, A. (2000). İnâk. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, s. 255-256.

- Tuysuz, Ş. C. (2020). Üveys Bahadır Han'ın İlHanlı Devleti Tahtına Çıkışı ve SİYasi Yaşamı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), s. 551-578.
- Us, D. D. (2019). Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yî Kazvîni'nin Zeyl-i Târîh-i Güzîde İsimli Eserinin Tercüme ve Değerledirmesi. *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Uslu, R. (İstanbul). Hûzistan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, s. 436-439.
- Ürekli, M. (1993). Celâyirliler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 264-265.
- Yaylalı, Y. (2018). Selmân-ı Sâvecî'nin Gül Redifli Gazelinde Gülün Ele Alınışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), s. 139-145.
- Yazıcı, T. (1993). Çav. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, s. 235.
- Yiğit, İ. (2001). Kalavun. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24, s. 227-228.
- Yılmaz, B. (2002). Celayirlier Kabile- Devleti. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Yuvalı, A. (1996). Gazân Han. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, s. 429-431.

EK- 2: Van Loon'un 1954 Yılında Neşrini yaptığı Ta'rîkh-ı ShaikhUwaïs Adlı Eserin Kapağı.

EK- 3: İrec Afşar'ın Tahran'da Neşrini yaptığı Târîh-i Şeyh Üveys Adlı Eserin Kapağı.

تواریخ شیخ اویس

(جریده)

نسخه یگانه در کتابخانه دانشگاه لیدن

تألیف

ابی بکر قطبی اهری نجم

(در قرن هشتم با آخرین یادکرد از سال ۷۷۶)

به کوشش

ایرج افشار